

- SPONTE -

**Een construístische benadering van het vrijheidsbegrip
door M. Luther in de werken 1513-1519**

Inhoud

Woord vooraf	2
Inleiding.....	2
Het belang van de spontaniteit in de vorming van cultuur, maatschappij en (religieuze) identiteit .	2
Aanleiding tot het schrijven van deze scriptie	3
Status quaestionis	3
Methode.....	4
1. 1513.....	6
2. 1514.....	10
3. 1515.....	11
4. 1516.....	13
5. 1517.....	14
6. 1518.....	14
7. 1519.....	16
Conclusie: “sponte” als betekenis voor Luthers theologisch denken	20
Bronnenlijst	23

Woord vooraf

In dit onderzoek staat het begrip “sponte” centraal, waar het Nederlandse woord ‘spontaniteit’ van afgeleid. Spontaniteit is een moeilijk begrip, omdat er geen eenduidig synoniem voor is en omdat het meerder aspecten omvat. Van Dale geeft als eerste betekenis “zonder dwang, uit eigen beweging”.¹ Als tweede betekenis volgt: (*van biologische verschijningen*) “vanzelf optredend”. Dat heeft een connotatie van “automatisch”. De eerste betekenis roept bij mij de vraag op wat die vrijheid eigenlijk betekent en ook wat “uit eigen beweging” eigenlijk is. Wat is dat “eigen” dan?

Als ik willekeurig mensen vraag wat voor hen spontaniteit betekent, volgt er meestal in eerste instantie: een spontaan karakter. Als ik navraag wat een spontaan karakter bepaalt, blijkt dat spontaniteit vaak verward wordt met impulsiviteit, creativiteit en improvisatie. Spontaniteit heeft niks met impulsiviteit te maken, omdat spontaniteit geen aspect heeft van het “aan een opwelling van het moment gehoor gevend”. In tegenstelling tot de creativiteit en improvisatie waarin spontaniteit wel een factor vormt, valt het geheel niet samen met creativiteit en improvisatie. En toch kan de verwantschap tussen de genoemde begrippen alvast duidelijk maken waarover het gaat: een soort “onwillekeurig en geen uiterlijke regels volgend uiten van het eigen [zelf]”.

Inleiding

Het belang van de spontaniteit in de vorming van cultuur, maatschappij en identiteit

Jacob Levi Moreno (*1889 - 1974 New York), arts, psychiater en socioloog heeft het belang van spontaniteit voor de vorming van cultuur op de kaart gezet.² Als grondlegger van de psychodrama heeft hij ontdekt dat het “groeien in spontaniteit” de sleutel vormt voor het bewustwordingsproces van mensen.³ De psychodrama ziet hij als een methode waarin dit proces plaats vindt en geoefend wordt, omdat therapie en drama in deze methode nauw met elkaar verweven zijn. Spontaniteit speelt een belangrijke rol bij het authentiek spelen van rollenspellen en gesprekken. Door verbeeldingskracht, improvisatie en spel krijgen deelnemers inzichten in lastige situaties en worden antwoorden en oplossingen gevonden voor vragen. Door creatieve ontmoetingen met anderen ontstaan nieuwe perspectieven en mogelijkheden, die deel uit kunnen maken van het zelf.

Moreno geeft geen definitie van spontaniteit, maar onderscheidt wel 4 soorten van spontaniteit: *dramatiseren*, *creativiteit*, *originaliteit* en het *vormen van een adequaat antwoord op een nieuwe situatie*. *Dramatiseren* ziet Moreno als een kwaliteit van spontaniteit waardoor routines een nieuw leven ingeblazen kunnen worden. *Creativiteit* ziet hij als een uitingsvorm van het produceren van nieuw gedrag en nieuwe ervaringen. Mark de Jonge (o.a. docent aan de Academie voor Psychodrama en Groepsprocessen, Arnhem) vat deze uitingsvorm van spontaniteit samen als “uitdrukking van het zelf” en het “creëren van het zelf”.⁴ In de kunst, bijvoorbeeld, wordt deze uitingsvorm zichtbaar. *Originaliteit* voegt iets oorspronkelijks toe of verandert iets bestaands, zonder in essentie iets te veranderen. *Het adequate antwoord op een nieuwe situatie* omschrijft de mobiliteit en de flexibiliteit van het zelf.

Deze vier soorten van spontaniteit vormen de bouwstenen van gewoonten en gebruiken die culturen bevatten. Binnen de academische wereld wordt deze relevantie van spontaniteit steeds meer erkend. Zo heeft Leni Verhofstadt-Denève geprobeerd om de psychodrama voor de ontwikkelingspsychologie wetenschappelijk op de kaart te zetten.⁵ Momenteel is er een tendens zichtbaar dat er vanuit andere

¹ <http://www.vandale.nl>

² J.L. Moreno, *Psychodrama. First Volume. Fourth edition with new introduction*. Beacon house, New York, 1985

³ J.L. Moreno, ‘Growing in Spontaneity’, in: J. Fox (ed.), *The Essential Moreno. Writings on Psychodrama, Group Method, and Spontaneity by J.L. Moreno MD*. Springer Publishing Company, 1987 New York, p. 40

⁴ M. de Jonge, *Werkboek bij de module ‘Mensen leven in rollen’*, uitgegeven door maatschap Salomé Finkelstein & de Jonge, Arnhem, 2010, pp. 13-16

⁵ Leni Verhofstadt-Denève, *Persoon, ontwikkeling en psychodrama. Een existentieel-dialectische visie*, Uitgeverij Acco, Leuven (eerste druk), 1988

wetenschappelijke disciplines (bijv. de gezondheidswetenschappen) interesse is om de psychodrama te beschrijven en daarmee dus het belang van het “groeien in spontaniteit” academisch te funderen, waarop Moreno gewezen heeft.

Als het zo is dat de verschillende vormen van spontaniteit van wezenlijk belang zijn voor de cultuurvorming en de manier waarop mensen in verschillende (sociale) rollen hun leven en ook de maatschappij vormgeven, zou dat logischerwijs ook betekenen dat spontaniteit een belangrijke rol speelt in de religieuze identiteit van mensen. In de vier uitingsvormen van spontaniteit speelt de wil een grote rol. Maar hoe verhoudt de wil zich tot de spontaniteit? De wil lijkt altijd op zichzelf gericht te zijn en lijkt daarmee een tegenstelling te vormen met het creatieve/ vrije aspect van spontaniteit.

Aanleiding tot het schrijven van deze scriptie

Vanuit theologisch perspectief lijkt de verhouding van spontaniteit en wilsbeslissing en vervolgens de vraag of en hoe spontaniteit een basaal begrip is, een belangrijke vraag te zijn. Zeker als deze vraag gesteld wordt in de context met betrekking tot het heil en redding van mensen. Want het dubbelgebod van de liefde (Mattheüs 22:37-40) als evangelische vervulling van de goddelijke Wet zou eigenlijk om een soort spontaniteit vragen, omdat liefde om een soort spontaniteit vraagt als ze echt zo genoemd kan worden. In deze scriptie vraag ik me af, of en hoe dit vraagstuk Martin Luther bezig heeft gehouden en hem tot reformator *pars pro toto* heeft gemaakt. De antwoorden die hij in *De servo arbitrio* (1525) formuleerde als antwoord aan Erasmus over de vrije wil laten immers zien dat het in dit vraagstuk tot een scheiding tussen humanisten en Luther is gekomen. Daarop, d.w.z. op de samenhang tussen de wil en spontaniteit in relatie tot het vrijheidsbegrip, wees Markus Matthias in het voorwoord van de recent verschenen vertaling van *De servo arbitrio (Kiezen als dienen)*.⁶ De vraag naar de vrije wil en of de mens iets kan doen met betrekking tot zijn heil en redding, parafraseert hij als volgt: “kan in die zin spontaniteit worden voorondersteld, dat ik een vrije keuzemogelijkheid heb, als het om mijn heil gaat?”⁷ Voortbouwend op zijn interpretatie heb ik in deze scriptie de beginperiode van Luthers denken over vrijheid begripmatig onderzocht. Daarvoor heb ik het woord “sponte”, “uit eigen beweging” onderzocht als een soort “Grundlagenforschung” om een nieuw licht op een (bekende?) zaak te werpen.

Status quaestionis

Mijn onderzoeksvraag luidt: Hoe verhoudt zich het begrip “sponte” (spontaan) (met zijn verschillende taalvormen) tot Luthers begrip van de christelijke vrijheid?

Deze vraag houdt enkele subvragen in, die niet afzonderlijk worden onderzocht, te weten:

- (a) Klopt de boven genoemde stelling van Markus Matthias dat Luther op zoek is naar een christelijke vrijheid in de zin van spontaniteit?
- (b) Kunnen wij vanuit het gebruik van het begrip bij Luther ervaren waarom hij vrijheid als spontaniteit begrijpt?
- (c) Wat bevordert en/ of wat belemmert volgens Luther deze spontaniteit?
- (d) Is de menselijke spontaniteit ambivalent, kan ze dus verschillende kanten op of is spontaniteit inhoudelijk vastgelegd?
- (e) Kunnen wij een ontwikkeling bij Luther vaststellen in het gebruik van het begrip? Kunnen wij vaststellen of Luther vanaf een bepaald tijdstip “sponte” als kernbegrip gebruikt?
- (f) Wat heeft het begrip te maken met Luthers besef van het “zelf”, van het persoon zijn van de mens en zijn relatie met God?

⁶ Markus Matthias, ‘Woord-vooraf’, in: *Martin Luther, Kiezen als dienen. De servo arbitrio Luthers antwoord aan Erasmus*. Vertaald door Max Staudt m.m. v. Krista Mirjam Dijkerman, Kampen 2010, pp. 7-36

⁷ *ibidem*, p. 14

Het kader van een masterscriptie maakt het niet mogelijk om te onderzoeken of het begrip "sponte" ook in het denken over vrijheid bij andere theologen of humanisten in dat tijdperk een zo belangrijke rol heeft gespeeld. Het feit dat wij dat in de literatuur niet prominent tegenkomen, spreekt al voor zich. Het was waarschijnlijk een typische vraag van Luther, die voortkwam uit zijn kennis van de discussie over "vrijheid" in de laat-middeleeuwse theologie. En toch zou een vergelijkend onderzoek een interessant onderwerp voor een vervolgonderzoek kunnen zijn. Te denken valt aan Erasmus, Calvijn, Zwingli, maar ook aan Melanchthon, Rudolf Agricola en andere. Überhaupt betreden wij – ook ten opzichte van het Lutheronderzoek – hier nieuwe wegen, ervan uitgaande dat pas het gebruik van een woord ook zijn eigenlijke betekenis in het denken en argumenteren van een denker openlegt. Dat geldt in het bijzonder van een historische denker diens gedachten- en argumentatiewereld over 500 jaar heen niet zo makkelijk te reconstrueren valt. Eerder moeten wij er rekening mee houden dat wij onze eigen begrippen en argumentaties in de teksten van de reformatoren inlezen. Voor een historisch begrip is daarentegen een historisch woordgebruik noodzakelijk. Misschien kan deze scriptie een prikkel zijn om op die manier nog meer centrale begrippen van Luther en de andere reformatoren te bestuderen en tot een historisch woordenboek van de reformatie te komen.

De analyse van het gebruik van "sponte" door Luther lijkt in eerste instantie descriptief van aard te zijn. Bij elke tekst moet gevraagd worden welke strekking het begrip hier heeft. Daarvoor moesten de teksten in hun origineel Latijn gelezen, vertaald en retorisch geïnterpreteerd worden. En toch is er hermeneutisch meer over te zeggen. Want uiteindelijk gaat het erom duidelijk te maken, op welke manier door het verschillende gebruik van "sponte" een bepaald vrijheidsbegrip zich synthetisch laat reconstrueren. Hoe benut Luther het begrip "sponte" ter verheldering van zijn vrijheidsbegrip en welke connotaties krijgt dit begrip in de loop van de tijd bij Luther? Daarvoor moet als eerste voor elke plaats waar het woord voorkomt vanuit de context worden aangetoond welke strekking en betekenis het woord hier heeft. (Dat was trouwens ook de methode hoe Luther zelf volgens zijn bekende bericht over de reformatorische ontdekking achter de eigenlijke betekenis van "gerechtigheid van God" kwam. Pas de context geeft aan een begrip zijn eenduidige connotatie en vervolgens zijn betekenis.) Vervolgens moet beoordeeld worden of en in hoeverre deze connotaties belangrijk zijn voor Luthers vrijheidsbegrip. Als de vraag van spontaniteit kenmerkend is voor Luthers vrijheidsbegrip zou dat tot een "relecture" van Luthers geschriften over vrijheid en de gebondenheid van de wil moeten leiden. Want dan gaat het niet meer om de vraag, of God of de mens uiteindelijk verantwoordelijk is voor zijn heil, maar om de vraag hoe vrijheid als spontaniteit denkbaar is. Verder is de vraag hoe Luther zijn vrijheidsbegrip door de toenmalige theologie of de kerkelijke verkondiging gewaarborgd zag of juist niet.

Methoden

Binnen de (historische) theologie wordt een dergelijke "*Grundlagenforschung*" gedaan door het onderzoeken van woorden, begrippen, taalvelden enz. die uiteindelijk laten zien welke connotaties een denker met bepaalde begrippen heeft (begrips-geschiedenis). Wat een woord of een begrip betekent wordt pas duidelijk als wij onderzoeken hoe het woord of het begrip concreet in de samenhang van teksten wordt gebruikt. In tegenstelling tot een theologische "realencyclopedie" waar bijvoorbeeld bepaalde theologische posities of steekwoorden samengevat worden, gaat het in de begrips-geschiedenis primair om een (als het ware) volledige verkenning van het concrete historische gebruik van een woord in een corpus van teksten (hier van Luther). Een goed voorbeeld van deze methode bieden voor veel grotere tekstcorpora de volgende twee Duitstalige woordenboeken, het "*Historisches Wörterbuch der Philosophie*", verschenen tussen 1971 tot 2007 onder de conceptuele leiding van Joachim Ritter, Karlfried Gründer en Gottfried Gabriel, en het "*Lexikon: Geschichtliche Grundbegriffe: Historisches Lexikon zur politisch-sozialen Sprache in Deutschland*", verschenen tussen 1972 en 1997 onder leiding van Otto Brunner, Werner Conze en Reinhart Koselleck. Dat het de moeite waard kan zijn om ook voor een enkele denker, zoals Luther, het taalgebruik te onderzoeken hebben m.i. Martin Brecht

en Markus Matthias recent laten zien. Martin Brecht⁸ ontdekte dat Luther in zijn Bijbelvertaling en zijn theologisch gebruik overgegaan is van het begrip “rechtvaardiging”, “rechtvaardigen” naar “Gerechtigheit, gerecht maken”, een bevinding die eigenlijk een herbezinning van de leer van de rechtvaardiging als centrale leer van Luther nodig maakt. Want de zondaar “gerecht maken” betekent waarschijnlijk iets anders dan de zondaar “rechtvaardigen”. Het laatste begrip is veelmeer met een forensische en imputatieve rechtvaardiging te verbinden dan het eerste begrip. Vervolgens liet Markus Matthias⁹ zien dat Maarten Luther nooit over een soort toe-eigening van de gerechtigheid Christi aan de gelovige spreekt, een leer die weliswaar in het Calvinisme en ook in het Lutheranisme centraal staat.

Om de precieze inhoud van Luthers vrijheidsbegrip op het spoor te komen heb ik gezocht op “sponte”, “sponteanos” en “sponteanum” in de periode van 1513-1519. Luther dacht als theoloog vooral in het Latijn. Dat was destijds de wetenschappelijke en bij uitstek de theologische taal. Daarmee zijn twee vooronderstellingen verbonden. Ten eerste: de Duitse teksten – als die überhaupt het woord of een vergelijkbaar woord gebruiken – zouden geen andere bevinding opleveren dan het onderzoek naar het “originele” begrip in het Latijn. Ten tweede: waarom het begrip voor Luther belangrijk was kan alleen verklaard worden uit het feit dat de theologische (Latijnse) taal Luther dit begrip heeft aangereikt als een noodzakelijk begrip voor “vrijheid”.

Methodisch ben ik als volgt te werk gegaan: als eerste heb ik geïnventariseerd waar het woord “sponte” voorkomt. Daarvoor heb ik het elektronische bestand van de *Weimarer Ausgabe* van Luthers werken geraadpleegd.¹⁰ Daarna heb ik plaatsen waar “sponte” voorkomt en de bijbehorende relevante context vertaald vanuit het Latijn. De Latijnse teksten en vertalingen heb ik als bijlage aan deze scriptie toegevoegd. De bijlage bevat een aantal teksten die niet in de analyse zijn opgenomen. Het gaat om de nummers: 6, 12.1, 13.1, 13.2, 15, 18, 19, 20, 22, 27, 30, 31.1, 32, 34, 35,36, 39, 48, 49, 52, 54. Pas gaandeweg is betekenis van “sponte” bij Luther voor mij duidelijk geworden en zou ik nu deze passages ook in de analyse hebben meegenomen. Omwille van de omvang van de scriptie heb ik dat achterwege gelaten, omdat de passages geen nieuw licht werpen op de betekenis van “sponte” in relatie tot het vrijheidsbegrip, zoals dat uit het onderzoek naar voren is gekomen.

Thorsten Jacobi neemt het college over de brief aan de Romeinen (1515) als het beginpunt van Luthers denken over vrijheid.¹¹ Jacobi is in zijn onderzoek *Christen heissen Freie* erop gericht de christelijke vrijheid als een onafhankelijk vrijheidsbegrip te beschouwen, omdat ze van *servum arbitrium* af te scheiden is. Omdat mijn methode van onderzoek anders is dan die van Jacobi, heb ik er voor gekozen “sponte” vanaf 1513 te onderzoeken. In 1513 komt “sponte” voor de eerste keer in de gedrukte werken van Luther voor. De *Operationes in Psalmos* in 1519 vormen de laatste werken voor het verschijnen van het vrijheidstraktaat *De libertate Christiana*. Als het woord “sponte” iets zou betekenen voor Luthers theologische ontwikkeling zou dat t/m 1519 te zien moeten zijn.

⁸ Martin Brecht, ‘Rechtvaardiging oder Gerechtigheit? Überraschungen auf den Spuren von Luthers Bibelübersetzung’, *Lutherjahrbuch* 77, 2010, pp. 81-105

⁹ Markus Matthias, ‘Zurechnung der Gerechtigheit Christi? Beobachtungen zum Sprachgebrauch von Imputare bei Luther’, in: *Luther-Bulletin. Tijdschrift voor interconfessioneel Lutheronderzoek*, Jaargang 22, 2013 (2014), pp. 70-100

¹⁰ <http://luther.chadwyck.co.uk>

¹¹ Thorsten Jacobi, *Christen heißen Freie. Luthers Freiheitsaussagen in den Jahren 1515-1519*, Tübingen, Mohr Siebeck, 1997, p. 6

1. 1513

1.1 “Sponte” als “automatisch” mediteren over de wet

Dictata super Psalterium. Psalmus (14.1 en 2)

Luther legt de psalmen naar hedendaagse maatstaven “allegorisch” uit, in de traditie van Augustinus (354-430) en Faber Stapulensis (1455-1536). Dat wil zeggen: de letterlijke betekenis is hier de christologische betekenis. Door de Heilige Geest krijgen christenen inzicht in de geestelijke betekenis van de Bijbel. Het komt erop aan te onderzoeken waar Christus spreekt naar zijn menselijke en goddelijke natuur.¹² Luther begint zijn uitleg van de psalmen met: “Psalmus primus de Christo loquitur, literaliter, sic”. Luther legt de psalm uit vanuit het perspectief van Christus. Hij verbindt de letterlijk-profetische betekenis (is de zogenoemde christologische betekenis) direct met de juiste “houding” van een gelovige (tropologische betekenis). Daardoor komt een persoonlijke geloofsrelatie tot stand.

Aan het begin van psalm 1:2 legt Luther de zin uit de Vulgaat uit: “zijn wil is in de wet van de Heer”.¹³ *Voluntas* is hier geen wilsaangelegenheid of een potentiaal dat in het handelen geactualiseerd kan worden (14.2). Het gaat volgens Luther om de identiteit van het handelende subject. Wie ik ben, wordt bepaald door hoe mijn wil gericht is (op de wet). Wie blij en vrijwillig handelt overeenkomstig met de wet (“*hylari et libera voluntate legem domini operatur*”), oftewel, wie in de genade en in de geest van de vrijheid staat (“*qui in gratia et spiritu libertatis*”), die “hat Lust zum Gesetz des Herren”. Luther legt dan uit dat Christenen daarom ook wel vrijen, gewilligen en spontanen (*spontanei*) worden genoemd naar Christus die de eerste onder hen was. Luther laat het woord “Nadaboth” hier staan. Hij heeft de vorm uit psalm 110:3 uit het Hebreeuws overgenomen.¹⁴

In de uitleg van psalm 1:2 leest Luther zijn kritiek op de (valse) profeten en monniken die de wet van God voor eigen doeleinden gebruiken, in plaats van dat ze zich willen laten leiden door de wet. De meditatie over de wet bewerkstelligt dit volgens Luther en vormt daarom een karakterisering van de christelijke levenshouding. Dat is ook de reden waarom Luther aanspoort ontvankelijk te zijn om de wet lief te hebben. Het is volgens Luther in ieder geval zo dat als je het niet wilt, en niet liefhebt, dat je dan niet de juiste houding bereikt en dan kan de wil zich niet richten op de wet. Een sensitieve en ontvankelijke houding voor Gods genade lijkt een voorwaarde te zijn om “de wil gezonden te laten worden in het hart”. Daarom lijkt *mittatur* op het eerste gezicht een conjunctivus optativus: de wens van Luther om de wil gezonden te laten worden in het hart (“*Igitur radix primum mittatur in corde voluntas*”). Van meet af aan ziet Luther blijkbaar dat de wil als de wortel (“*radix*”) van ons handelen zelf eerst veranderd moet worden. Maar dat zal nooit volledig gebeuren. Het is de eigenaard van de wil die het voltrekken van deze wens verhindert en is *mittatur* een conjunctivus irrealis. Het zal nooit volledig gebeuren omdat de wil altijd op zichzelf gericht lijkt te zijn en de wil zichzelf uiteraard niet laat dwingen. Het blijft een ideaal. Of de wil gericht is op de wet is door de genade bepaald. Anders zou de mens het hele proces zelf kunnen sturen. Daarom is hier geen vrijheid, want de geest van de vrijheid wordt bepaald door de genade. Maar als de wil in het hart geworteld is, zal uit haar automatisch (“sponte”) de meditatie opkomen. Het is dan bijna alsof de bereidheid om te mediteren over de wet de eerste natuur van de mens moet worden.

¹² W.J. Kooiman, *Luther en de bijbel*, Bosch & Keuning, Baarn (2^e druk) 1961, p. 25

¹³ Luther vertaalt: “maar heeft zin (verheugt zich?) over de wet van de Heer”.

¹⁴ Thorsten Jacobi, *Christen heißen Freie*, p. 43 עֲמֵן נִדְבַת

1.2 “Het zelf” wordt gevormd door het geloof

Dictata super Psalterium GLOSSA: PSALMUS XIII. [XIV.] (16)

De psalmen zijn gebeden van Christus of van christenen waarin de uiteenzetting van Christus met de Joden van zijn en alle tijden centraal staat. Het is opvallend dat in de gedrukte werken van 1513 een paar keer negatief “sponte” voorkomt en met name in een context over Joden en/of mensen die niet willen geloven (16, 24, 26, 29).¹⁵ In de andere en met name latere gedrukte werken tot 1519 komt het woord “sponte” nauwelijks nog in negatie voor.

In de aantekeningen (glossen) bij psalm 13 (14) heeft “sponte” betrekking op de Joden. Zij erkennen de goddelijkheid in de menselijke natuur van Christus niet “uit eigen beweging en toewijding” (“studiose”) oftewel: buiten het geloof in Christus om. Daarmee laat Luther zien dat het ware zelf eerst door het geloof in Christus gevormd wordt. In deze vroege teksten kan “sponte” dus ambivalent of alternatief worden gebruikt. Het gaat feitelijk over twee antropologische situaties: Je bent of “sponte” aan God toegewijd of “sponte” van hem afgewend. Dat zou betekenen dat je geen zeggenschap hebt over deze “keuze”.

1.3 Christus’ zelf gekozen zwakheid

Dictata super Psalterium. GLOSSA: PSALMUS XVII [(17)

Luther legt psalm 17:20 uit. De ik-persoon van Christus (als spreker van de Psalmen) vertelt over zijn toestand van bedreigd worden door mensen die hem superieur zijn in kracht. De macht van de mensen die Jezus kruisigen is alleen mogelijk doordat Christus zelf voor deze zwakheid heeft gekozen (“sponte”). De kracht van de bedreigers is dus qua natuur niet krachtiger dan Christus, maar slechts op grond van de zelf gekozen zwakheid (vgl. Phil. 2) van Christus. Het is opvallend dat juist de zelf gekozen zwakheid van Christus, zijn zelfvernedering (“exinanitio”) met het begrip “sponte” wordt beklemtoond. Anders zou ze geen heils-betekenis kunnen hebben. Je zou hier alvast van een soort kruis-theologie van Luther kunnen spreken, te weten, dat de goddelijke vrijheid zich laat zien in de zwakheid – en niet in de overheersing. De goddelijke vrijheid wordt zichtbaar in de ontvankelijke houding van de mens in plaats van de zelfredzame houding waarmee iemand probeert zijn eigen heil te bewerkstelligen. Verder wordt duidelijk dat Christus hierin het voorbeeld ten opzichte van de christelijke vrijheid is, omdat Hij met de belofte van God rekt. Christus heeft zelf de zwakheid gekozen om God te laten regeren en Zijn beschermer te zijn. Daardoor krijgt de christen de vrijheid om te leven. Voor Christus en de Zijnen geldt dat God de Vader hem (ze) in hun zwakheid beschermt en zal belonen met vrijheid als “ruimte” (als tegenstelling tot “afflictio”).

1.4 “Sponte” als vrijwillige keuze en overgave aan God

Dictata super Psalterium. SCHOLAE: PSALMUS XXXIX (21)

Luther legt psalm 40:7 uit: “u hebt de oren van mij geopend”. Daarbij citeert hij Rom. 10:17 en psalm 17. Boven psalm 17 staat geschreven over de kerk van alle volken: “Door de mond van Christus. Op het gehoor van het oor, gehoorzamen zij aan mij”. Geloof komt door het horen. Daarom is het gehoor belangrijk om aan Christus te gehoorzamen. Om dit uit te leggen gebruikt Luther het beeld uit Exodus 21, de slaaf die zich uit eigen beweging, in overeenstemming met zichzelf (“sponte”) overgeeft aan God. In overeenstemming met zichzelf (“sponte”) kiest hij voor de overgave en toewijding aan Christus. Dat is het moment, waarop de “slaaf” een ander gehoor krijgt en leert gehoorzamen aan God. Hier wordt al bijna de paradox zichtbaar van de vrijheid van een christenmens: slaaf en vrij, een vrije “slaaf”. God geeft die vrijheid in genade door het geloof. Dan wordt de slaaf een slaaf van gerechtigheid. In deze gehoorzaamheid aan God krijgt een christen kennis (tota ratio) en een volmaakt christelijk leven.

¹⁵ (4.3) quod per spontaneos non potuit, (5.3) qui *sponte* sua melius agere nolunt, (8) non volumus *sponte* exuere (38.6), qui coacti et non *sponte* in ipsa sunt, (38.1/2) quia sunt indociles et incorrigibiles et *sponte* declinant a mandatis eius.

1.5 “Sponte” als een mentale toestand waarin de mens kan volharden en waarmee mens-zijn tot zijn doel (vrijheid) kan komen
Dictata super Psalterium. GLOSSA: PSALMUS L (23.1)

“Sponte” komt voor in een voetnoot. Deze voetnoot hoort bij een psalm-gebed aan God. De ik-persoon vraagt God om te geven dat wat hij door de zonde verloren heeft, namelijk de heilzame vreugde van zijn heil of van Christus. Psychologisch zouden wij “vreugde” hier als een soort “goed geweten”, een overeenstemming met zichzelf kunnen begrijpen. Hij bidt om versterking met “vorsten-geest”. Dat is een vrije geest of een spontane geest. De ik-persoon heeft deze geest wel, anders zou hij niet bidden tot God, omdat hij met de genade van God rekt. Anderzijds blijft het gebed om vorsten-geest een ideaal, omdat een mens geen vorsten-geest kan hebben, zoals Christus die had. In de voetnoot volgt een opsomming van eigenschappen van de vrije en vrijwillige geest (in tegenstelling tot een slaafse geest). Het woord *Nadib* in het Hebreeuws geeft volgens Luther “de eerste geest” aan.¹⁶ Deze geest is spontaan, vrij, goedgezind en vrijwillig. Deze geest maakt vrij en vrije dienaars van Christus. Spontaan behelst dus een mentale toestand, waarin iemand “uit eigen beweging” (“spontaneus”, niet “coacte”), dus als een “vrij mens” (liberalis) iets doet, dus ook uit goedheid/ [naasten-] liefde (beneficium, non maligniter), dat wil zeggen hij doet wat hij doet in overeenstemming met zichzelf (“vrijwillig”) (voluntarius): Uiteindelijk is het slechts die geest die kan “blijven”, die kan volharden (“confirma me ...”). Vrijheid zou dan uiteindelijk het doel van het mens-zijn betekenen, alleen door vrijheid kunnen wij “eeuwig” leven, maar die vrijheid kan slechts God geven – en is in die zin als geschonken vrijheid genade. Op eigen kracht kan de mens die vrijheid niet bereiken. Luther ervaart hier een kloof tussen het doel en de eigen (algemeen menselijke) ervaring. Het ideaal botst met de ervaring.

1.6 “Het zelf” wordt gevormd door het geloof

Dictata super Psalterium GLOSSA: PSALMUS LVII (24)

Luther vergelijkt in deze passage de kettters met de Joden als het gaat om het minachten van mensen die het evangelie verkondigen. Luther vergelijkt de Joden en de kettters met de Joden uit handelingen 7, die Stefanus stenigden, omdat hij hen erop wees dat zij niet rechtvaardig leefden. De weerstand van de Joden tegen het evangelie leidt ertoe dat ze automatisch hun oren bedekken. Voor Luther is hier niet zo zeer het probleem dat ze geen keuze hadden (“non ignorantēs”), maar dat ze “uit eigen beweging” niet anders konden dan te reageren op de weerstand door zich er ogenschijnlijk ervoor af te sluiten. Daarom noemt hij Joden ook “in corrigibiles”. Het staat namelijk voor Luther vast dat er geen heil is buiten Christus en dat het bereidheid vraagt van de wil zich in te laten (kennen, weten) met de Schrift en het woord van Christus om tot een juist begrip van de Schrift te komen en het Woord van Christus te eren.

1.7 “Het zelf” wordt gevormd door het geloof

Dictata super Psalterium. SCHOLAE: PSALMUS LXI. [LXII (26)]

Vergelijkbaar met 1.2 en 1.5 komt “sponte” hier op een negatieve manier voor en heeft “sponte” betrekking op de Joden. Ook hier wordt duidelijk dat het voor Luther niet zozeer het probleem is of Joden of kettters (theoretisch) een “keuze” hebben of hadden om te geloven en daarmee niet verworpen te worden, maar dat ze uiteindelijk “uit eigen beweging” niet anders kunnen of konden dan ervoor te kiezen niet te geloven. Er wordt namelijk geen dwang op ze uitgevoerd.

1.8 “Sponte” als vrijwillig dienen

Dictata super Psalterium. SCHOLAE: PSALMUS LXVIII (1513) (28)

In de scholiën geeft Luther een uitleg van psalm 68:10. Hij legt “pluiam voluntariam” uit. Christenen (apostelen) hebben een andere manier van schriftlezen dan de Joden. Gelovigen hebben niet de Geest ontvangen om opnieuw als slaven in angst te leven, maar om Gods kinderen te zijn (“non ex timore cogente seruiētes, Sed ex spiritu libertatis”). Luther haalt Romeinen 8:15 aan en maakt een onderscheid tussen het leven naar de letter en naar de geest. De Heilige Geest gebruikt het uiterlijke woord (de letters) om de mensen in het hart te raken. Als mensen de Heilige Geest ontvangen, zullen

¹⁶ Jacobi, *Christen heißen Freie*, p. 43

ze de tekst willen lezen naar de geest. Als dat gebeurt is dat genade, dan maakt de Geest de mensen tot “spontaneos seruos Dei”. Spontane dienaren van God zijn mensen die vrijwillig en vrijmoedig dienen.

1.9 Het lijden als toetssteen voor een christen

Dictata super Psalterium. SCHOLAE: PSALMUS LXXXIII (33)

In de uitleg van psalm 83 (84) geeft Luther zijn positie ten opzichte van de offertheologie weer. Luther citeert in zijn uitleg Matt. 10:38: “wie zijn kruis niet accepteert en mij volgt, is mij niet waard” als herinnering aan de sacramenten. In zijn uitleg maakt hij een onderscheid tussen het kruis als altaar van Christus en het mystieke kruis.

Het ene kruis is het altaar van Christus, die zelf priester is, de offergave op wie het leven van mensen gelegd wordt en aan God worden aangeboden. In zijn menselijke en geestelijke natuur is Christus in het avondmaal aanwezig als teken van verzoening tussen mensen en God. De aanwezigheid van Christus’ menselijke natuur in het sacrament is de offerplaats (altaar, kruis) voor de mens, niet zo zeer als individu, maar als mens die met dit verhaal te maken heeft.

Het andere altaar is het mystieke kruis dat Luther verbindt met de *imitatio dei* gedachte. Christus is hier het voorbeeld van nederigheid.¹⁷ Het lijden, zoals dat in 2 Kor. 6 beschreven staat, wordt in het Avondmaal bij God gebracht. Christus is het altaar en de priester, hij offert het slachtoffer ten dienste van de verzoening, troost, hoop en als teken van Gods belofte dat de Christus in zijn menselijke natuur in deze wereld is. In deze belofte wordt het oog geopend voor het niet zichtbare (1 Kor. 2:9). Dit maakt het leven draagbaar (opdat in het lijden rust is en vrede in onrust (idealiter)). Wolfgang Simon noemt het “tranzendentale Bestimmung” van de “offerelementen”: Christus als altaar (‘Sitz im Leben’) die ook de voltrekking van het sacrament uit zich bepaalt (de offergave, en de voltrekking). Hij is het subject van het Avondmaal, omdat Hij alleen het heil kan bewerken en de mensen uitnodigt om deel te nemen aan het Avondmaal.¹⁸

De eis om Christus na te volgen komt ter sprake in Mat. 10:38 en moet volgens Luther bewust (“elective”) en “spontaan” gebeuren. Enerzijds gaat het om het bewust (“elective”) lijdzaam verdragen van het (eigen) gebroken leven, zoals Christus het lijden en zijn kruisdood vrijwillig en lijdzaam onderging. Anderzijds moet de mystieke, namelijk de innerlijke, geestelijke zelfvernietiging “spontaan” gebeuren. Het ondergaan van leed en vernedering wordt met het begrip “sponte” beklemtoond, anders zou het geen heils-betekenis kunnen hebben. In het zelfgekozen lijden wordt de goddelijke vrijheid zichtbaar, waarin heil te vinden is (vgl. 1.3). Luther spreekt hier over “sponte” lijden als een eis om recht te doen aan de *imitatio Dei*. Dat lijkt te veel gevraagd voor de mens. De realiteit is, dat een mens niet geneigd is het lijden volledig te omarmen. Dat zou een tegennatuurlijke neiging van de wil (het zelf) zijn. Als een mens zich zou voornemen de mystieke (vrijwillige) zelf-vernietiging te ondergaan, zou dat een onderneming van de wil zijn en niet zozeer van de “Selbstlose Liebe”, een liefde die geen zelf meer kent. Dus heeft hij de genade nodig om “sponte” het mystieke kruis te dragen en daarin vrijheid te vinden.

1.10 “Het zelf” wordt gevormd door geloof

Dictata super Psalterium. 1513 –16. SCHOLAE: PSALMUS CXVIII (38.1/2)

In deze passage is een vergelijkbare gedachtegang te vinden met 1.6. Onrechtvaardigen wijzen de geboden af, overeenkomstig met henzelf (“sponte declinant”). Het punt voor Luther is dat mensen die buiten Christus om leven (onrechtvaardigen) niet anders kunnen handelen dan ze doen. Hij is geen heer en meester over zijn wil. Vandaar dat ze egocentrisch leven en zichzelf rechtvaardigen. Onrechtvaardigen kunnen rechtvaardig worden door het geloof. Het geloof is dus nodig om de wil (het zelf) te vormen en daarmee anders te kunnen handelen.

¹⁷ E. Bizer, *Fides ex Auditū. Eine Untersuchung über die Entdeckung der Gerechtigkeit Gottes durch Martin Luther*, Neukirchen Kreis Moers, 1958, p. 25

¹⁸ W. Simon, *Die Messeopfertheologie Martin Luthers. Voraussetzungen, Genese, Gestalt und Rezeption*, Mohr-Siebeck, 2003, p. 191

1.11 “Sponte”: mentale toestand als bron van het willen

Dictata super Psalterium. 1513 –16. SCHOLAE: PSALMUS CXVIII [CXIX] (38.3)

Luther legt “deduc me domine in semitam mandatorum tuorum” (psalm 118:35) uit. Kernpunt van zijn uitleg is dat de genade het willen (*velle*) en spontaan zijn (*spontaneum esse*) bewerkstelligt. Duidelijk vraagt Luther achter het willen van het “spontaan zijn”. Het gaat Luther dus niet om de uiterlijke werken, maar om een verandering in de ziel. Dit gebeurt door een welwillende en spontane bereidheid zich te laten leiden door de genade. “Spontaan zijn” is hier dus een mentale toestand als bron van het willen, die iets van een sensitieve en ontvankelijke innerlijke houding laat zien dat gericht is op het heil. Het is de bereidheid zelf dat te willen.¹⁹ In deze houding hebben christenen het makkelijker zich te laten leiden door de genade, omdat zij al vrij zijn. De wil vraagt er namelijk om geleid te worden. Deze gedachte is later terug te vinden in *De servo arbitrio*.²⁰ De eigenlijke basale motivatie achter de wilsbeslissing is dat deze geleid wordt. Daarom spreekt Luther over de dienstbare wil.

1.12 “Sponte”: zonder dwang, vrij

Dictata super Psalterium. 1513 –16. SCHOLAE: PSALMUS CXVIII. [CXIX.] (38.5)

In Luthers uitleg van psalm 119:108 spreekt Christus over het “vrijwillig” preken. Luther markeert het belang van het woord “vrijwillig” en refereert aan de betekenis van Hebreeuwse woord *Nadaboth*, dat hij in de betekenis van Johannes Reuchlin heeft overgenomen.²¹ Een predikant die “vrijwillig” preekt, preekt zonder dwang. Hij zou dus iets van de noodzakelijke spontaniteit van het geloof moeten laten zien. Het is bijna een soort voorwaarde voor een goed begrip van het evangelie, want op deze manier worden de hoorders uitgenodigd, om zo ook “spontaan” te kunnen geloven. Spontaniteit kan je immers niet opleggen, niet afdwingen. “Sponte” heeft de betekenis van “zelf willen”. Dat de predikant op deze manier preekt (“gratis et sponte”), is de vrucht van het evangelie volgens Luther. Of het verkondigde woord vruchtbare bodem vindt, is wederom afhankelijk van genade. De prediking kan op onbegrip en afwijzing stuiten bij mensen, omdat ze ondankbaar zijn (mensen die het niet willen aannemen), ongeacht of er vrij (“libere”) en zonder dwang (“spontane”) met goede intenties (“benefice”) gepreekt wordt.

2. 1514

2.1 Het volk van christenen is een volk van “vrijwilligers”

Sermone aus den Jahren ca. 1514 –1520. A Luthero quaedam collecta sparsim (..) (41)

Het is opvallend hoe vroeg Luther “vrijheid” als kenmerk van een christen beschouwt. Reeds in 1514 legt hij (zeker in samenhang met zijn “Dictata super Psalterium”) er de nadruk op dat christenen Christus zouden moeten navolgen niet op grond van wetten of regels, dus door uiterlijke “motivaties”, maar uit “eigen beweging”. Hij vindt dat terug in de psalmen van David die deze lijkt uitgesproken te hebben in plaats van Christus. Luther verbindt hier twee gedachten. Ten eerste is Christus de enige en eeuwige priester die (eeuwig) zalig kan maken. Ten tweede doet hij het niet door middel van wetten. Iemand die rechtvaardig wordt door het geloof, wordt noodzakelijk volgens de Psalm een “vrijwilliger” genoemd. Dit is een correcte vertaling van het “Naboth”. Toch vindt Luther steun voor zijn argumentatie in de profetisch uitgelegde Psalm 110: Het volk van Christus moet een volk van vrijwilligers zijn. Maar door wetten kan je niet “vrijwillig” worden, want wetten eisen slechts maar brengen niets tot stand. De vraag spitst zich dus heel vroeg voor Luther toe: hoe kunnen wij “vrijwilligers” worden? Het was een levensvraag die Luther bezighield.

¹⁹ Jacobi, *Christen heißen Freie*, p. 44

²⁰ WA 18, 635, 17-22.

²¹ Jacobi, *Christen heißen Freie*, p. 43

2.2 Alleen God maakt het hart vrij

In prima adventus dominica e contione Martiniana Luth: *excepta a quodam studioso Vuitenbergae* (42)

Luther legt Mat. 21:1. uit. Hij verbindt een historische uitleg met een allegorische uitleg. Zo vertelt Luther over het gebruik van ezels, ezinnen en paarden in de tijd van Jezus en de tijd waarin Luther leeft. Dan maakt hij de overgang naar een allegorische uitleg.

De ezel staat voor het uiterlijk gedrag. Luther zegt over de ezel dat hij makkelijk tam kan worden, oftewel: dat een mens alleen nog “van buiten” geprikkeld wordt om te handelen, zonder dat hij daar nog innerlijk bij betrokken is. Het veulen kan begrepen worden als de innerlijke gesteldheid (motivatie) van de mens. Alleen het veulen kan door Christus bereden worden, zelfs als een mens gewend is aan het juk van de wet. Want alleen God maakt het hart ‘spontaan’, spontaan in de zin van “levendig”, “vrij”. Niemand anders kan dat. (“Animum tamen cordisque affectum nemo facit spontaneum nisi solus Deus”). De ezel staat voor de mens (het vlees), die gevangen is onder de wet. Het veulen staat voor de geest en het hart. Dit beeld is later terug te vinden in de *De servo arbitrio*.²²

3. 1515

3.1 Intrinsieke motivatie om de rechtvaardigheid te dienen leidt automatisch tot rechtvaardige werken

Diui Pauli apostoli ad Roma- NOS EPISTOLA. Die Scholien (58.1)

Luther legt het belang uit van zuivere intrinsieke motivaties. Zij bepalen de kwaliteit van het dienen van de rechtvaardigheid (“talis seruitus secum affert sanctificationem”). De mens heeft een schoon (vrij) geweten als hij intrinsiek gemotiveerd is om de rechtvaardigheid te dienen. Vandaar dat de Heer de mens oproept om zijn achterliggende drijfveren van de motivatie te checken en zo nodig te zuiveren (“munda prius, quod intus”). De intrinsieke motivatie om de rechtvaardigheid te dienen bepaalt automatisch (“sponte”) de kwaliteit van het dienen. Wie gelooft en rechtvaardig is door de Geest, doorziet zaken zoals wat luxe met hem doen en kan zich daartoe vrij verhouden.

3.2 Vrijwillig het goede achter laten

Diui Pauli apostoli ad Roma- NOS EPISTOLA. Die Scholien (58.2)

De mens (het vlees) is van nature geneigd alle dingen te vergoddelijken die niet God zijn. Dat is de macht van de zonde die over de mensen heerst.²³ Dit kan doorbroken worden. Daarvoor is het nodig de beperktheid van het eigen waarnemingsvermogen te erkennen en zich in te laten met wat God wil met de wereld. Gedreven worden door de geest, betekent dan “een wordings-proces zich in te laten op het onbekende als een tegen natuurlijke neiging.” In het openstellen voor de Geest ontstaat er een ontvankelijke houding ten opzichte van de werken. Dat verandert de mens en zijn/ haar kijk op de wereld. Daarmee wordt de mens innerlijk onafhankelijk (vrij) van aardse zaken. Dat is het werk van de Geest.

3.3 Wie gelooft, belijdt automatisch dood en veroordeling.

Schriften, 56. Band, Diui Pauli apostoli ad Roma- NOS EPISTOLA (58.3)

Luther legt Rom. 10:10 uit. “want met het hart gelooft men tot rechtvaardiging” en betreft daarin zijn afkeer tegen Aristoteles. Immers geen wijsheid, werken, en studies leiden tot de rechtvaardiging voor God. Wie wil (“volens”) en wie als vrij mens bewust kiest (“libens”) het geloof in God boven alles te plaatsen, krijgt ruimte om te zijn. Wie het geloof in God voorrang geeft boven alles, belijdt volgens Luther automatisch (spontaan) de dood en de veroordeling. Het ware geloof wordt er niet door bepaald dat de mens het kruis en veroordeling kan aanvaarden. Luther ziet “sponte” geloven als een soort ideaal dat je, weliswaar met behulp van de genade, zou *moeten* bereiken in de zin van *imitatio Christi*. Door deel te nemen (“participare”) aan het verhaal van Jezus’ leven, kruisiging, dood en opstanding vormt

²² WA 18, 635, 17-22

²³ Jacobi, *Christen heißen Freie*, p. 78

het Woord de sleutel tot het erkennen van wie mensen ten diepste als vrije mensen zouden kunnen zijn.²⁴ Dit werpt een nieuw licht op de reformatorische ontdekking zoals Thorsten Jacobi die in zijn boek beschrijft.

Jacobi laat de ontwikkeling zien van Luthers denken over vrijheid in het college over de Romeinenbrief aan de hand van vier paradigma's. In de *demutstheologischen Ansatz* bij Romeinen 1-3 geeft Jacobi aan dat het nog moeilijk is om een *echt* vrijheidsbegrip uit te werken, omdat deemoed een constitutief moment is in het christelijke leven.²⁵ Deze benadering van het vrijheidsbegrip is later in het college over de Romeinenbrief ook terug te vinden.²⁶ Toch kiest hij voor deze benadering, omdat het onderzoek verschillende verschuivingen laat zien in betekenis in verschillende aspecten van het vrijheidsbegrip, zoals "Sündigkeit" en "Rechtfertigung", vergeleken met *Dictata super Psalterium* dat eerder geschreven is. Bovendien ziet hij het vrijheidsbegrip, zoals hij dat uitwerkt in deze benadering, beschreven als "Freisein des demütig-leeren Sünders als unverdientbare Wirkung des [HA, ipv dieses] gnädigen Worthandelns".²⁷ De *genadentheologischen Ansatz* bij Rom. 3-5 kenmerkt zich door de gedachte dat de mens zijn eigen heil niet kan bewerken,²⁸ de "vrije en vrolijke" bereidwilligheid, die alleen God kan bewerken om mensen te bevrijden uit de macht van de zonde.²⁹

De *glaubenstheologischen Ansatz* bij Romeinen 6-7 wordt gevormd rond de begrippen "wet" en "geloof". Jacobi laat zien dat in Luthers uitleg van Romeinen 5 al een verandering te zien is in de betekenis van beide begrippen: Luther verlaat de Augustijnse opvatting over de wet. Hij beperkt de wet niet meer alleen tot haar functie, namelijk om de zonde te (h)erkennen en als aanklacht van de zondaar. Luther krijgt meer oog voor de impact van de zonde en hoe deze mensen beheerst. Het geloof komt in een scherpere tegenstelling ten opzichte van de wet te staan. Het geloof krijgt minder het deemoedige karakter en is meer gericht op de externe gerechtigheid van Christus. Christus heeft de wet vervuld en daardoor is de gelovige vrij van zijn schuld ten opzichte van de wet. In de *Paränese-Auslegung* bij Rom. 13 en 14 concludeert hij dat de *demutstheologischen Ansatz* niet meer terug te vinden is. De uitleg is meer door elementen uit de *genadentheologischen Ansatz* bepaald.³⁰ De intrinsieke motivatie om te dienen wordt gecombineerd met onafhankelijkheid van de werken om het heil te verdienen.³¹

Voor de ontwikkeling van Luthers vrijheidsbegrip beperkt Jacobi zich tot de Romeinenbrief zelf. "Sponte" in Romeinen 10:10 laat een vergelijkbare betekenis zien met 1.3: *Dictata super Psalterium*. GLOSSA: PSALMUS XVII [(17). Dat laat zien dat de ontwikkeling van Luthers vrijheidsbegrip niet alleen beperkt kan worden tot de Romeinenbrief. De verschillende benaderingen van het vrijheidsbegrip door Jacobi laten zich verbinden in het doorlopende begrip "sponte" als ideaal.

²⁴ Ingolf U. Dalferth, 'Subjektivität und Glauben. Zur Problematik der Theologischen Verwendung einer philosophischen Kategorie', in: *Neue Zeitschrift für Systematische Theologie und Religionsphilosophie* (Vol. 36, I), 1994, p. 56

²⁵ Jacobi, *Christen heißen Freie*, pp. 14-34

²⁶ Idem, p. 13

²⁷ Idem, p. 34

²⁸ Idem, p. 60

²⁹ Idem, p. 62

³⁰ Idem, p. 81-100

³¹ Idem, p. 97

4. 1516

4.1 Spontaniteit als adequaat antwoord op een nieuwe situatie.

SERMO Dominica XX post Trinitatis (1)

In de preek gaat het over de perikoop Johannes 4:46-53. Centraal staat de gedachte dat de mens niet kan handelen zonder dat God door deze realiteit heen werkt. Het spanningsveld tussen het verzetten en overgave aan God hoort bij het geloof. Door het geloof wordt de mens de betrekkelijkheid van de eigen perceptie bewust. Dit leidt tot de ervaring van wanhoop (“donec desperet de se et suo sensu”) over zichzelf en zijn waarnemings- en kennisvermogen. Deze (grens)ervaring laat de mens inzien dat hij niet onafhankelijk kan ageren. Daardoor geeft hij uit eigen beweging de sturing (zijn riemen) van zijn leven over (*sponte* tradit sui habenas). “De riemen (van een boot)” staan voor de cognitieve vermogens en vaardigheden van de mens, waardoor het lijkt dat de mens onafhankelijk van God kan ageren en zijn eigen leven kan sturen. Door het geloof ziet hij in dat zijn plannen en werken te kort schieten voor wat hij (werkelijk?) wil bereiken. Deze ervaring zorgt ervoor dat de gelovige bereid is de vrijheid te erkennen die in de Schrift geopenbaard is en te rekenen met de voorzienigheid van God. ‘Het woord’ heeft de betekenis in de zin van gericht en gerechtigheid in zoverre het laat zien wat het te veroordelen of uit te kiezen is.³² “Sponte” is hier een adequaat antwoord op een nieuwe situatie. Het veronderstelt de bewustwording van zijn eigen ogenschijnlijk onafhankelijk ageren, ingegeven door zijn cognitieve vermogens en vaardigheden en dat alleen het woord van God standhoudt.

4.2 Spontaniteit als keuze om samen te werken met de genade

SERMO Fer III. Nativ. [de timore Dei] (2)

Luther legt Wijsheid van Jezus Sirach 15:1,2 uit. Luther legt deze verzen uit in het licht te volharden in het geloof om rechtvaardig te worden. Dat is nodig, omdat het moeite kost, weerstand oproept om “zichzelf” op te geven (“in mortificandis passionibus”). “Zichzelf opgeven” betekent hier geloven. Het vraagt steeds opnieuw te kiezen om met de genade samen te werken. Deze gedachte is afkomstig van Augustinus, maar Luther geeft het een nieuwe betekenis. Bij Luther ligt de focus op de “gnädige Stiftung von Identität”.³³ Daarbij gaat het om de integriteit van het hart (“bona voluntas”), die alleen de genade kan bewerkstelligen. Daarmee heeft hij de door God toegerekende vrijheid van de genade op het oog. Volgens Augustinus is de genade nodig om het hart en de wil vrij te maken om het goede te doen en daardoor zich als kind van God te verstaan.³⁴

4.3 in overeenstemming met zichzelf als bijna eerste natuur

Diui Pauli apostoli ad Roma- NOS EPISTOLA. Die Glossen. (57) vergelijkbaar met

Diui Pauli apostoli ad Roma NOS EPISTOLA (60.1)

Luther legt Rom. 8:19 uit, wat gaat over de mens die aan de zinloosheid van de wereld is onderworpen. De mens is gevangen in het verkeerde willen en kan niet zelf kiezen tussen goed en kwaad.³⁵ Volgens Luther zou eerst de natuur zelf moeten veranderen door Gods genade, voordat de mens in overeenstemming met zichzelf (“sponte”) het goede zou kunnen doen. Deze gedachte is vergelijkbaar met het door Luther vaker gebruikte Bijbelse beeld van de bomen en de vruchten. Goede bomen dragen goede vruchten. Dat betekent dat de wil als de wortel van ons handelen eerst zelf veranderd zal moeten worden om “sponte et necessitate” te kunnen dienen. Deze gedachte is ook terug te vinden in 1.1.

³² Bizer, *Fides ex Auditu*, p.17

³³ Jacobi, *Christen heißen Freie*, p. 51

³⁴ Idem, pp. 53-54

³⁵ Reinhard Schwarz, *Luther. 3., durchgesehene und korrigierte Auflage*, Vandenhoeck & Ruprecht in Göttingen, 2004, p. 46

4.4 “Sponte” als vrijwillig afzien van eigen belang.

Die Vorlesung über den Römerbrief Nachschriften Die Glossen (60.2)

Een Christen stelt prioriteit aan het dienen van de naaste boven het eigen belang, volgens Luther. Dat betekent dat een christen vrijwillig (uit eigen beweging) zou moeten afzien van eigen belang. Dat is voor een mens niet haalbaar. Hier botst de ervaring met het ideaal.

5. 1517

5.1 “Sponte” als intrinsieke motivatie om te dienen

Die Vorlesung über den Hebräerbrief (61.1)

In de uitleg van de Hebrëenbrief 2:3 benadrukt Luther de impact van de levende Christus die de gelovige tot voorbeeld is. Hiermee regeert Luther op Augustinus voor wie Christus slechts in het sacrament aanwezig was. Volgens Luther is Christus in het geloof aanwezig of hecht hij geloof aan de aanwezige Christus. Het geloof in Christus kan volgens Luther daarom niet nutteloos zijn, kan niet slechts als een historisch geloven worden verstaan, maar als een “heilmakend” geloof. Een zodanig levend geloof, dat geïntegreerd is in het leven van een gelovige, vormt de intrinsieke motivatie voor christenen om als vrije mensen te dienen. Geloven is dienen, maar het onderhoud van het geloof moet de eerste focus blijven van de gelovige. (“Hoc est opus Dei, ut credatis in eum, quem misit ille.”) Niet het sacrament, zoals Augustinus zei, maar het geloof geeft heil volgens Luther. Want in Christus geloven is het (passieve) gebeuren, waardoor een nieuwe “intrinsieke” motivatie ontstaat.

5.2 vrijwillig sterven als toetssteen voor een christen

Die Vorlesung über den Hebräerbrief (61.2)

Volgens Luther is iemand niet voldoende christen, of mag geen christen heten, wanneer hij de dood vreest of niet wil sterven. Christen zijn betekent hier namelijk voor Luther het toekomstige leven meer lief te hebben dan het (begeerlijke) aardse leven: vrijwillig, bereid zijn te sterven (spontaan) is de toetssteen voor een christen of hij genoeg vertrouwen heeft in Gods belofte. Dit ideaal heeft Christus voorgeleefd, maar is voor een mens niet haalbaar. De mens houdt vast aan het aardse leven. Daarom is het vrijwillige sterven ook een (feitelijk te hoge) toetssteen voor een christen.

6. 1518

6.1 echte boete doen

Sermo de poenitentia (3)

In 1518 schrijft Luther de *Sermon von Ablass und Gnade* over de problemen en vragen rondom de aflaat en boete-praktijk. Niet veel later verschijnt de *Sermo de poenitentia* met een vergelijkbare inhoud.³⁶ Boete doen is “die gnadenhaft gewirkte Einsicht des Menschen in seine vollkommene Sündhaftigkeit gegenüber Gott”.³⁷ In *Sermo de poenitentia* benadrukt Luther dat rechtvaardiging een voorwaarde is voor een echte (spontane) boete. Dat betekent feitelijk een omdraaien van het tot nu toe geldende stelsel, waarin rechtvaardiging op boete-doen volgt. Hier zien wij al de reformatorische Luther. Want ook voor het boete-doen moet een “sponte” gevraagd worden, wat echter niet haalbaar is maar slechts geschonken wordt door het geloven (zie 5.1). Boete doen is dan een natuurlijk proces, wanneer de mens in de liefde blijft.

³⁶ Albrecht Beutel, *Luther Handbuch*, Mohr Siebeck, Tübingen (2005 eerste druk, 2010), p. 299

³⁷ Ulrich Barth, ‘Die Entdeckung der Subjektivität des Glaubens. Luthers Buß-, Schrift- und Gnadenverständnis’, in : Ulrich Barth, *Aufgeklärter Protestantismus*, Mohr Siebeck, 2004, p. 30

6.2 “keuze van geestelijken om hun leven te wijden aan God”

Decem praecepta Wittenbergensi praedicata populo (4.2)

Tussen juni 1516 en vastennacht 1517 schrijft Luther preken over de tien geboden en deze worden in 1518 gedrukt. In deze preek uit hij zijn kritiek op de innerlijke betrokkenheid van priesters in de omgang met het heilige. Luther meent dat ze wel spontaan doen, maar dat ze het niet zijn. Ze kiezen ervoor hun leven te wijden aan God, maar als het eropaan komt zijn ze niet betrokken op de zaak (sese subtrahunt rursum).

6.3 “een christen beaamt het vrijwillig vergeven”

Resolutiones disputationum de indulgentiarum virtute (5.1)

Resolutiones disputationum de indulgentiarum virtute verschijnt in mei 1518 als een bijlage bij de aflaatthesen.³⁸ Luther bekritiseert de canonieke straffen die niet gegrond zijn in enige autoriteit. Hij stelt zich voor dat als er al een dergelijke straf zou zijn, dat de paus eigenlijk deze vrijwillige vrijgevege) liefde zou moeten hebben en mensen zou moeten vergeven. Niet omdat dat vastgelegd is (non imposita), maar omdat het vrijwillig beaamd wordt (sponte suscepta). Luther vraagt dus van de paus een waar voorbeeld van een christenen te zijn.

6.4 “een christen wil vrijwillig het geduld opbrengen volgens de canon te leven dat voor hem/ haar bedoeld is”

Resolutiones disputationum de indulgentiarum virtute (5.2)

Luther komt in *Resolutiones disputationum de indulgentiarum virtute* tot de conclusie dat de canons normatief zijn, voor hen die daar ook mee kunnen omgaan en die als vrije mensen door het geloof overeenkomstig met henzelf beter willen handelen. De canons geven daarmee voor Luther een richtlijn aan voor het goede leven. Ze zijn bedoeld voor christenen die het geduld daarvoor kunnen opbrengen en bereid zijn zo te willen leven. In die zin zijn het dan echter geen normatieve canons meer.

6.5 spontaniteit als adequaat antwoord op een nieuwe situatie

Acta F. Martini Luther Augustiniani apud D. Legatum Apostolicum Augustae (7)

“Sponte” veronderstelt hier een reflectie op het eigen gedrag (koppigheid van aard) van waaruit iemand (uit eigen beweging) het spontaan noodzakelijk acht om genade bij de paus te vragen. Luther pleit ervoor, dat wanneer iemand *eerlijk* om genade vraagt en tekenen van berouw toont (“ad cor reversus poenitentiae signa ostenderit”), hij/ zij gezien wordt in deze persoonlijke nood en verlangen. Hier pleit hij voor, als ook voor het weer terug ontvangen worden in de kerk, omdat waar berouw “sponte” gebeurt is de mens al veranderd, is de eigenlijke boete die Jezus bedoelde (vgl. stelling 1 van de 95 stellingen) al voltrokken.

6.6 Ware bekering vloeit slechts voort uit Gods belofte

Sermone aus den Jahren ca. 1514–1520. De Sancto Ioanne Baptista (43)

Luther beschrijft de taak van Johannes. Spontaan is hier weer een bijvoeglijk naamwoord van “het volk [van ware christenen]”. Het spontane volk staat op gelijk niveau met het volk van perfecte vroomheid. “Absoluut” zou kunnen betekenen “volledig, van hoogste niveau”, maar betekent eigenlijk letterlijk: onafhankelijk (los van andere voorwaarden). Deze soort vroomheid kan blijkbaar niet bereikt worden door de wet (omdat de vroomheid dan niet “absoluut” is, zou dat gemotiveerd zijn door de wet en haar consequente handhaving van belonen of bestraffen). Slechts de beloftes kunnen een “spontaan” volk voor bereiden, d.w.z. tot ware (absolute) vroomheid leiden. Hieruit blijkt dat deze tekst waarschijnlijk na Luthers reformatorische wending te plaatsen is, zoals de bewerkers ook zeggen (1518). Dan valt op te merken dat Luther nog steeds (ook na de reformatorische wending) aan het begrip “spontaan” voor de existentie van een christen vasthoudt, dus dat het hier om de kern van de zaak gaat.

³⁸ Christoph Burger, ‘Religiosität’, in: Albrecht Beutel (Hsg.), *Luther Handbuch*, 2010 (tweede druk), Tübingen, Mohr Siebeck, p. 59

7. 1519

7.1 spontaan dienen

Sermo de duplici iustitia (8)

De *sermo de duplici iustitia* is een uitleg van Phil. 2:5. Volgens Bizer lijkt het in de eerste gedeelte van de preek erop dat Luther zich afvraagt waarom het geloof rechtvaardigt. Zijn probleem is niet meer of het geloof alleen rechtvaardigt, maar hij wil laten zien hoe dat eigenlijk in zijn werk gaat. Hij vindt de reden in Christus die al het wereldlijke achter zich laat en zich zelf geeft (alle seine Güter und sichselbst dem Menschen zu eigen gibt).³⁹ Daarom noemt de apostel het geloof de rechtvaardiging door God. Luther zet dan Rom. 1:7 en Rom. 3:8 naast elkaar. Bizer ziet hierin dat Luther de gedachte uit *Dictata super Psalterium* (Ps.31:2 “iustitia tua libera me”) gebruikt. De gedachte dat de gerechtigheid van God ook mijn gerechtigheid, zoals dat in psalm 31:2 voorkomt, wordt nu anders gebruikt. Christus is niet meer het voorbeeld en sacrament, maar een Tegenover, die ons genadevol tegemoet komt.⁴⁰ In het tweede gedeelte van de preek dat gaat over de rechtvaardiging van mensen, in zoverre zijn daadwerkelijk zijn eigen rechtvaardigheid wordt. “Sponte” komt voor als een eis. Christenen moeten vrijwillig dienend en nederig leven (*conformitas Christi*), anders worden ze er toe gedwongen. “sponte” komt voor als ideaal dat botst met de ervaring.

7.2 spontaan dienen

Resolutio Lutheriana super propositione sua decima tertia de potestate papae (per autorem locupletata) (9.1)

Luther bekritiseert de roomse curie door het stellen van retorische vragen. Christus liefhebben is voor Luther meer waard dan het gedwongen afleggen van een eed, omdat in Christus vrijheid en liefde is. Deze liefde en vrijheid is niet af te dwingen. Het is de geest van de Heer die de ziel van de mens verandert. Uit deze vrijheid en liefde die in Christus geschonken wordt, voldoet de geestelijke aan de juiste gesteldheid om de kerk te leiden (“an melior et sanctor est conditio iuramenti quam amoris?”) Sponte betekent hier overeenkomstig met zichzelf, nadat de geest van de Heer de ziel veranderd heeft.

7.3 vrij om te kiezen

Resolutio Lutheriana super propositione sua decima tertia de potestate papae (per autorem locupletata) (9.2)

Het is volgens Luther een voorrecht om de woorden van Petrus te kennen. Maar God is niet afhankelijk van de mens of deze woorden worden bewaard of verder gegeven worden. Want God is God en de mens is mens. Alleen God regeert over alle tijden. De mens is vrij om in overeenstemming met zichzelf (“sponte”) deze woorden te bewaren of verder te geven.

7.4 Een christen dient vrijwillig

Resolutiones Lutherianae super propositionibus suis Lipsiae disputatis. (10.1)

Luther gebruikt de positie van de sofisten als tegenstelling om zijn rechtvaardigingsleer scherper te onderbouwen: geen werken maken een mens rechtvaardig, maar het geloof maakt rechtvaardig en brengt werken voort. Daarom is de wet niet geplaatst voor de rechtvaardige, omdat de rechtvaardige de wet niet nodig heeft door zijn geloof. Hij doet werken vrijwillig, overeenkomstig met zichzelf (“sponte”). Je zou ook kunnen zeggen dat hier met het woord sponte ook de eerdergenoemde connotatie “creativiteit” weer terugkomt, want het “sponte werken” is op een dubbele manier “creatief”. Het heeft geen regels nodig om het goede te doen, en het doet het goede, dus wat het leven (creatief) bevordert. Verder zou je hier ook de connotatie van “enthousiast” mee kunnen nemen, want dit “sponte werken” komt voort uit een “vrolijk” dus “bewogen” hart.

³⁹ Bizer, *Fides ex Auditū*, p. 111

⁴⁰ idem

7.5 Het rechtmatig onderwijzen van het geloof, leidt tot spontaan geloven.

Resolutiones Lutherianae super propositionibus suis Lipsiae disputatis (10.2)

“Sponte” komt hier voor in de context van het rechtmatig onderwijzen van het geloof overeenkomstig de schrift door theologen. Luther stelt dat waar het pure geloof rechtmatig onderwezen wordt (“pura fides recte docetur”), de werken uit eigen beweging en zonder gevaar komen. Of andersom: Het ware geloof kan niet anders verworven worden dan waar het pure geloof rechtmatig wordt geleerd. (Spontaniteit kan je immers niet bewerken of opeisen, maar ontstaat “passief”.) Het geloof kan dus opkomen als een voorwaarde om “sponte” lief te hebben. De werken hebben een andere kwaliteit, omdat ze geworteld zijn in een intrinsieke motivatie.

7.6 Christelijke „autonomie”

In epistolam Pauli ad Galatas M. Lutheri commentarius (11.1)

Luther beantwoordt de vraag welke functie de ceremoniële wetten (van het O.T. en de Joden) nog voor christenen hebben. Hij ziet in Handelingen 15 een antwoord. Als de apostelen in de Joodse context (“per Ecclesias Judeas”) nog voldeden aan de ceremoniële wetten, dan deden ze dat niet omdat ze dachten dat ze dat moesten, maar omdat het hen vrijstond te doen zover het niet tegen hun geloof inging. Dan legt Luther uit wat dat betekent: voor wie geloven in Christus is alles zuiver, zonder verschil, alles geoorloofd (vgl. Gal. 2:16) zowel t.o.v. religieuze (ceremoniële wetten) als t.o.v. wereldse (m.b.t. lichaam) wetten.⁴¹ Wat de wetten betreft is er alleen een uitzondering, namelijk zover de gelovigen zich uit eigen beweging aan de wetten uit liefde (voor anderen) willen onderwerpen. Dat zou feitelijk een soort “autonomie” betekenen. Hier wordt zichtbaar dat voor Luther christelijke existentie deze twee criteria bevat: liefde en uit eigen beweging (anderen) te dienen.

7.7 intrinsieke motivatie om te dienen

In epistolam Pauli ad Galatas M. Lutheri commentarius (11.2)

Luther legt Gal. 2:3-5 uit. De uitleg van deze passage baseerde Luther op zijn oude *Auslegungsscholien* van 1516.⁴² Het valt op dat “sponte” niet eerder gebruikt wordt in scholiën met betrekking tot Gal. 2:3-5. In de passage voorafgaand aan het woord “sponte” wordt 1 Kor. 9:20 geciteerd. Met dit citaat beschrijft Luther wat evangelische vrijheid is: vrijheid van de dwang om de wet te vervullen, wat ertoe leidt anderen voor het evangelie te winnen. Dit vormt de basis voor de *charitas fraterna* die aan het werk een verdienstelijk karakter geeft. Deze liefde betekent vrijwillig dienstbaar zijn aan het welbevinden van de naasten. Deze liefde wordt omschreven als *charitate, sponte et hilariter*. Ze vormen drie criteria die aspecten zijn van de *charitas fraterna*. De criteria hebben de betekenis van relatie (liefde), motivatie (vrij) en emotie (blij). De liefde wordt niet door uiterlijke wetten en werken afgedwongen, maar komt zo maar op (spontaan). Het maakt bijna deel uit van de “eigen natuur”. De mens is dan volledig in overeenstemming met zichzelf en met God, en dat maakt “blij”, “zalig”.

7.8 Christenen dienen vrijwillig

In epistolam Pauli ad Galatas M. Lutheri commentarius (11.3)

Luther legt in Gal. 2:4 de woorden *compulsus, libertas, servitus en subiecto* uit. Aan het einde van deze uitleg spreekt Luther over het verschil tussen een humane (normaal menselijke) en christelijke levenswijze. Voor Luther is duidelijk dat christenen ongedwongen de wet kunnen vervullen. Ze zijn vrij van dwang en vrij van angst voor sancties (“sin ex necessitate aut timore urgente”). Voor Luther onderscheiden daarin een christelijke van niet christelijke levenshouding. Doordat een christen vrij is in het geloof, kiest hij vrijwillig (“sponte”) om dienstbaar te zijn in de wereld (“sua sponte se subicit servituti”).

⁴¹ Bizer, *Fides ex Auditu*, p.140

⁴² Jacobi, *Christen heissen Freie*. pp. 168-239

7.9 Christen- zijn als voorwaarde om vrijwillig te dienen

In epistolam Pauli ad Galatas M. Lutheri commentarius (11.4)

Luther laat in zijn uitleg van Gal. 2:17 zien hoe vrijheid verkregen door het geloof zich verhoudt tot de wet. Vrijheid van de dwang de wet te vervullen met het oog op heil, gebeurt op het moment van het geloof in Christus die de wet in zijn persoon vervuld heeft. Bewustwording, wat uit het geloof verkregen wordt, maakt de gelovige bereidwillig om dienstbaar te zijn. Het vrij-zijn in het geloof is de voorwaarde om vrijwillig te dienen.

7.10 "Sponte" als intrinsieke motivatie

In epistolam Pauli ad Galatas M. Lutheri commentarius (11.5)

In de uitleg van Gal. 3:24 ("Zo is de wet onze leermeester geweest tot Christus, opdat wij uit het geloof gerechtvaardigd zouden worden.") maakt Luther gebruik van een analogie die hij ontleent aan de herkomst van het woord "paedagogus" (leermeester). Voordat het geloof kwam gaf de wet geen kennis over God ("et tamen intus extorquere nequivit"). Mensen waren onwetend (ignorantibus).⁴³ Door het geloof ("postquam fides venit") heeft de wet een andere status en functie gekregen. Het geloof maakt de betekenis van de wet inzichtelijk. De wet is door het geloof meer een spiegel geworden voor het eigen gedrag ("rursus cupiditates nostras eo magis damnamus et vituperamus"). Een christen wordt bevrijd van de dwang om de wet te vervullen door het geloof. In plaats daarvan krijgt een christen door het geloof inzicht in de betekenis van de wet. De vrijheid die het geloof teweegbrengt, zorgt ervoor dat mensen zich niet meer druk hoeven maken om hun heil door zich te houden aan de geboden en daarom vrij (intrinsiek gemotiveerd) kunnen dienen.

7.11 geloof leidt tot spontaan gehoorzamen

Contra malignum Iohannis Eccii [...] (12.2)

In het veertiende artikel van *Contra malignum Iohannis Eccii* stelt Luther dat Christus niet te verdienen is. "Christus verdienen" impliceert het niet kennen wat door het geloof verkregen is. "Verdienen" betekent in wezen (in de gedachte) erop gericht zijn om het goede te doen met als doel beloond te worden, en of iets goed of kwaad is wordt bepaald door *affectus* van de menselijke wil.⁴⁴ De *affectus* moet hier begrepen worden als de *affectus* van een handelaar. Deemoed ("simplici corde") is het constitutieve moment om te kunnen leren kennen wat door het geloof verkregen wordt. Deze mentale toestand is niet gericht op bepaalde attracties, maar heeft als doel zich te oriënteren. In dit geval zich te oriënteren op het vrijwillig ("gratis") gehoorzamen aan de goddelijke wil. Dan volgen de verdiensten en de beloningen vanzelf automatisch ("sponte sine nostro studio").

7.12 "Sponte" geloof vormt het zelf

OPERATIONES F. MARTINI L. IN PSALMOS, PSALMVS PRIMVS (45.1/2)

Luther legt psalm 1 uit. Hij legt uit wat "het is geplant" betekent. Luther gebruikt het bekende Bijbelse beeld van de bomen. De wil die geworteld is in de wet is de boom die uit zichzelf groeit ("a natura"). De wil lijkt op zichzelf gericht. Beide bomen kunnen niet anders dan handelen overeenkomstig met hun wil. Deze wil vraagt erom geleid te worden, zodat het innerlijk van de mens verandert. Buiten Christus om is geen bevrijding. Alleen God kan bewerkstelligen dat de mens verandert. ("sed agricolante et plantante patre celesti et nos ex Adam in Christum transferente") Hier laat Luther zien dat God niet alleen Schepper is, maar ook Heiland ("nobis e coelo conferri")

⁴³ Luther spreekt hier in de wij-vorm. Identificeert Luther zich met de (on)gelovigen?

⁴⁴ Matthias, 'Woord vooraf', p. 23

7.13 lijden en sterven als toetssteen voor een christen

Operationes in Psalmos. PSALMVS QVINTVS DECIMVS, HEBRAEIS SEXTVS DECIMVS. 6, 11. MICHTHAM DAVID (53)

Luther legt Hebr. 6:11 “Heer, mijn enig bezit, mijn levensbeker, u houdt mijn lot in handen” uit. Het leven en sterven stelt het geloof op de proef. Christus is het voorbeeld van christelijke vrijheid in leven en in sterven, omdat hij met de belofte van God rekent om God te laten regeren en Zijn beschermer te zijn. Idealiter zou dit ook voor een gelovige moeten gelden. In het lijden en sterven vindt hij dan de christelijke vrijheid die troost geeft en hoopvol is. Dat is de erfenis van het geloof: de belofte dat God in de zwakken machtig is. Voor Luther is het duidelijk dat wie God zoekt in het lijden en sterven, waar Hij aan het werk is door het lijden en sterven heen, dat de gelovige automatisch deze vrijheid (passief) ondergaat (*omnia sua sponte veniant*). Dit in tegenstelling tot het actief kiezen van de erfenis (“*dum nihil haereditatis elegit*”).

7.14 samenwerking met de deugd van God

Operationes in Psalmos. PSALMVS XX, HEBRAEIS XXI (56)

Luther legt psalm 20 uit en gaat daarbij in op 2 Kor. 13:3 en Ef. 3:20. Luther laat met Ef. 3:20 zien dat Gods macht (en God überhaupt) het menselijk verstand te boven gaat. De Bijbel geeft inzicht in hoe Gods macht eruitziet: Hij is machtig in de zwakken. Dat kan je weten door de Bijbel. Daar staat hoe God voorzienig te werk gaat tot in eeuwigheid. Dat te weten geeft de mens rust en laat zien waartoe de mens in staat is en wat wij aan God te danken hebben. (“*Non enim arbitrii, sed naturae modum*”). De deugd van God is dat Zijn Woord werkt in de gelovige.⁴⁵

⁴⁵ Vgl. Bizer, *Fides ex Auditū*, pp. 149-150

Conclusie: “sponte” als betekenis voor Luthers theologisch denken

“Sponte” in de jaren 1513-1519 werpt een nieuw licht op Luthers op de ontwikkeling van Luthers theologie. Om te beginnen is het een andere onderzoeksmethode dan voorheen gedaan is. Dat heeft te maken met de vraag wat het wezenlijke van het vrijheidsbegrip inhoudt.

Thorsten Jacobi laat bijvoorbeeld zien hoe Luthers theologisch denken over het vrijheidsbegrip in de jaren tussen 1515-1519 ontwikkeld heeft. Volgens Jacobi is het college over de Romeinen (1515) Luthers eigen uitgangspunt voor zijn denken over het vrijheidsbegrip, omdat Luther in Rom. 1:17 rechtvaardiging door het geloof ontdekte. Hij bestudeert de ontwikkeling van het vrijheidsbegrip tot 1519, omdat de uitspraken over het vrijheidsbegrip in de *Operationes in Psalmos* als voorloper gelden van de *Von der Freiheit eines Christenmenschen* (1520).

Ernst Bizer laat in zijn onderzoek zien dat de exegetische ontdekking van Rom. 1:17 weliswaar voor Luther een belangrijke ontdekking was, maar dat deze ontdekking niet beslissend is geweest voor zijn theologisch denken. Hij probeert de datering van de reformatorische wende op het spoor te komen door de ontwikkeling van Luthers theologisch denken over het vrijheidsbegrip te onderzoeken. Als uitgangspunt neemt hij daarbij wat Luther achteraf (1545) over zijn theologisch denken heeft gezegd (WA 54, 179-187) en wat historisch gezien belangrijke passages zijn rondom de gerechtigheid van God. Door de thematische benadering komt het eerste college over de psalmen (1513) ook al aan bod.

Zowel Jacobi als Bizer zijn zich van het risico bewust dat ze bezig zijn met een reconstructie van het theologisch denken van Luther met het gevaar de geschiedenis geen recht te doen. Het “sponte” onderzoek heeft dit gevaar ook in zich, maar minder. Door de plaatsen waar “sponte” voorkomt te bestuderen, komen ook de vragen aan het licht waar Luther zelf mee geworsteld heeft. Markus Matthias heeft gelijk dat Luther op zoek is naar een christelijke vrijheid (antwoord op subvraag a). Het onderzoek laat niet alleen zien dat “sponte” al vanaf 1513 de kern van het vrijheidsbegrip vormt (antwoord op subvraag e). in de zin van spontaniteit maar bij uitstek een geschikte onderzoeksmethode is om de ontwikkeling van Luthers theologisch denken over het vrijheidsbegrip te bepalen. De verschillende facetten en vragen komen hier aan bod, zoals die in de sub onderzoeksvragen gesteld zijn.

Wij kunnen vanuit het gebruik van het begrip bij Luther ervaren waarom hij vrijheid als spontaniteit begrijpt (antwoord op subvraag b). Al vanaf het begin zijn er verschillende thematische lijnen te ontdekken die later in Luthers latere werken (uitgekristalliseerd) terug zullen keren. Zo stelt Luther in 1513 al vast dat de motivatie achter de wilsbeslissing er om vraagt om geleid te worden (1.1, 1.11). Deze gedachte is ook terug te vinden in 1516 (4.3), wat terugkomt in *De servo arbitrio* en Luther zelf als zijn hoofdwerk beschouwde. In 1513 zijn er al contouren te vinden van een soort-kruis theologie (1.3). Nog duidelijker komt de paradox van de vrijheid van een christenmens (1520) naar voren in 1513: een christen is slaaf en vrij, een vrije “slaaf” (1.4). Opvallend vroeg (1514!) beschouwt Luther vrijheid al als kenmerk van de christelijke existentie: christenen zijn het volk van vrijwilligers pars pro toto (2.1). In datzelfde jaar benoemt Luther expliciet dat God alleen het hart vrij maakt (2.2). Deze gedachte is ook later terug te vinden in *De servo arbitrio*.

De bestudering van “sponte” laat zien dat dit begrip een adequaat paradigma vormt om het vrijheidsbegrip bij Luther te nader te onderzoeken, omdat het vanaf het begin de kern van het vrijheidsbegrip raakt. De verschillende betekenissen van “sponte” geven thematisch weer met welke problemen Luther te maken had rondom de vraag hoe de wet spontaan vervuld kan worden.

De menselijke spontaniteit is voor Luther ambivalent. Ze is enerzijds inhoudelijk vastgelegd, anderzijds niet (antwoord op subvraag d). Spontaniteit is inhoudelijk vastgelegd, omdat Luther met het begrip “sponte” Luther twee antropologische situaties problematiseert: je kunt “sponte” aan God toegewijd zijn of “sponte” van hem afgewend zijn (1.2, 4.3, 7:12). Luther geeft geen verklaring waarom dat zo is.

Wel ziet hij een noodzakelijk verband tussen willen (het zelf) en het handelen: Joden/ kettters kúnnen niet anders handelen al zouden ze dat willen. Ze handelen overeenkomstig met henzelf. (1.2, 1.6, 1.7, 1.10). Daarom vervullen zij de wet niet spontaan. Van meet af aan is voor Luther duidelijk dat de mens zijn wil niet kan veranderen. De wil lijkt op zichzelf gericht en laat zich niet dwingen. (1.1, 1.6., 1.7, 1,10, 4.3). In Christus geloven is het (passieve) gebeuren, waardoor het *ware zelf* gevormd wordt (1.2). Die vrijheid verstaat Luther als het uiteindelijke doel van het mens-zijn (1.4). Deze vrijheid kan alleen God geven en is in die zin geschonken vrijheid als genade. Alleen door die geschonken vrijheid als genade kan een mens “eeuwig” leven (1.5) en (het zelf) tot bestemming (vrijheid) komen. Daarom is het vrij en spontaan zijn het kenmerk van de christelijke existentie (2.1) en wordt het volk van christenen ook wel een volk van “vrijwilligers (2.1) of “spontaan volk” (2.3) ” genoemd. Daarom is voor Luther het spontaan zijn ook een noodzaak. De vrijheid van een christen wordt pas echt zichtbaar in de beproeving. Christus’ zelfgekozen zwakheid wordt voorbeeld ten opzichte van de christelijke vrijheid (1.3). “Sponte” onderstreept de ‘zelfgekozen’ vernedering van (exinanitio), het lijden en sterven (1.9, 5.2, 7:13), het goede achterlaten (3.2), het belijden van dood en veroordeling (3.3), afzien van eigen belang (4.4). Christus is niet alleen het voorbeeld, maar ook de Tegenover die een christen genadevol tegemoet komt.

De menselijke spontaniteit is anderzijds niet inhoudelijk vastgelegd (antwoord op subvraag d). Dit komt door de werking van het Woord, die de wil kan veranderen en bevrijdt van de wet. Het Woord beschrijft niet alleen de weg tot de rechtvaardiging, maar ze is het middel waardoor God mensen rechtvaardigt, omdat het geloof werkt.⁴⁶ Door het evangelie ontvangt het geweten de getuigenis van de Geest. Dit lijkt de voorwaarde te zijn voor de passieve gerechtigheid waarmee God door het geloof rechtvaardigt. Ze worden zonder ons handelen door de genade ingegoten.⁴⁷ Passieve gerechtigheid is volgens Bizer dan te begrijpen als de gerechtigheid van de horende en de gelovige. Deze gedachte is terug te vinden in 1.4. en 7.12. Als “sponte” de antropologische situatie beschrijft van hen die in of buiten Christus om leven, is het logisch dat Luther spreekt over de slaaf (niet het geloof toegewijd) die tot geloof komt door het gehoor. Daarmee wordt spontaniteit mogelijk. Deze spontaniteit wordt bewerkstelligt door Christus die niet meer voorbeeld en sacrament is, maar een Tegenover, die ons genadevol tegemoet komt.⁴⁸ Daarin wordt de werking van het evangelie zichtbaar en ook de actualiteit. De scheidlijnen tussen verleden, heden en toekomst lijken opgeheven, doordat ik het evangelie op mij zelf kan betrekken. Bizer merkt op dat de werking van het evangelie onlosmakelijk met de preken, meditatie en onderwijs verbonden zijn.⁴⁹ Dat bevordert de spontaniteit. Dat zie ik in het onderzoek naar “sponte” terug (antwoord op subvraag c). Luther houdt vast aan de eis van “sponte” als voorwaarde voor het preken, mediteren en onderwijzen (1.1, 1.12). Daarin werkt de kracht van het Woord en dit stelt mensen in staat om het evangelie op zichzelf te betrekken en met dezelfde eenvoud zich te hechten aan Christus als Heiland. Deze gedachte is terug te vinden bij Bizer. De “iustitia audita”, zoals deze voorkomt in Gal. 2:16 is ook een “aliena iustitia” die door het geloof de onze wordt.⁵⁰ In het horen van Gods Woord wordt de gelovige bevrijd van de wet en wordt spontaniteit mogelijk gemaakt. Daardoor ontstaat er nieuwe “intrinsieke” motivatie om te dienen (1.8, 3.1, 5.1, 7.2, 7.4, 7.7, 7.8, 7.9, 7.10).

Voor Luther vervult spontaniteit een belangrijke functie om God te leren kennen door de Schrift. Augustinus had er al op gewezen in *Confessiones* X. Voor Augustinus is het duidelijk dat de spontaniteit

⁴⁶ Bizer, *Fides ex Audit*, p.149

⁴⁷ Idem, p. 148

⁴⁸ Idem, p. 111

⁴⁹ Idem, p. 160

⁵⁰ Idem, p. 138

van zijn denken van wezenlijk belang is om Waarheid innerlijk te kunnen kennen en aan te nemen.⁵¹ Omdat God epistemologisch en ontologisch niet te kennen is (1 Kor. 2:9), is het logisch dat wie meent de Waarheid / God te kennen zichzelf impliciet als instantie verstaat die oordeelt over de “van buiten ontvangen stem” en overeenkomstig met zichzelf verinnerlijkt. De “van buiten ontvangen stem” vraagt om beoordeeld te worden, wanneer het verinnerlijkt wil worden, of juist niet. Spontaniteit onttrekt zich juist aan dat oordeel. Daarmee lijkt spontaniteit een bewegelijk karakter te hebben, in tegen stelling tot het oordelen dat niet alleen oordeelt, maar ook bepaalt in hoeverre het doel van zijn geloof / zoeken naar de Waarheid bereikt is.⁵² Dit komt ook overeen met Luther.

Bizer heeft laten zien dat Luther als eerste antwoord geeft op de vraag *hoe* rechtvaardiging uit het geloof voortkomt, oftewel: hoe *fides* en *fides formata* tot elkaar verhouden.⁵³ Het onderzoek naar “sponte” betreft de psychologische kant van het vrijheidsbegrip hierin en verheldert de vraag *hoe* de rechtvaardiging uit het geloof voortkomt. Luther laat met gebruik van “sponte” zien dat hij de christelijke vrijheid construístisch benadert. In het luisteren naar het Woord van God, het bestuderen van de wet en het mediteren, vindt niet alleen betekenisgeving plaats (constructivistische benadering), maar wórdt de gelovige spontaan (construístisch) (antwoord op subvraag f). Dat impliceert dat Luther het geloof ziet als een uitdrukking van “humilitas” (Fil. 2).⁵⁴ Hij geeft daarmee bovendien rekenschap van de beperktheid van de het menselijk kennen/ handelen en het belang van de Bijbel als bron om God te kennen. Voor Luther is het Evangelie de drager van de zich openbarende gerechtigheid of het proces van de openbaring en daarmee ook de mededeling van deze rechtvaardiging.⁵⁵ Het Woord transporteert de goddelijke werkelijkheid en heeft de kracht om de menselijke werkelijkheid door te dringen. Geloof blijft “von Gott gewirkt”.⁵⁶ Dat wordt zichtbaar in het samenwerken met de genade (1.9, 1.11). Het is alsof op dat moment het samenwerken met de genade bijna de eerste natuur van de gelovige is (4.2, 4.3). Een vergelijkbare connotatie heeft “sponte” als een adequaat antwoord op een nieuwe situatie (4.1, 6.5). Het is de vraag of Luther hiermee ook een groeien in spontaniteit veronderstelt en hoe dit gestalte krijgt ‘in Christus’.

⁵¹ Norbert Firscher, inleiding en vertaling van: Aurelius Augustinus, *Suche nach dem wahren Leben. (Confessiones X / Bekenntnisse 10)*, Felix Meiner Verlag Hamburg, 2006, p. XLV

⁵² Idem, p. XLIII

⁵³ Bizer, *Fides ex Auditū* 147

⁵⁴ Bizer, *Fides ex Auditū*, p. 20

⁵⁵ Bizer, *idem*, p.148

⁵⁶ idem

Bronnenlijst

Bizer E., *Fides ex Auditū: Eine Untersuchung über die Entdeckung der Gerechtigkeit Gottes durch Martin Luther*, Neukirchen Kreis Moers, 1958.

Jacobi Th., *Christen heißen Freie. Luthers Freiheitsaussagen in den Jahren 1515-1519*, Tübingen: Mohr Siebeck, 1997.

Jonge M. de, *Werkboek bij de module 'Mensen leven in rollen'*, uitgegeven door maatschap Salomé Finkelstein & de Jonge, Arnhem, 2010.

Kooiman W.J., *Luther en de bijbel*, Bosch & Keuning, Baarn (2e druk) 1961.

Moreno J.L., *Psychodrama. First Volume. Fourth edition with new introduction*. Beacon house, New York, 1985

Simon W. *Die Messeopfertheologie Martin Luthers. Voraussetzungen, Genese, Gestalt und Rezeption*, Mohr-Siebeck, 2003.

Reinhard Schwarz, *Luther. 3., durchgesehene und korrigierte Auflage*, Vandenhoeck & Ruprecht, 2004

Verhofstadt-Denève L., *Persoon, ontwikkeling en psychodrama. Een existentieel-dialectische visie*, Uitegeverij Acco, Leuven, eerste druk: 1988

Artikelen:

Brecht M., 'Rechtfertigung oder Gerechtigkeit? Überraschungen auf den Spuren von Luthers Bibelübersetzung', *Lutherjahrbuch* 77, 2010, 81-105.

Burger Ch. 'Religiosität', in: Albrecht Beutel (Hsg.), *Luther Handbuch*, 2010 (tweede druk), Tübingen, Mohr Siebeck, 56-60.

Dalferth I. U., 'Subjektivität und Glauben. Zur Problematik der Theologischen Verwendung einer philosophischen Kategorie' in: *NZStH* (Bd. 36), 1994, 18-58.

Moreno J.L. 'Growing in Spontaneity', in: J. Fox (ed.), *The Essential Moreno. Writings on Psychodrama, Group Method, and Spontaneity by J.L. Moreno MD*. Springer Publishing Company, New York 1987.

Matthias M., 'Woord-vooraf', in: *Martin Luther, Kiezen als dienen. De servo arbitrio Luthers antwoord aan Erasmus*. Vertaald door Max Staudt m.m. v. Krista Mirjam Dijkerman, Kampen 2010, 7-36.

Matthias M., 'Zurechnung der Gerechtigkeit Christi? Beobachtungen zum Sprachgebrauch von Imputare bei Luther', in: *Luther-Bulletin. Tijdschrift voor interconfessioneel Lutheronderzoek*, Jaargang 22, 2013 (2014), 70-100.

Websites:

<http://www.luther.chadwyck.co.uk>

<http://www.vandale.nl>

BIJLAGE: Bronnenmateriaal inkl. vertalingen

Het bronnenmateriaal is genomen uit D. Martin Luthers Werke. Kritische Gesamtausgabe, Bd. 1v, Weimar 1883v.

De vertalingen zijn allemaal eigen (werk-) vertalingen.

Inhoud

Nummers 1 t/m 6 Band I	2
Nummers 7 t/m 13 Band II	8
Nummers 14 t/m 33 Band III.....	16
Nummers 34 t/m 44 Band IV	30
Nummers 45 t/m 56 Band V	37
Nummers 57 t/m 59 Band LV.....	45
Nummers 60 & 61 Band LVII	47

Nummers 1 t/m6 Band 1: Schriften 1512/18 (einschl. Predigten, Disputationen)

Nr. 1

WA 1, 18-141: Sermone aus den Jahren 1514 –1517

WA 1, 87-88: SERMO Dominica XX post Trinitatis [5.10.1516]

87:28-88:11

Proficiens ergo est, ubi homo iam nudo verbo credit sine opere, sicut hic regulus, postquam audivit sibi negari signa et prodigia, captivavit se in verbum Christi et credidit. Quoties resistit Deo, quoties petit signa! Haec fides non per speculationem acquiritur et intenditur, sed per vivam practicam, scilicet quia Deus plurimis modis impedit consilium hominis et frangit sensum illius, donec desperet de se et suo sensu: experimento discit se non posse dirigi a se ipso, et iam sponte tradit sui habenas, paratus etiam solo verbo duci, quia didicit, quod nec suis operibus nec suis consiliis potuit efficere quae voluit.¹ Sicut in Psalmo dicit: Sepiam viam tuam spinis et sepiam eam maceria, et dicit 'revertar ad viam meam priorem, quia melius mihi erat tunc quam nunc'. Talibus itaque impedimentis discit homo sensum suum despiciere ac suis opinionibus non confidere, promte alterius sensui credere ac sic libenter Deo et aliis credere, soli sibi semper discredere, sibi suspectum esse, ac a se ipso prae omnibus cavere et timere. Quod ubi factum fuerit, perfecta fides facta est.

Voorzienig is dus, waar de mens al door het naakte woord zonder werken gelooft, zoals deze overheerser, nadat hij gehoord had dat de tekens en profetische tekens genegeerd waren door hem, heeft hij zich gevangen genomen in het woord van Christus en geloofde.

Zo vaak hij zich verzet tegen God, zo vaak bidt hij om tekens! Dit geloof wordt niet verkregen door speculatie en nagestreefd, maar door het praktische leven, natuurlijk wat God hindert op veelvoudige wijzen, hij verzwakt de overweging van mensen en hun perceptie, totdat hij wanhoopt over zichzelf en zijn perceptie: door de ervaring leert dat hij niet gedirigeerd kan worden door zichzelf en geeft uit eigen beweging de riemen van zichzelf over, bereid dus door het woord alleen geleid te worden, omdat hij geleerd heeft, dat noch door zijn werken noch door zijn plannen hij kan bereiken wat hij wil. Zo staat in de psalm: ik zal jouw weg omgeven tegen moeilijkheden (letterlijk: doornen) en ik zal haar beschermen als een muur, en hij zal zeggen: 'ik zal omkeren naar mijn eerdere weg, omdat die beter was voor mij toen, dan nu'. Daarom leert de mens door zulke hinderingen neer te kijken op zijn perceptie en zijn meningen niet te vertrouwen, makkelijk te geloven in de perceptie van de ander en zo op vrije wijze God en anderen te geloven, alleen zichzelf te wantrouwen, voor zich verdacht is, en door zich zelf voor alle dingen op te passen en angst te hebben. Daarom, waar dit zal zijn gedaan, is het geloof voltooid gemaakt.

¹ Hos. 2:8,9

Nr. 2

WA 1, 18-141: Sermone aus den Jahren 1514 –1517

WA 1, 115-117: SERMO er III. Nativ. [de timore Dei] [27-12-1516]

116:19-40

Igitur iustitiam non apprehendit nisi continens, perseverans tenaxque amator eius. Tenacitas autem illa sancta ex amore et timore Dei procedit. Primo enim quaeritur regnum Dei et iustitia eius. Et obviabit illi tanquam mater honorificata. Apprehendet eam, inquit, id est assequetur eam et erit sua tandem, Non fraudabitur ea, si modo tenaciter eam dilexerit. Insuper occurret ei ipsa et rursum eum tenaciter diliget et obvios amplexus porriget², sicut dicitur: Ego diligentes me diligo. Continebit continentem se, accedet ad accedentem, offeret se quaerenti se. In quo verbo ostendit, quam facilis est assecutio iustitiae, dummodo difficultas inchoatae vitae victa fuerit. Omne principium grave, sed post principium proficiendo velut sua sponte obviat, prona facilisque. Sicut in omni motu principium magis est impeditum, medium autem sponte currit, Ita qui incipit iustificari laborem habet in mortificandis passionibus: sed laborate fortiter in principio, tandem facile cedunt in profectu. Sic Propheta: Convertimini ad me, et convertar ad vos,³ quasi diceret ‘quaerite me, et obviabo vobis’.⁴ Sicut Filio prodigo adhuc longe agenti surgens occurrit Pater. Ideo ipsae auctoritates non de prima gratia tantum, sed de utraque intelligendae sunt. Prima est quae facit hominem converti ad se, de qua dicitur ‘convertimini ad me’, Secunda, quae facit hominem perfici in se, de qua dicitur ‘et ego convertar ad vos’. Hoc ideo dico, quia multis praestat laborem illa autoritas et si quae similis est, cum de proficiente vita sint dictae, illi autem de incipiente eas accipiunt.

Dus begreep hij geen rechtvaardigheid, behalve de vasthoudende, volhardende en hardnekkige minnaar van hem. Maar deze heilige vasthoudendheid gaat door uit liefde en angst voor God. Want op de eerste plaats wordt het koninkrijk van God gezocht en zijn gerechtigheid. Hij zal hem ontmoeten als een eervolle moeder. Hij zal haar vasthouden, zegt hij, dat betekent: hij zal haar volgen en uiteindelijk de hare zijn, zij zal niet bedrogen worden als hij tenminste op vasthoudende wijze lief heeft gehad. Bovendien zal zij zelf hem tegemoetkomen en zij zal op haar beurt hem liefhebben op vasthoudende wijze en een omarming zal naar hen reiken, terwijl ze er open naar staan: ik houd van hen die mij liefhebben. Zij zal vasthouden diegene die haar vasthoudt, zal naderen naar diegene die nadert, zal zich aanbieden aan die die haar zoekt. In dit woord toont hij, hoe makkelijk het is om rechtvaardigheid na te streven, zolang als de moeilijkheid van het onaffe leven overwonnen is. Al het begin is zwaar, maar na het begin loopt hij tegen de weerstanden aan, uit eigen beweging door het progressie maken, gericht naar voren en gemakkelijk. Zoals in elke beweging, kost het begin het meeste moeite, maar het midden loopt uit eigen beweging. Zo, hij die begint rechtvaardig te worden heeft moeite het afsterven van de affecten: werk sterk in het begin, eindelijk gaan ze in de vooruitgang verdwijnen.

² Spr. 8:17

³ Mal. 3:7

⁴ Lk. 15:20

Nr.3

WA 1, 18-141: Sermone aus den Jahren 1514 –1517

WA 1, 317-324: Sermo de poenitentia P. Martini Luther Augustiniani Vuitenbergensis [Okt.1518]

Sermo de poenitentia

320:26-39

Ratio omnium praedictorum est: Impossibile est, ut odias aliquid vero odio et perfecto, cuius contrarium non prius dilexeris. Amor semper est prior odio et odium natura et sponte fluit ex amore, et sic nascitur zelus qui est iratus amor, id est odium mali propter bonum: sic odium peccati et detestatio vitae praeteritae nulla cura, nullo labore quaesita veniunt sua sponte. Alioquin perversissimo ordine et nunquam profuturo studio quaeritur amor iusticiae per odium peccati: immo machina desperationis et deiiciendi animi est talis perversitas. Poenitentia enim debet esse dulcis et ex dulcedine in iram descendere ad odium peccati. Amor enim est vinculum perpetuum quia voluntarium, odium temporale quia violentum. Igitur persuade homini primum, ut diligat iusticiam, et sine magisterio tuo coneretur de peccato, diligat Christum, et statim sui prodigus odiet seipsum⁵. Sic psalm 43 Dilexisti iusticiam et odisti iniquitatem: prius, inquit, dilexisti iusticiam, et sic odisti iniquitatem &c.

De ratio van allen is voorzgd: Het is onmogelijk dat je iets haat met ware haat en volkomen haat, waarvan je het tegendeel niet eerder hebt liefgehad. De liefde is altijd eerder dan de haat en de haat stroomt uit de liefde: natuurlijk en uit eigen beweging, en zo ontstaat jaloersheid, die verbolgen liefde is. Dat betekent: de haat op het boze is eerder dan op het goede: zo komt de haat van de zonde en de afschuw voor het voorbije leven van zelf (zonder gedachte), zonder dat ze met inspanning gezocht zou moeten worden, komen ze uit eigen beweging. Anders werd in volledige dwaasheid door de orde nooit in gebruik brengende inspanning, door de haat op de zonde die liefde tot gerechtigheid zocht: ja zulke dwaasheid is, de gekunstelde⁶ middel van vertwijfeling en de verworpen ziel. Want de boete moet zoet zijn⁷ en uit de zoetigheid in de woede afdalen naar de haat van de zonde. Want de liefde is een voortdurende band, omdat ze bereidwillig is. De haat is tijdelijk, een gewelddadige band. Daarom: overtuig mensen eerst, dat hij de gerechtigheid liefheeft en zonder jouw aanwijzing zal hij over de zonde berouw ervaren. Hij zal Christus liefhebben en dan zal hij genoeg van zichzelf hebben en zichzelf haten. Zo staat er in psalm 44: 'jij hebt de gerechtigheid lief gehad en jij hebt de ongerechtigheid eerder gehaat', zegt hij: 'je hebt de rechtvaardigheid lief' en dan pas: 'je haat de ongerechtigheid'.

Nr. 4

WA 1, 398-524: Decem praecepta Wittenbergensi praedicata populo [waarschijnlijk 29 juni 1516]

Nr. 4.1

WA 1, 489

489:25-34

Occasionem autem dant, qui lubricis gestibus ac verbis impudicis aut exquisito ornatu irritant concupiscentias aliorum, maxime si id intentione faciant: nam ornatio illa immoderata semper est causa, licet per accidens, concupiscentiae, ut in choreis, plateis, conviviis &c. Ve autem illis, qui impudicis verbis innocentium corda vulnerant, ut nunc horrendus mos est in hospiciis publicis negociatoribus convenientibus. Non est, ut aiunt, necesse pediculos in pellicium seminare, qui sponte sua nascuntur. Nam caro nostra in primo peccato duplici vulnere est gravissime percussa. Primum est offensibilitas,

⁵ Ps. 45:8

⁶ gekunstelde?

⁷ Letterlijk: 'is verschuldigd zoet te zijn'

alterum concupiscentia, quae duo vulnera per praecaepa nobis manifestantur, sed per gratiam sanantur.

Maar zij bieden een gelegenheid, die zij provoceren door gladde houdingen en schaamteloze woorden of door een uitgezochte versiering aan de begeerten van anderen, het meest als zij dat zouden doen met opzet: want deze mateloze⁸ versiering is altijd de oorzaak, ook al is het per toeval, van de begeerte, dat in de koren⁹, straten, feesten en dergelijke, of door hen, die met schaamteloze woorden het hart van onschuldig mensen kwetsen, zoals nu gebruik gevreesd moet worden in openbare gastverblijven met elkaar ontmoetende handelaren. Het is niet, zoals zij zeggen, noodzakelijk om de wortels te planten in zijn huid, die uit eigen beweging groeien. Want ons vlees is in de eerste zonde het meest doorboord met dubbele wond. Het eerste is het zondigen, het andere is de begeerte. Die twee wonden worden openbaar gemaakt aan ons door regels aan ons, maar zij worden gecorrigeerd¹⁰ door de genade.

Nr. 4.2

489: 19-23

Septima Sacrilegium est, ubi iam non tantum castitas polluitur, sed etiam quae deo soli fuit oblata tollitur et sanctum prophanatur. verum hoc ex institutione ecclesiae magis quam ex deo est in sacerdotibus: sed in religiosis gravissimum est, quia sponte sese consecraverunt domino et sese subtrahunt rursum.

Het is de zevende heiligschennis, waar al niet alleen de puurheid wordt besmet, maar ook wat aan God alleen geofferd was weggenomen wordt, en het heilige ontheilgd wordt. Waarlijk, dit is meer uit de instutie van de kerk, dan uit God in de priesters: maar in heilige dingen weegt het het zwaarst, dat zij zich uit eigen beweging hebben gewijd aan Heer en zichzelf weer terugtrekken.

Nr. 4.3

513:18-22

Ipsa dixit¹¹: Verba mea non transibunt et unum iota non praeteribit a lege, donec omnia fiant¹². vide, inquam, quomodo verum sit: ipsa dixit, et facta sunt. Illi, qui nolunt auferenti pallium et tunicam dare, coguntur etiam camisiam illis dare inviti, quia non dederunt tunicam volentes, et per illos invitos impletur mandatum, quod per spontaneos non potuit.

Zelf heeft hij gezegd: ‘Mijn woorden zullen niet voorbijgaan en een jota van de wet zal niet verloren gaan, totdat alle dingen gebeuren’. Zie, zeg ik, hoe waar het is: hij heeft het gezegd en zij zijn gedaan. Zij die niet willen geven een mantel en tuniek aan diegene die het wegneemt, zij worden gedwongen ook hun linnen shirt tegen hun zin te geven, omdat zij niet vrijwillig hun tuniek hebben gegeven, en door en wordt onvrijwillig het bevel vervuld, wat door hen spontaan niet kon.

⁸ “extravagante”

⁹ ringen

¹⁰ geheeld

¹¹ Luk. 21: 33, Matth. 5:18

¹² Ps. 33: 9

Nr. 5

WA 1, 522-628: Resolutiones disputationum de indulgentiarum virtute [1518]

536:33- 537:5

Nr. 5.1

536:33- 537:5

Sed nec potest intelligi poena Canonica per iudicium contenciosi fori de facto imposita, quia non remittit excommunicationes, interdicta aut ullas censuras ecclesiasticas inflictas, ut patet satis ad experientiam. restat ergo, quam modo fingere me dixi. Sed quod illa nulla sit, ita mihi ipsi persuadeo. Primo quod nulla auctoritate scripturae, doctorum, Canonum ratione probabili potest doceri, talem esse aliquam poenam, et vehementer absurdum est in Ecclesia aliquid docere, cuius nec in scriptura nec doctoribus neque Canonibus neque saltem rationibus potest causa dari. Secundo quod, si etiam esset talis poena aliqua, non tamen ad remissionem Papae pertineret, cum sit voluntaria et ultra canones imposita, immo non imposita, sed sponte suscepta: quia est alia ab iis quae imponuntur, ut supra dictum in poena quinta.

Maar de canonieke straf kan niet worden verklaard door een oordeel van een koppig forum over een opgelegde handeling, omdat zij niet de excommunicaties, geboden of enige kerkelijke opgelegde censuren herroept. Dat blijkt voldoende uit ervaring. Het blijft er dus bij, hoeveel ik ook gezegd heb dat ik dat denk. Maar dat dit niets is, zo overtuig ik mijzelf. Ten eerste, omdat door geen enkele autoriteit van de Schrift, van de geleerden, van de canons op plausibele wijze onderwezen kan worden, dat zodanig enige straf is. En het is hevig absurd in een kerk iets te onderwijzen, waarvan noch in de Schrift noch door leraren noch door de canons een reden gegeven kan worden en zelfs niet in de redeneringen.¹³ Ten tweede, dat, ook al als er een dergelijke straf zou zijn, dan toch zou dat leiden tot vergeving van de paus, wanneer dit vrijwillig en tegen de gevestigde canons zou zijn, ja, niet gevestigd, maar uit eigen beweging is opgepakt, wat anders is door deze dingen die worden opgelegd, zoals boven het gezegde in de vijfde boete staat.

Nr. 5.2

548:1-5

Concludamus ergo, quod Canones non nisi viventibus nec iis nisi sanis et valentibus imponendi sunt, immo non nisi pigris et qui sponte sua melius agere nolunt.

Wij concluderen dus, dat de canons moeten worden opgelegd niet behalve aan diegene die leven noch aan hen behalve de gezonden en krachtigen, ja inderdaad, niet behalve aan de onwilligen en zij die uit eigen beweging niet beter willen handelen.

¹³ “zelfs niet in de redeneringen” betekent “wat niet logisch is”.

Nr. 6

WA 1, 644-686: Ad dialogum Silvestri Prieratis de potestate papae responsio. [1518]

653:23-24

Nihil video relictum, in Dialogo, quod non ex his abunde confutatum iam sit. Sed sponte mea latius tecum agam.

Ik zie niets overgebleven in de dialoog, dat uit deze dingen ruimschoots weerlegd is¹⁴. Maar laat ik dat later doen met jou uit eigen beweging.

¹⁴ Letterlijk: 'ik zie geen overblijfsel'

Nummers 7 t/m 13 Band II: Schriften 1518/19 (einschl. Predigten, Disputationen)

Nr. 7

WA 2, 6-26 Acta F. Martini Luther Augustiniani apud D. Legatum Apostolicum Augustae [1518]
23:37-39

Ac quod si coram te sponte ad petendum de huiusmodi temeritate veniam venerit et ad cor reversus poenitentiae signa ostenderit, tibi eum ad unitatem sanctae matris Ecclesiae, quae nunquam claudit gremium redeunti, benigne recipiendi concedimus facultatem.

Als hij uit eigen beweging is gekomen voor jouw aangezicht, voor het vragen van genade voor deze koppigheid van aard, en de bekeerde tekenen van *echt* berouw zou tonen¹⁵, dat hij voor jou is tot eenheid van de heilige moederkerk, die nooit haar schoot voor sluit voor de diegene die terugkeert. Wij staan toe de mogelijkheid van het weer terug ontvangen.

Nr. 8

WA 2, 145-152 Sermo de duplici iustitia [Pasen 1519?]
149:5-16

Per charitatem servite invicem.¹⁶ Et ad Rom. 12 ac 1 Kor. 12 per similitudinem membrorum corporis docet, quomodo membra robusta, honesta, sana non superbiunt adversus infirma, inhonesta, aegrotata tanquam dominantur et sint dii eorum, sed econtra magis serviunt illis oblita suae honestatis, sanitatis, potentiae: sic enim nullum membrum corporis sibiipsi servit nec sua quaerit sed alterius, et eo magis, quo fuerit illud infirmius, aegrius, inhonestius, et ut verbis eius dicam¹⁷, invicem sollicita sunt membra, ne sit schisma in corpore. Ex istis nunc patet, quomodo agendum sit cum proximo in quacunque causa. Quod si nos non volumus sponte exuere istas formas dei et induere formas servi¹⁸, cogemur et inviti exuemur.

Jullie moeten om de beurt¹⁹ dienen door de liefde. En naar Rom. 12:4 en 1 Kor. 12 door gelijkheid van de leden van het lichaam leert, hoe sterke, eerlijke, gezonde ledematen zich niet trots opstellen tegenover zwakke, oneerlijke, zieke alsof zij domineren en alsof ze zijn goden over hen, maar daar en tegen zij hen meer dienen, nadat ze hun eerlijkheid, gezondheid, en hun macht hebben vergeten: zo immers dient geen enkel ledemaat zichzelf noch zoekt hij zijn eigen dingen, maar die van een ander, en meer door hem, hoe zwakker hij zou zijn, zieker, eerlozer, opdat ik zeg met zijn woorden, hoe meer de ledematen op hun beurt geraakt zijn, opdat er geen breuk in het lichaam is. Nu blijkt uit deze dingen hoe er gehandeld moet worden met de naaste in wat voor geval dan ook. Want als wij niet uit eigen beweging deze vormen van God willen uittrekken en de vormen van de slaaf aandoen, zullen wij worden gedwongen en wij zullen worden onvrijwillig worden ontdaan van die godsvormen.

¹⁵ Letterlijk: 'tekenen van berouw tonen naar het hart'

¹⁶ Rom. 12: 4, 1 Kor. 12: 12

¹⁷ 1 Kor. 12: 25

¹⁸ Luk. 7:36

¹⁹ Invicem= elkaar, om beurt

Nr. 9

WA 2, 180-240: Resolutio Lutheriana super propositione sua decima tertia de potestate papae (per autorem locupletata) [1519]

WA 2, 183-240

Nr. 9.1

212:17-29

Adeo perculti sunt papae et rhomanae Curiae proceres unius huius Episcopi interrogatione, ut quid responderent non invenirent, donec spiritus domini eos huc rotaret, ubi omnibus ostenderent, in lege domini nec voluntatem nec meditationem eis fuisse. Agam interim partes Archiepiscopi Si exemplum Christi placet et valet apud te, o Paschalis, cur non imitaris? Si non placet, cur adducis? cur tu quoque non contentus quaerere, an diligat Christum, sine iuramento committis oves Christi? Cum placeat exemplum, cur non sufficit et conditio? an melior et sanctior est conditio iuramenti quam amoris? An plura speras eum facturum, qui coactus iurat quam qui sponte amat? Christus solvit Petrum a lege et coactione voti et iuramenti, solam libertatis et charitatis in eo quaerit fidem, Et tu libertatem tollens lege iuramenti cogis: ubi est exemplum Christi? ubi conditionis similitudo? Est per verbum 'diligere' intelligendum iuramentum?

Zo zeer zijn zij neergeslagen: de bisschoppen en de roomse curiae, leiders van deze ene bisschop door ondervraging, opdat zij niet wisten wat zij antwoordden totdat de geest van de Heer hen hierheen draaide, waar zij aan allen toonden dat in de wet van de Heer noch vrijheid noch de meditatie aan hen is geweest.²⁰ Laat ik ondertussen de partijen van de bisschop aansporen. Als het voorbeeld van Christus jou bevalt en sterk is bij jou, o paastijd, waarom imiteer jij haar niet? Als het jou niet bevalt, waarom lijd je? Waarom ben jij ontevreden aan het zoeken, of hij Christus lief heeft, breng jij de schapen van Christus samen zonder eed? Als jou het voorbeeld bevalt, waarom is ook de conditie ook niet voldoende? Of is er een betere en heiligere overeenkomst van de eed dan die (van) de liefde? Hoop jij dat hij meer zal doen dan hij die het gedwongen zweert, dan hij die uit eigen beweging liefheeft? Christus bevrijdde Petrus van de wet en van de dwang van de belofte en de eed. Hij zoekt alleen het geloof van de vrijheid en liefde in hem, maar jij dwingt de vrijheid af, terwijl je die verheerlijkt: waar is het voorbeeld van Christus? Waar is de gelijkheid van de overeenkomst? Moet door het woord 'liefhebben' de eed begrepen worden?

Nr. 9.2

220:9-12

Dico: Imperator in temporalibus omnibus praecellit, etiam sacris, idque iure divino, ut haec Petri verba cogunt: tamen quia in arbitrio eius est et sunt creaturae humanae, potest hanc praecellentiam ipse sponte vel retinere vel dimittere, et in utroque habet ius divinum.

Ik zeg: de heerser (over)heerst in alle tijden, die al heilig zijn, en dit met goddelijk recht, dat zij deze woorden van Petrus kennen: die toch in zijn keuze is en menselijke schepsels zijn, hij kan zelf uit eigen beweging deze excellentie bewaren of uitzenden en in een van beide heeft hij het goddelijk recht.

²⁰ Zij hadden geen vrijheid en meditatie in de wet.

Nr. 10

WA 2, 388-435: Resolutiones Lutherianae super propositionibus suis Lipsiae disputatis. [aug. 1519]

Nr. 10.1

424:32-39, 425:1-5

Dicam ergo, ut nugas istas insulas sophistarum praeteream: Nulla opera iustificat seu iustum faciunt sed sola fides, iustificatus autem facit opera: sic enim habet sensus scripturae, ut iustificatio sit prior operibus et opera fiant a iustificatis. Non enim, ut errat Aristoteles, iusta faciendo iusti efficiuntur, sed iusti facti operantur iusta, sicut non fit Episcopus opera Episcopi faciendo, sed Episcopus factus facit opera Episcopi. Sic non opera fidei faciunt fidem, sed fides facit opera fidei. Sic non opera gratiae faciunt gratiam, sed gratia facit opera gratiae. Inde est, quod deus respicit primum ad Abel (in quo sibi placet) et sic tandem ad opera²¹. Hoc est quod vult Apostolus, quod sola fide iustificamur, non operibus, licet opera iam iustificati non omittamus²². Et inde latius audeo dicere, quod lex iusto non est posita, quia iam iustus ex fide non eget lege, sed sua sponte facit opera.

Laat ik dus zeggen, dat ik voorbijga aan die zouteloze grapjes van de sofisten: geen werken rechtvaardigen of zij maken rechtvaardig, maar alleen het geloof maakt rechtvaardig, is gerechtvaardigd en brengt werken voort: want u heeft een gevoel voor de Schrift, dat de rechtvaardiging eerder is dan de werken en de werken zullen zijn door de rechtvaardiging. Want het is niet zo, zoals Aristoteles de fout maakte, om rechtvaardig te doen, door rechtvaardig te worden, maar rechtvaardig doen wordt bewerkt door rechtvaardigheid, zoals de bisschop geen werken van bisschop maakt, maar de doende bisschop maakt de werken van de bisschop. Het zijn (dus) geen werken van het geloof, die het geloof maken, maar het geloof maakt de werken van het geloof. Het zijn geen genade werken die genade maken, maar de genade die de genadewerken maken. Daarom is het, dat God eerst naar Abel keek, in wie hij voor zich genoeg vond en dan naar zijn werken. Dit is wat de apostel wil, dat wij alleen door het geloof rechtvaardig worden, niet door de werken, ook al zouden de werken al gerechtvaardigd zijn²³, wij zouden ze niet kunnen los laten. En vervolgens durft hij verder te zeggen, dat de wet niet geplaast is voor de rechtvaardige, omdat hij als rechtvaardige de wet niet nodig door zijn geloof, maar doet die werken uit haar eigen beweging.

Nr. 10.2

425:17-26

Debant ergo hii, qui titulo theologiae inflantur, discere primum, quid esset fides et opera iuxta scripturas, ac non mox damnare, quicquid contra suas opiniones inveteratas offendissent. Quod si populus his offenditur, suis imputent infelicibus studiis, quod populum non docuerunt intelligere verba dei et tropos scripturae necessarios ad salutem: Ipsi autores sunt schandalorum huiusmodi. Multo periculo praedicantur opera prae fide. Fides autem sine opere nullo periculo praedicatur, propterea quod facilis est et proclivis populus in fiduciam operum et opera facile praeponderant fidei: ubi autem pura fides recte docetur, sponte sua et sine periculo venient opera, dum didicerint maiorem vim, immo totam in fide positam, quae faciat opera.

²¹ Gen. 4:4

²² 1 Tim. 1:9

²³ Iustificari= pass. Inf. Rechtvaardig worden.

Zij moesten dus, die door de titel van theologie opgedreven worden, eerst leren, wat geloof zou zijn en werken overeenkomstig de Schriften, en niet snel veroordelen, wat zij tegen hun oude opvattingen hadden verdedigd. Die als het volk door deze wordt verdedigd, zouden zij zichzelf aanrekenen door ongelukkige toewijdingen, die zij het volk niet hadden geleerd de woorden van God te begrijpen en de noodzakelijke tropen van de Schriften tot heil: schrijvers zelf zijn van dezelfde schandalen. Met veel gevaar verkondigen zij de werken voor het geloof.

Want geloof zonder werken wordt door geen beproeving gepredikt, omdat dat gemakkelijk is en de mensen prefereren gewillig in het vertrouwen op de werken, werken gemakkelijk boven geloof: waar het pure geloof rechtmatig wordt ondewerzen, zullen de werken uit haar zelf en zonder gevaar komen, zullen grotere kracht hebben verspreid, ja inderdaad, geheel in geloof geplaatst, die die werken maakt.

Nr. 11

WA 2, 436-618: In epistolam Pauli ad Galatas M. Lutheri commentarius. [Sept.1519]

Nr. 11.1

WA 2, 451: Argumentum Epistolae Pauli ad Galatas

451:16-21

At Apostoli, ut manifestissime Act. 15. Petrus definierat, non ut necessaria sed ut quae licerent et nihil obsessent iis, qui non in ipsa, sed in Iesum Christum salutis fiduciam ponunt, servabant.²⁴ Nam in Christum credentibus omnia munda, indifferentia, licita sunt, quaecunque vel praecipuntur vel prohibentur externis ceremoniis corporalibusque iusticiis, nisi quantum sua sponte aut pro charitate sese eis subiicere velint.

Maar de apostelen dienden, zoals Petrus in Hand. 15 het meest tastbaar had gedefinieerd, niet noodzakelijk, maar dat wat geoorloofd is. Zij deden tegen hen niets, dat niet in henzelf was, maar zij plaatsen in Jezus Christus het geloof van heil. Want voor die, die geloven in Christus, is alles zuiver, zonder verschil, wat ook geboden is of verboden door uiterlijke ceremonies en door fysieke beoordeling, behalve zover als zich zelf uit eigen beweging aan hen voor²⁵ de liefde zichzelf willen onderwerpen.

Nr. 11.2

478:15-19

Alioquin si licet, immo meritorium est, pro fratre et proximo dolere, pati, mori, laborare, quanto magis licet opera legis quaecunque fieri, si ea requirat charitas fraterna! modo non lege cogente (nam superatus est ille exactor per parvulum²⁶, qui datus est nobis) sed charitate sponte et hilariter serviente facienda scieris.

Anderzijds, als het toegestaan is, zelfs verdienstelijk is, te huilen voor een broeder en de naaste, hoeveel beter is het het²⁷ te worden door de werken van de wet als zij boederlijke liefde vraagt! Niet alleen gedwongen door de wet (want overgelopen is die afperser door het kind, dat gegeven is aan ons) maar de spontane liefde en die met vreugde het maken van kennis dient.

²⁴ Hand. 15:7

²⁵ Letterlijk: uit zin voor de plaats van de liefde

²⁶ Jes. 9:6

²⁷ mag het zijn/ is toegestaan

Nr. 11.3

479:7-10

Quod autem alius ducit uxorem, alius intrat monasterium²⁸, alius alio sese mancipat operi, non facit lege cogente, sed sua sponte se subiicit servituti: quod si ex charitate facit, optime facit, sin ex necessitate aut timore urgente, non christianiter sed humaniter facit.

Want de een leidt een huwelijk²⁹, de ander treedt in het klooster, de een draagt zich ergens anders (door de ander?) zichzelf (wijdt zichzelf) op aan het werk. Hij doet niet door de wet gedwongen, maar uit eigen beweging onderwerpt hij zich aan de slavernij: omdat als hij dat uit liefdadigheid doet, het beste maakt, zonder dat het uit noodzaak of uit angst aandringt, doet hij niet op christelijke, maar op humane wijze.

Nr. 11.4

492:17-35

Apostolus constanter negat impleri legem per opera, sed per solam fidem³⁰. Quia impletio legis est iusticia, sed haec non est operum, immo fidei, ideo per opera legis non potest intelligere ea, quibus satisfit legi. Quid ergo? Regula Apostoli est haec: Non opera implent legem, sed impletio legis facit opera. Non iusta faciendo iustus fit, sed factus iustus facit iusta. Prior est iusticia plenitudoque legis, antequam fiant opera, cum haec ex illa fluant. Ideo opera legis appellat ad differentiam operum gratiae seu operum dei, quia opera legis vere legis sunt, non nostra, cum non fiant voluntate nostra operante, sed lege per minas ea extorquente vel per promissa elicente. Quod autem nostra voluntate libere non fit, sed alio exigente, iam non nostrum sed exactoris potius opus est. Eius enim sunt opera, quo imperante fiunt. Sed fiunt imperante lege, non lubente voluntate. Quod satis patet: si cui liberum esset sine lege vivere, nunquam sua sponte faceret opera legis. Inde apud Isaiam ix. lex vocatur exactor, quando dicit³¹: Virgam humeri eius, iugum oneris eius, sceptrum exactoris eius superasti, sicut in die Madian. Quia per parvulum, qui datus est nobis, in quem credimus, efficimur liberi ac lubentes in legem, ac iam nos non legis sumus, sed lex nostra est, et opera non legis, sed gratiae sunt, ex qua libere et suaviter scaturiunt, quae lex prius aspere et fortiter exprimebat.³²

De apostel ontkent steeds dat de wet wordt vervuld door de werken, maar alleen door geloof. Omdat de vervulling van de wet rechtvaardigheid is, maar deze niet van de werken is, ja, van het geloof, zo kan hij deze dingen niet begrijpen door de werken van de wet, welke dingen voor de wet voldoet. Wat dus? De regel van de apostel is deze: geen werken vervullen de wet, maar de vervulling van de wet maakt de werken. Niet wordt hij rechtvaardig door het doen van rechtvaardige dingen, maar die gerechtvaardig is gemaakt, doet rechtvaardige dingen. Eerst is de rechtvaardigheid en volheid van de wet, voordat de werken gebeuren³³ wanneer deze uit haar vloeien. Daarom benadert hij de werken van de wet tot verschil van werken van genade ofwel de werken van God, omdat de werken van de wet, werkelijk van de wet zijn, niet onze werken, als zij niet gebeuren terwijl onze wil meewerkt, omdat de wet deze dingen uitwingt door geld of uitlokt door beloften. Maar dit gebeurt niet vrij door onze wil, maar terwijl een ander dat vereist. Het is niet ons werk maar meer dat van een eiser. Van hem zijn immers de werken,

²⁸ Gal. 3:28

²⁹ Letterlijk: leidt een vrouw

³⁰ Gal. 2:17

³¹ Jes. 9:4

³² Jes. 9:6

³³ Letterlijk: er zijn

op wiens bevel zij gebeuren. Maar zij gebeuren, omdat de wet het beveelt, niet omdat de wil bereid is. Dat is voldoende duidelijk: wie vrij zou zijn zonder de wet te leven, zou nooit uit eigen beweging werken van de wet doen. Daarom wordt in Jes. 9 de wet een afperser genoemd, waar staat:

Nr. 11.5

528:15-20, 528:26-38

Itaque lex paedagogus noster fuit in Christum³⁴, ut ex fide iustificemur. At ubi venit fides, iam non sumus sub paedagogo. Pulchra certe similitudo. 'Paedagogus' a 'puero' et 'ago' nomen habet,¹ quod pueros agat et exercent. Sicut, inquit, parvulis paedagogus assignatur, qui lascivientem refrenet aetatem, ita lex nobis data est, quae cohiberet peccata. [...] Deinde, ubi pueri ad haereditatem pervenerunt, intelligentes, quam utilis fuerit paedagogus, iam incipiunt diligere quoque et laudare officium paedagogi damnareque seipsos, quod non libentes et volentes obtemperarint, nunc vero sine paedagogo sua sponte faciunt hilariter, quae sub paedagogo nolentes faciebant et inviti: ita nos fide acquisita, quae vera est haereditas nostra Abrahae et semini eius promissa intelligentes, quam sancta salubrisque sit lex, quam faeda vero cupiditas, iam legem diligimus, laudamus et mire probamus, rursum cupiditates nostras eo magis damnamus et vituperamus, quo magis lex ipsa placet, et nunc hilariter et libenter facimus, quod ignorantibus tunc nobis salubris lex vi et terrore extorquebat foris, et tamen intus extorquere nequivit. Hoc est, quod dicit, iam non esse nos sub paedagogo, postquam fides venit, sed paedagogus amicus factus est et a nobis honoratur magis quam timetur.

Zo is de wet onze leermeester geweest tot Christus, opdat wij uit het geloof gerechtvaardigd zouden worden. Maar waar het geloof kwam, zijn wij niet langer onder de leraar. Zeker mooi is de vergelijking. Pedagoog heeft het woord *puero* en *ago*, omdat hij jongens leidt en aan het werk houdt. Zo, zei hij, aangeduid wordt als kleine pedagoog, die een ballorige leeftijd moet beteugelen, zo is de wet aan ons gegeven, die de zonde begrenst. [...] Daarom, waar jongens komen tot opvolging, die intelligent zijn, wat een pedagoog geschikt maakt, beginnen zij lief te hebben en te prijzen de plicht van de pedagoog en verplichten zichzelf, opdat zij niet gretig en bereidwillig zich onderwerpen, nu maken zij vreugdevol uit eigen beweging zonder ware pedagoog, want onder de leraar deden ze, wat ze niet wilden en zijn onwillend: zo zijn wij door het verkregen geloof, dat onze ware erfenis van Abraham is en zijn nakomelingen die de de beloften begrijpen, hoe heilig en helend de wet is, hoe het verlangen is, wij houden al van de wet, wij prijzen en stemmen ermee in, en wij veroordelen opnieuw onze verlangens des te meer, hoe meer de wet zelf bevalt³⁵, en nu handelen wij vrolijk en vrij, omdat de hel brengende wet de toegang forceerde met geweld en kracht, toen aan ons, die ontwetend waren en toch niet in staat waren binnen in door te breken. Dit is, omdat hij zegt, dat wij niet langer zijn onder een leraar, nadat het geloof is gekomen, maar de pedagoog is als een vriend geworden en wordt door ons meer geprezen dan gevreesd.

³⁴ Gal. 3:24

³⁵ aan ons

Nr. 12

WA 2, 621-654: Contra malignum Iohannis Eccii iudicium super aliquot articulis a fratribus quibusdam ei suppositis Martini Lutheri defensio. [Verschenen 30 spetember 1519]

Nr. 12.1

641: 24

Sufficit, quod Eccio ista probentur, qui nec dignus est melioribus duci rationibus, quia sponte errorem sequitur.

Het is genoeg, dat deze worden getest door Eccio, en die zelfs niet waardig is door betere beredeneringen³⁶ (gedachtegangen) geleid te worden, welke uit eigen beweging een fout volgt.

Nr. 12.2

651:15-23

Hanc sanam doctrinam isti insani fratres et pseudoprophetae non intelligentes mundum replent erroribus et infernum damnatis animabus, dum hominibus magis inculcant meritorum vocabula quam divinae voluntatis memoriam, quod Christum non sibi meruisse dixi, qui nec quid mereri sit unquam cogoverunt neque cognoscere possunt. Mereri enim non est animo merendi bona facere (ita enim solent isti mentium deceptores populum Christi illudere), sed simplici corde, nullo meriti aut praemii respectu, solo gratuito affectu gratis divinae voluntati obtemperare.³⁷ Caritas enim non quaerit quae sua sunt: merita vero et praemia sua sponte sine nostro studio sequuntur ad obedientiam divinae voluntatis.

Deze dwaze vaders en pseudoprofeten die deze gezonde doctrine niet begrijpen, vullen de wereld met dwalingen en de hel met veroordeelde zielen, terwijl de oproepen van verdienste meer druk zetten op mensen dan de herinnering van goddelijke wil, en ik heb gezegd dat zij Christus niet voor zich hebben verdiend, zij die niet hebben leren kennen en niet kunnen leren kennen wat verkregen is. Te verdienen is immers in de gedachte van het verdienen om het goede te doen, (zo immers zijn deze bedriegers van de zielen (gedachten) zijn gewoon het volk van Christus belachelijk te maken), maar met eenvoudig hart, door geen verdienste of overweging van een beloning, om te gehoorzamen enkel aan de vrijwillige affectie van de goddelijke wil gratis. De liefde zoekt niet dat wat de hare zijn: de verdiensten en de beloningen die volgen waarlijk uit hun eigen beweging, zonder onze toewijding, naar de gehoorzaamheid aan de goddelijke wil.

³⁶ Letterlijk: 'gedachtegangen'.

³⁷ 1 Kor. 13:5

Nr. 13

WA 2, 655-679: Ad aegocerotem Emserianum M. Lutheri additio [1519]

Nr. 13.1

667:26-30

Esse autem captum hoc indicio probabis, quod deinceps sicut captivum et dilaniatum decet, sua sponte aperit, quae toto venatu dissimulavit: pugnat enim adversus meam propositionem tanquam haeticam solvitque meas rationes: hoc enim monstrum aluit in visceribus occulte, dum fugaretur et caperetur.

Jij zal bewijzen, door dit teken, dat hij een gevangene is, omdat hij vervolgens zoals een gevangene en dillitant past, dat hij uit eigen beweging openbaart, wat hij door de totale achtervolging verborgen heeft gehouden: hij strijdt immers tegen mijn propositie als een ketter en lost mijn gedachten op: hij heeft dit monstrum gevoed in zijn binnenste in het verborgene, totdat hij werd achterna gezeten en gevangen werd genomen.

Nr. 13.2

671: 10-11

cave, ne, si veritati vim toties intuleris, ipsa te aliquando irrecuperabiliter deserat: sponte videris velle caecutire.³⁸

Pas op dat, als jij aan de waarheid geweld hebt toegebracht, dan verlaat zij³⁹ jou uiteindelijk onomkeerbaar⁴⁰: je zou spontaan blind schijnen te willen zijn.

³⁸ Joh. 11:49

³⁹ Ipsa=zelf

⁴⁰ Letterlijk: 'onherstelbaar'.

Nummers 14 t/m 33 Band III: Psalmenvorlesung 1513/15 (Ps. 1–84)

Nr. 14

WA 3, 1-652: Dictata super Psalterium. 1513 –16. Ps. I- LXXXIII [LXXXIV] [1513]

Nr. 14.1

PSALMUS I, 15-31 [1513]

19:24-41

Et in lege eius meditatur die ac nocte. Meditari proprie est hominum tantum. Quia et bestie videntur imaginari et cogitare. Vis ergo meditativa est rationalis. Differunt autem meditari et cogitare. Quia meditari est morose, profunde, diligenter cogitare. Et proprie est ruminare in corde. Unde meditari quasi in medio agitare, vel ipso medio et intimo moveri est. Qui ergo intime et diligenter cogitat, querit, discutit etc., hic meditatur. Sed in lege domini hoc non facit, nisi cuius primum voluntas in ea fixa fuerit. Nam que volumus et amamus, intime et diligenter ruminamus. Que autem odimus vel vilipendimus, leviter transimus et non profunde, diligenter, aut diu volumus. Igitur radix primum mittatur in corde voluntas, et sua sponte veniet meditatio. Inde enim impii non meditantur in lege domini: quia adulterine plantationes non miserunt radices. Meditantur tamen alia, scilicet in quibus est voluntas eorum radicata, que ipsi volunt et amant id est aurum, honorem et carnem. Atque Iudei meditantur vanitates et insanias falsas secundum suas opiniones in script., sicut multipliciter de eis est prophetatum. David autem orat: 'Inclina cor meum in testimonia tua et non in avaritiam'⁴¹. Omnes hii non in lege meditantur, sed extra legem, ut avari, carnales, superbi. Aut in gloriis legis seu scoriis et corticibus.

En in zijn wet mediteert men dag en de nacht. Mediteren is slechts van de mensen eigenaardig⁴². Omdat ook beesten schijnen te verbeelden en te denken. Dus de meditatieve kracht is rationeel. Mediteren en denken verschillen. Omdat mediteren grillig, diep en zorgvuldig denken is. Het is in het bijzonder herkauwen in het hart. Daarom is mediteren als in het midden overwegen of in beweging gezet worden door het midden en het binnenste. Wie dus op innerlijke en zorgvuldige wijze denkt, zoekt, discussieert etc. diegene mediteert. Maar in de wet van de Heer doet hij dat niet, behalve als eerst de wil van hem is gefixeerd is geweest in haar⁴³. Want de dingen die wij willen en lief hebben, herkauwen wij op innerlijke en zorgvuldige wijze. Aan de dingen die wij echter haten of verachten gaan we lichtzinnig voorbij en niet diep en zorgvuldig, of wij willen het lang. Dus laat als eerste de wortel, de wil, gezonden worden in het hart, en uit haar eigen beweging zal de meditatie komen. Daarom immers mediteren de zondaars niet over de wet van de Heer, omdat op niet pure wijze de geplante dingen geen wortels hebben gezonden.

Nr. 14.2

26:39-40, 27:1-5, 27:9-21

Neque peccatores in consilio Iustorum id est Iudei in Ecclesia Christianorum, qui sunt soli iusti a solo iusto domino nostro Ihesu Christo.¹ Quoniam novit dominus Viam Iustorum⁴⁴. Quia 'amen dico vobis, nescio' dicit ad impios. Novit ergo: quia placitum est ei in illis. Sed Iter impiorum peribit, una cum ipsis,

⁴¹ Psalm 119:63

⁴² Letterlijk: 'is allen van de mensen'.

⁴³ Haar= de wet.

⁴⁴ Matth. 25: 12

quia disperdet illos dominus benedictus in secula Amen. Sequitur tandem ex predictis, quod Scriptura sancta aptius et melius utitur verbis, quam curiosi disputatores in suis studiis. [...] Nam ecce si dixeris: 'Sed in lege domini voluntas eius' id est actus voluntatis vel potentia actus in lege Domini: dura insipidaque est intelligentia. Et isti tamen sic dicunt. Si autem dixeris cum spiritu sic: id est Qui sponte et voluntarie legem domini facit, iam ecce sanior est sensus. ²Sed questione dignum videtur: Cur non dixit 'voluntas et manus in lege domini'? Nam 'fides sine operibus mortua est'.⁴⁵ Et 'dicunt sed non faciunt'. Respondeatur⁴⁶ Quod duplici causa solam voluntatem expressit, prima, Quia non potest arbor bona malos fructus facere⁴⁷, et omnis arbor bona fructus bonos facit. Ideo voluntas, que est arbor vel radix arboris bone, non potest facere nisi bonum et facit fructum bonum tempore suo. Ideo hic mox comparavit hominem ligno plantato, cum premisisset radicem eius, scilicet voluntatem. Habita enim voluntate bona totus homo bonus est. Sic radice bona arbor bona est.

'En niet de zondaars in de raad van rechtvaardigen', dat betekent: de Joden in de kerk van de christenen, die zijn alleen rechtvaardig door de alleen rechtvaardige Heer, onze Jezus Christus. Omdat de Heer de weg van de rechtvaardigen heeft leren kennen. Omdat hij "voorwaar, ik zeg jullie, ik ken jullie niet", tegen de goddelozen zegt. Dus hij heeft leren kennen: omdat het voor hem aangenaam is in hen. Maar de weg van de goddelozen zal ten onder gaan, een met henzelf, omdat de gezegende Heer hen ten onder zal laten gaan in eeuwigheid. Amen. Het volgt ook uit de preken, dat de heilige Schrift woorden gebruikt gepaster en beter dan de zorgvuldige redetwisters in hun studies.

Want kijk, als je zou hebben gezegd: 'maar in de wet van de Heer is zijn wil', dat is de daad van de wil ofwel de kracht als een daad in de wet van de Heer: grof en onsmakelijk is de intelligentie. En toch zeggen zij deze dingen zo. Als jij zo met de geest zou hebben gezegd: dat is: "wie uit eigen beweging of spontaan het werk van de wet doet", zie gezonder is zijn perceptie. Maar hij schijnt de klacht waardig: waarom zei hij niet: "de wil en de kracht in de wet van de Heer?" want "geloof zonder werken is dood". En "zij zeggen, maar doen niet". Laat daarop geantwoord worden dat, met een dubbele reden hij alleen de wil uitdrukt. Ten eerste omdat een goede boom geen slechte vruchten kan voortbrengen en iedere goede boom goede vruchten voortbrengt. Daarom de wil, die is een boom of de wortel van een goede boom, kan niet voortbrengen behalve het goede en brengt goede vrucht voort op zijn tijd. Daarom op vergeleek hij weldra hier de mens met een geplante boom⁴⁸, wanneer hij de wortel zou hebben onderdrukt, namelijk de wil. Het is immers gebruikelijk⁴⁹ dat door de goede wil de hele mens goed is. Zo door de goede wortel is een boom goed.

Nr. 15

WA 3, 37-64: Dictata super Psalterium 1513 –16. PSALMUS IV. [1513]

WA 3, 39-64: SCHOLAE: PSALMUS IV.

59:18-19

Igitur de Christo dicit. Qui non necessitate sed voluntate obdormivit, non coacte sed sponte. Igitur 'Dormiam' id est sponte, etsi possem evadere, moriar.

Zo zegt hij dus over Christus. Wie niet uit noodzaak maar vrijwillig in slaap is gevallen, niet gedwongen, maar uit eigen beweging. Dus 'ik zal slapen' dat is uit eigen beweging, hoewel ik zou kunnen weggaan, ik zal sterven.

⁴⁵ Matth. 23:3

⁴⁶ Jac. 2, 26

⁴⁷ Matth. 7: 17, 18

⁴⁸ Letterlijk: 'hout'.

⁴⁹ 'gebruikelijk' in de zin van 'normale toestand'.

Nr. 16

WA 3, 99-100: Dictata super Psalterium. 1513 –16. GLOSSA: PSALMUS XIII. [XIV.] [1513]

99:4-5, 99:8-14

Exprobrat propheta ludeorum insipientiam, divinitatem in Christi humanitate negantium et totius vitae eorum vituperat abominaciones. [...] Dixit insipiens ludeus et postea item gentilis, quia sapientia est cognitio de Deo⁵⁰, econtra insipientia in corde suo, quia non credit, corde enim creditur: non est deus scil. in Christo, et ideo est ludeis scandalum, gentibus stultitia 1. Cor. 1.⁵¹ Corrupti sunt putruerunt in infidelitate, vide infra ps. 37 'putruerunt et corrupti sunt etc.' et abominabiles facti sunt fetuerunt coram deo in studiis suis id est sponte et studiose: non est qui faciat bonum quia sunt extra fidem Christi, que est fundamentum bonorum faciendorum [...]

De profeet klaagt de onwijsheid van de Joden aan, hij beschuldigt de gruwelen van zij die de goddelijkheid in de menselijke natuur van Christus ontkennen en de gruwelen van hun hele leven. [...] De dwaze Jood sprak en daarna evenzo die tot het zelfde volk behoort⁵², omdat wijsheid kennis over God is, daarentegen is onwijsheid zijn hart, omdat hij niet gelooft. Immers wordt door het hart geloofd: God is niet, namelijk in Christus, en daarom is het voor de Joden een schandaal, een dwaasheid voor de volken in 1 Kor. 1. De boosdoeners⁵³ vervallen in ongeloof, zie onder Ps. 37, 'zij verrotten en zijn corrupt etc. en de verfoeilijke gemaakt zijn, doen voor God in hun studies, dat is uit eigen beweging en toewijding: niet wie het goede doet, dingen die buiten het geloof in Christus zijn, wat het fundament is van goede dingen doen [...]

Nr. 17

WA 3, 112-127: Dictata super Psalterium. 1513 –16. PSALMUS XVII. [XVIII.] [1513]

WA 3, 120-127: GLOSSA: PSALMUS XVII.

115:24-26

Praevenerunt me scil. viribus mihi superiores fuerunt in die afflictionis meae passionis et non alias, quia tunc infirmus sponte fui⁵⁴: et factus est dominus pater protector meus. Et eduxit me de tribulatione in latitudinem consolationis vel gaudii: [...]

Zij stegen boven mij uit, namelijk, zij zijn qua kracht superieur aan mij geweest op de dag van de pijn, van mijn passie en geen andere dag, omdat ik toen uit eigen beweging zwak was: en de Heer is gemaakt tot Heer, Vader, mijn beschermer. En hij leidde mij uit de ellende in de vrijheid⁵⁵ van troost ofwel vreugde: [...]

⁵⁰ Rom. 10:10

⁵¹ 1 Kor. 1:23, Ps. 38: 6

⁵² Verwante?

⁵³ Letterlijk: 'zij die corrupt zijn'.

⁵⁴ Ps. 17 /18:20

⁵⁵ Letterlijk: de breedte

Nr. 18

WA 3, 152-153: Dictata super Psalterium. 1513 –16. GLOSSA: PSALMUS XXVII. [XXVIII.] [1513]

152:2, 152:10-12

Oratio Christi ad patrem accusantis insidiatores suos phariseos et de resurrectione sua exultantis.

[...] *Et reffloruit per novam vitam et immortalitatem in resurrectione caro mea, que prius floruit in vita: et ex voluntate mea*⁵⁶ hylariter et sponte *confitebor ei, laudabo, gratias agam.*[...]

Rede van Christus tot de vader van de beschuldigende, zijn belagers, de farizeeers en over zijn opstanding van de diegene die verrezen is. [...]

En mijn vlees bloeide weer op door een nieuw leven en de onsterfelijkheid in de opstanding, die eerder bloeide in mijn leven: en uit mijn vrije wil zal ik vrolijk en uit eigen beweging tot hem bekennen, ik zal prijzen, en dank zeggen.

Nr. 19

WA 3, 171-178: Dictata super Psalterium. 1513 –16. PSALMUS XXXI. [XXXII.] [1513]

WA 3, 171-173: GLOSSA: PSALMUS XXXI.

173: 11-19

*Intellectum, scilicet spiritualium, quod fit per fidem, tibi dabo o homo gratis et instruam docebo per filium incarnatum te in via hac scil. quam docuero in Christo filio qua gradieris: et tunc in perpetuum et stabiliter firmabo super te oculos meos beneplacitum habebō super te et dirigam te in bonitate.*⁵⁷ *Nolite fieri per incredulitatem spiritualium bonorum sicut equus et mulus ut qui solum secundum carnem sapiunt et sentiunt: quibus non est intellectus scil. spiritualium bonorum, sed tantum sensus etc. In chamo et freno maxillas eorum constringe, id est compelle intrare per adversitates*⁵⁸ *et tribulationes: qui non approximant sponte accedunt ad te.*

Het begrip, namelijk van spirituele dingen, dat door het geloof gebeurt, zal ik aan jou geven o mens, uit genade en gratis en ik zal jou instrueren en doceren op deze weg door de vleesgeworden Zoon, namelijk, die ik geleerd zal hebben in Christus de zoon waarop jij zal gaan: Ik zal mijn ogen boven jou vestigen voor eeuwig en vast en ik zal plezier hebben over jou en ik zal je wijzen naar goedheid. Jullie moeten niet willen worden zoals een paard en ezel door ongeloof van spirituele goederen, zoals zij die alleen wijs zijn volgens het vlees een waarnemen: bij hen is geen begrip, namelijk van spirituele goederen maar slechts waarneming⁵⁹. Bind vast hun kaken in en beteugeling, dat betekent: spoor aan binnen te gaan door tegenslagen en problemen: zij die niet naderen, komen spontaan tot je.

⁵⁶ Ps. 27/28:8

⁵⁷ Ps. 31/32:9

⁵⁸ Psalm 31/32:10

⁵⁹ Of: goede spirituele dingen

Nr. 20

WA 3, 184-192: Dictata super Psalterium. 1513 –16. PSALMUS XXXIII. [XXXIV.] [1513]

WA 3, 188-192:1513 –16. SCHOLAE: PSALMUS XXXIII.

188: 16-22

David ergo (id est Christus) mutavit os suum in tempore passionis. Quia tunc cepit litera evacuari et iam revelari spiritus, cum implerentur scripture: ut iam os prophetarum et figurarum Mosi iret in os apostolorum et velamen Mosi deponeretur. Et cepit crux Christi (id est stultitia et scandalum Iudeorum) prodire. Sicut enim Achis in David fuit scandalisatus, sic Iudei in Christi humili passione quasi stultus esset. Quam stultitiam sponte subiit factus pro nobis stultitia et insania et maledictum, ut sapientes essemus. [...]

Dus David (dat is Christus) veranderde zijn mond in de lijdenstijd. Omdat toen de Schrift nam om geleege te worden en de geest geopenbaard te worden, toen werden de Schriften vervuld. Opdat reeds ging de mond van de profeten en van de figuren van Mozes over in de mond van de apostelen en de bedekking van Mozes werd weggehaald. En het kruis van Christus (dat is de dwaasheid en het schandaal van de Joden) nam de overhand om te verschijnen. Want zoals immers Achis verleid was in David, zo zijn de Joden verleid⁶⁰ tot kwaad in de nederige passie van Christus alsof het dwaas zou zijn. Wat een dwaasheid onderging hij spontaan, gedaan voor ons, een dwaasheid, boosheid en slechtheid, opdat wij wijs zouden zijn.

Nr. 21

WA 3, 224-228: Dictata super Psalterium. 1513 –16. PSALMUS XXXIX. [XL.] [1513]

WA 3, 227-228: SCHOLAE: PSALMUS XXXIX. [XL.]

228:11-26

Perfecisti' Hebr. 'fodisti': quod dicitur contra inobedientes: quoniam velut non habeant aures, non audiunt, aut certe sicut simulachra aures habent non perfossas, sed obstrusas, ideo non audiunt. Quare hec summa laus Christi et omnium Christianorum est habere aures perfectas et perfossas. Sicut econtra summum vituperium Iudeorum est inobedientia: quia per omnes prophetas arguuntur, quod non audiunt vocem domini dei sui: quod usque hodie faciunt. Et imitantur eos omnes heretici, scismatici et proprii sensus homines.⁶¹ Unde supra ps. 17. de Ecclesia gentium dicit 'In auditu auris obediunt mihi'.⁶² In huius figuram Ex. 21 precipitur, ut cum Hebreus servus se sponte tradiderit, dominus suus eum ad ostium subula perfodiat aurem eius. Hoc fit, quando Christo sese quis devoverit et libertati renunciat, ut sit servus iustitiae. Opus summe est, ut acuto verbo dei obedientia ei commendetur. Quia in hoc stat tota ratio et perfectio Christiane vite. Unde ait hic 'Mihi', quia soli Christo et suis hec perfectio aurium data est, non autem Iudeis, quibus secundum Ezech. 23.⁶³ 'Nasum tuum et aures tuas precident', id est inobedientem Chaldei foecerunt.

Jij hebt voltooid, hebreuws 'jij hebt doorboord'. En dit wordt gezegd tegen de ongehoorzamen: aangezien zij niet luisteren, alsof ze geen oren hebben, of zeker zoals beelden hebben zij oren die niet

⁶⁰ Letterlijk: 'gestruikeld'.

⁶¹ Ps. 18:45

⁶² Ex. 21:5,6

⁶³ Ez. 23:25

doorboord zijn, maar doofgemaakt⁶⁴, daarom horen zij niet. Daarom deze hoogste⁶⁵ lof voor Christus en alle christenen is oren te hebben, die perfect zijn en doorboord. Zoals daarentegen⁶⁶ de grootste blaam van de Joden ongehoorzaamheid is: omdat door alle profeten duidelijk gemaakt wordt, dat zij niet luisteren naar de stem van de Heer hun God: dat zij tot op de dag van vandaag doen. En alle ketters volgen hen⁶⁷, de schismatici en mensen van eigen zin. Daarom zegt hij boven Ps. 17 over de kerk van de volken: op het gehoor van het oor, gehoorzamen zij aan mij. In het beeld van hem in Ex. 21 wordt geleerd wanneer een Hebreeuwse slaaf zich uit eigen beweging heeft overgegeven, dat zijn Heer zijn oor doorboort bij de ingang. Dit gebeurt, wanneer iemand zichzelf heeft toegewijd aan Christus en terugkomt op zijn vrijheid, opdat hij een slaaf is van rechtvaardigheid. Het is nodig dat door een scherp woord de gehoorzaamheid aan God aan hem wordt bevolen. Omdat hierin de totale ratio en de perfectie van een christelijk leven is. Daarom zegt hij: 'aan mij', omdat deze perfectie van de oren gegeven is aan Christus alleen en de zijnen, maar niet aan de Joden, bij wie volgens Ez. 23: 'zij afsnijden hun neus en hun oren, dat betekent dat de Chaldeeers zijn onteerd⁶⁸.

Nr. 22

WA 3, 249-264: Dictata super Psalterium. 1513 –16. PSALMUS XLIV. [XLV.]

WA 3, 253-264: SCHOLAE: PSALMUS XLIV. [XLV.] 1513

259: 29-37, 259:38-41, 260:24-30

Populi sub te cadent. Iste casus est salutis, quia cadunt de statu [V. 6.] peccati et superbie. Et sub Christum. Aliter cadunt alii sub diabolum et sub peccatum. Unde Apostolus Ro. 'Cum enim servi essetis peccati, liberi fuistis iustitie⁶⁹: nunc autem liberati a peccato servi facti estis iustitie'. 'Oleum letitie' non potest esse carnale oleum, sed spirituale:⁷⁰ quia tale [V. 8.] letificat cor. 'Myrrha'⁷¹ est arbor aromatica in Arabia precipue, tamen etiam in India et Æthiopia nascens, cuius gummi est duplex, primum quod ante incisionem sponte effluit et exsudatur [...]

Et in script., ut Exo. 30, myrrha electa et prima, similiter in Canticis myrrha prima et probatissima et electa vocatur⁷², quia est optima omnium amarissima et viridis coloris et clarissimi.⁷³ Valet autem mirifice ad sanitates corporis, ad vulnera sananda: maxime ad incorruptibilitatem servandam. [...]

'Sumus bonus odor Christi: aliis odor vite in vitam, aliis odor mortis in mortem'. Et eadem res significata est per unguentum Nicodemi⁷⁴, quo mortuum Christum unxerunt. Symbola autem myrrhe et gratie multa sunt: hec tamen est in visu maxime, quia sicut myrrha cavet putredinem in corporibus mortuis, ita gratia conservat animam a corruptione in mortificato corpore. Quare myrrha proprie castitatem significat, gutta autem virginitatem, casia coniugatorum virtutes.

De volken vallen onder jou. Deze casus is van redding, omdat zij vallen door de status van zonde en hoogmoed. En zij vallen onder Christus. Op ander wijze vallen de anderen onder de duivel en onder de zonde. Vandaar de apostel in de Romeinen: wanneer jullie slaven zouden zijn van de zonde, zouden

⁶⁴ Letterlijk: 'dichtgemaakt'

⁶⁵ Letterlijk: 'grootste'

⁶⁶ Letterlijk: 'tegen'

⁶⁷ Hen= de Joden.

⁶⁸ Letterlijk: 'ongehoorzaamheid gedaan'

⁶⁹ Rom. 6:20

⁷⁰ Ps. 44/45:8

⁷¹ Ps. 44/45:9

⁷² Ex. 30:23

⁷³ Hoogl. 5: 5, 13

⁷⁴ Joh. 19:39

jullie vrij zijn van de gerechtigheid: maar nu echter bevrijd van de zonde, zijn jullie slaven gemaakt van de gerechtigheid.

“olie van vreugde” kan geen vleselijke olie zijn, maar geestelijke: omdat het hart zoveel vreugde maakt. Mirre is een aromatische boom, voornamelijk in Arabië, toch groeit hij ook in India en Ethiopië, waarvan gummi is tweevoudig, eerst omdat voor de insnijding uit eigen beweging er uit is gevloeid en uit wordt gezweet [...].

En in de Schrift, zoals Exo, 30, is het mirre zelfs als eerste uitgekozen, vergelijkbaar in de gezangen, mirre wordt als eerste de meeste gewaardeerde en verkozen genoemd, omdat het het beste is van alles, het meeste geurende en groen van kleur en het meest helder. Wonderbaarlijk heeft het kracht voor de gezondheden van het lichaam, en voor gezond maken van wonden: het meest tot het dienen van de onvergankelijkheid. [...]

Wij zijn de goede reuk van Christus: voor de ene is de geur van het leven in het leven, voor anderen is de geur van de dood in de dood. En dezelfde zaak is duidelijk gemaakt door de olie van Nicodemus, waarmee de gestorven Christus hebben gezalfd. Er zijn veel symbolen van mirre en genade: deze is toch het meest in het zicht, omdat zoals mirre de rotheid uitholt in sterfelijke lichamen, zo bewaart de genade de geest van corruptie in een sterfelijk lichaam.

Nr. 23

WA 3, 284-292: Dictata super Psalterium. 1513 –16. PSALMUS L. [1513]

WA 3, 284-287: GLOSSA: PSALMUS L. [LI.]

Nr. 23.1

286: 4-9

Redde *mihi* quia per peccatum amisi *læticiam salutaris tui* salutis tue vel Christi tui: *et spiritu* [V. 15.] *principali* spiritu liberali, non servili, sicut *lex, confirma me. Docebo* isto psalmo et aliis atque exemplo meo *iniquos vias tuas* scil. veritatis et spiritus: *et impii increduli ad te convertentur* per veram fidem, dimissa umbra et litera.⁷⁵

Geef mij van wat ik door de zonde verloren heb, de heilzame vreugde van jouw heil of van jouw Christus: en versterk mij met een een sterke geest en een vrije geest, geen slaafse, zoals de wet. Dan zal ik aan anderen door deze psalmen uw wegen leren namelijk: van de waarheid en de geest: en ongelovige zondaars bekeren zich tot het ware geloof, nadat de schaduw weggezonden is, en de letter.

Glossa bij *principali*: In primo et 2° est affectus spontaneus.

Glossa bij *principali*: de eerste en de tweede is een spontaan affect

Nr. 23.2

286:14-27

Spiritus iste ‘principalis’ dicitur contra spiritum servilem, qui est spiritus timoris et violenter sanctificat: ideo non permanet. Sed principalis est spiritus libertatis et voluntarius: et ideo permanet et confirmat. Unde dicitur in Hebr. a verbo Nadib, quod significat principem vel spontaneum et liberalem et beneficum et voluntarium, que omnia sunt contraria servili conditioni, quia non voluntarie et liberaliter et benefice facit, sed coacte, invite et maligniter etc. Igitur hunc spiritum principalem appellat Apostolus ubique fere spiritum libertatis⁷⁶, quia facit liberaliter et liberales servos Christi. —Alii spiritum rectum

⁷⁵ Ps. 50/51:16

⁷⁶ 2 Kor. 3:17

filio, sanctum ipsi spiritui sancto, spiritum principalem patri tribuunt. Item alii: spiritum rectum propter intellectum quem dirigit, sanctum propter voluntatem quam sanctificat, principalem propter memoriam quam stabilit atque confirmat, cum sit unus atque idem spiritus. Tales enim devotorum distributiones, etsi ad literam non faciant, tamen quia vera et pia sunt, tanquam euangelica fragmenta colligenda sunt et nequaquam abiicienda [quantumvis litere non consonent].

Deze geest wordt eerste genoemd tegenover de slaafse geest, die is een geest van angst en op gewelddadige wijze heiligt: Om deze reden blijft hij niet. Maar de eerste is een vrije geest en een vrijwillige geest: daarom blijft hij en bevestigt hij. Vandaar wordt gesproken in Hebreeën over het woord Nadib, dat het eerste aanwijst ofwel spontaan en vrij en overvloedig en vrijwillig, die alle zijn tegengesteld aan de conditie van de slaaf, die niet vrijwillig en vrij en overvloedig handelt, maar gedwongen, onvrijwillig en boos etc. Dus de apostel betitelt deze als eerste geest, juist waar ook de geest van de vrijheid is, die vrij maakt en vrije slaven van Christus.

Nr. 24

WA 3, 320-326: Dictata super Psalterium 1513-1516. PSALMUS LVII [LVIII] [1513]

WA 3, 320-322: GLOSSA: PSALMUS LVII [LVIII]

320:15-17, Glossa 320:31-33

Arguit Iudeos quod inflati sensu carnis suæ et hypocrisi verbum Christi contemnunt et suam intelligentiam falsam in scripturas miscent et pereunt. [...]

GLOSSA: [...]Et ex hoc loco patet, quod Heretici sicut Iudei sunt incorrigibiles, ut Act. 7, quia quando autoritates audiunt irrefragabiles et cui resistere non possunt, obstruunt aures sponte non ignorantes, quia concluduntur ex auditis.

Hij argumenteerde dat de Joden opgeblazen zijn door hun waarneming van hun vlees en de hypocrieten verachten het woord van Christus en hun foute begrip vermengen zij in de Schrift en ze gaan te gronde. [...]

GLOSSA: [...] En op deze plaats is duidelijk, dat de ketters zoals de Joden niet te corrigeren zijn, zoals in Hand. 7, omdat wanneer zij de ongewelddadige autoriteiten⁷⁷ horen en zij kunnen hem niet weerstaan, bedekken zij de oren spontaan, niet onwetend⁷⁸, omdat zij worden ingesloten buiten de dingen die zij gehoord.

Nr. 25

WA 3, 326-329: Dictata super Psalterium 1513 –16. PSALMUS LVIII. [LIX.] [1513]

WA 3, 326-329: GLOSSA: PSALMUS LVIII. [LIX.]

326:10-17

Eripe me de inimicis meis Iudeis superbis deus meus pater: et ab insurgentibus sese erigentibus superbe et furiose in contra me libera me⁷⁹. Eripe me de operantibus, quia se recte putant facere et opera iusta, iniquitatem, id est suam propriam iustitiam, eam preferentes iustitie dei⁸⁰: et de viris sanguinum effusorum sanguinis vel qui tantum in carne et sanguine vivunt et gloriantur.⁸¹ Quia ecce cœperunt

⁷⁷ Autoritates III, kan ook acc. zijn.

⁷⁸ dus met opzet

⁷⁹ Ps. 58/59: 2

⁸⁰ Ps. 58/59:3

⁸¹ Ps. 58/59:4

*animam meam, quia corpus, in quo est anima, que exinde affligitur, vel vitam meam: irruerunt impetum in me fecerunt in me fortes*⁸², quia ego infirmus sponte non resisto omnino.

Roof mij weg van mijn vijanden, de hoogmoedige Joden, God mijn vader: bevrijd mij van hen die tegen mij opstaan tegen, die zich zelf hoogmoedig en razend verheffen tegen mij. Roof mij weg van de werkenden, omdat zij menen dat zij juist handelen en rechtvaardige werken doen, zij die ongelijkheid, d.w.z. hun eigen rechtvaardigheid, deze verkiezen boven de rechtvaardigheid van God: en van de mannen, van uitgegoten druppels van bloed, ofwel die slechts leven in het vlees en bloed en daarin glorie vinden. Kijk, omdat zij mijn ziel nemen, wat mijn lichaam is, waarin de ziel is, die wordt dan schade toegebracht, of mijn leven: zij ondernamen een aanval op mij, zij maakten zich sterk tegen mij, omdat ik als zwakke uit eigen beweging geen weerstand bied.

Nr. 26

WA 3, 352-357: Dictata super Psalterium. 1513 –16. PSALMUS LXI. [LXII.] [1513]

WA 3: 354-357: SCHOLAE: PSALMUS LXI. [LXII.]

354: 21-30, 355:1-10

Secundo sic. Non movebor amplius, quia in Adam semel moti sumus de gratia in damnationem, sed per Christum redemptus non movetur amplius, id est secundo, hoc est in mortem secundam. Quia per Adam moti sumus in mortem nature et gratie. Et hec est mors et motio prima: immo mors nature est dormitio potius. Ideo prima motio est in peccatum, secunda autem est in damnationem et infernum. Et in hunc moventur, qui in Christo non credunt: ut Iudei. Hic autem non movetur amplius: plus dicit minus dicendo, q. d. non solum non movebor secundo: sed etiam de prima motione in peccatum salvabor. Illi autem, quia manent in motu primo sponte, ideo movebuntur etiam amplius et secundo.⁸³ Dupliciter enim fit, ut quis deo non subiiciatur. Primo, quando legi eius non obedit et potius divitiis sese subiicit et voluptatibus et omnibus, que sunt in mundo. Secundo, quando in propriam iustitiam confidit, ut Iudei et Heretici et superbi spiritualiter. Et hoc periculosius est quam primum, quia cum in malis illis non sunt, tamen adhuc deo non subiiciuntur per veram humilitatem. Et de utrisque loquitur psalmus, scilicet ut nec in temporalibus omnibus, nec in propriis meritis confidendum sit ullo modo: hoc est: neque in temporalibus nec in spiritualibus bonis, sed per bona temporalia et spiritualia in ipsum solum deum. Sicut visus non in aerem et lucem, sed per aerem et lucem in obiectum.

Ik zal niet meer verworpen worden, omdat wij in Adam eenmaal zijn verworpen van genade naar de veroordeling, maar door Christus bevrijd zijnde wordt hij niet meer verworpen, dit is het tweede, dat is in de tweede dood. Omdat wij door Adam verworpen zijn in de dood van de natuur en de genade. En dit is de dood en de eerste verwerping: ja, de dood van de natuur is eerder een slapen. Daarom is de eerste verwerping naar zonde, maar de tweede leidt naar de veroordeling en de hel. En op deze manier worden zij verworpen, die niet in Christus geloven: zoals de Joden. Maar dit wordt niet als eerste verworpen: hij zegt meer door minder te zeggen, dat betekent, niet alleen zal ik niet in de tweede plaats verworpen worden, maar ook gered worden, door de eerste verwerping in de zonde. Maar zij, die blijven in de eerste verwerping uit eigen beweging, zij zullen zo verworpen worden, zelfs groter en tweemaal. Want het gebeurt dubbel, opdat iemand niet aan God onderworpen wordt. Ten eerste, wanneer hij niet zijn wet gehoorzaamt en liever zichzelf onderwerpt aan rijkdom en genoegens en alle dingen, die in de wereld zijn. Ten tweede, wanneer hij vertrouwt op zijn⁸⁴ rechtvaardigheid, zoals de Joden en de ketters en de op spirituele wijze hoogmoedigen. En dit is gevaarlijker dan het eerste, omdat wanneer zij niet

⁸² Ps. 58/59:5

⁸³ Openb. 20:14

⁸⁴ Letterlijk: 'de eigen'

in deze slechte dingen zijn, toch worden zij nog steeds niet onderworpen aan God, door ware nederigheid. En over de beide dingen spreekt de psalm, opdat er zeker niet vertrouwd moet worden op alle tijdelijke dingen, noch op de eigen verdiensten op geen enkele manier: dat betekent: noch moet vertrouwd worden op tijdelijke dingen, noch op goede spirituele dingen, maar op God alleen door goede tijdelijke dingen en spirituele dingen.

Nr. 27

WA 3, 363-369: Dictata super Psalterium. 1513 –16. PSALMUS LXIII. [LXIV.] [1513]

WA 3, 363-365: GLOSSA: PSALMUS LXIII. [LXIV.]

363, 18-19

Glossa: [...]. Unde Nicolaus Lyra nimis sponte lyras Rabi Salo.

Vanwaar Nicolaus Lyra uit eigen beweging bracht naar Rabbi Salomo

Nr. 28

WA 3, 384-409: Dictata super Psalterium. 1513 –16. PSALMUS LXVII. [LXVIII.] [1513]

WA 3, 390-409: SCHOLAE: PSALMUS LXVII. [LXVIII.]

391:28-35

Pluuiam Voluntariam⁸⁵. Hoc segregare dicitur ad differentiam literę, q. d. seorsum et aliam a litera doctrinam⁸⁶ (non vulgarem ... legalem vel ...) dabis populo, qui et ipse 'segregatus' est a tabernaculis Chore. Vnde Reliquię Iudeorum, Apostoli, dicuntur filii Chore in titulis psalmorum. Dicitur autem 'voluntaria', quia facit spontaneos seruos Dei, ex amore libero, non ex timore cogente seruientes, Sed ex spiritu libertatis, vt Apostolus disputat, qui est spiritus voluntarius et spiritus principalis supra Ps. 50.⁸⁷ Et quia sine meritis nostris, Sed ex bona voluntate sua.

Vrijwillige regen. Er wordt gezegd dit te scheiden naar het verschil van de letter, dat betekent: Jij zult geven aan het volk een gescheiden en andere doctrine van de letter (niet algemeen...tot een wet behorend of..), die ook zelf "afgescheiden" is van de tabernakels van het koor. Vandaar worden de overige van de Judeeërs zonen van het koor genomend in de titels van de psalmen. Men zegt "vrijwillig", omdat het hen spontane slaven van God maakt, die dienen uit vrije liefde, niet uit gedwongen angst, maar uit een geest van vrijheid, zoals de apostel preekte, dat is de vrijwillige geest verheven geest over Psalm 50.

⁸⁵ Ps. 67:10

⁸⁶ Num. 16:24

⁸⁷ Ps. 51:14

Nr. 29

WA 3, 471-487: Dictata super Psalterium. 1513 –16. SCHOLAE: PSALMUS LXXII. [LXXIII.] [1513]

WA 3, 476-487: SCHOLAE: PSALMUS LXXII. [LXXIII.]

482:1-14

Quia hii in labore hominum non sunt, sicut in Euangelio dicit Matth. 27 ‘Onera gravia digito suo nolunt movere⁸⁸. Et amant primos recubitus in coenis⁸⁹: et invicem sese glorificaverunt. Ideo tenuit eos superbia, ut humilitatem Christi recipere non possent, et transierunt in affectum cordis⁹⁰, scilicet in sua desyderia. Deinde prodiit quasi ex adipe iniquitas eorum, scilicet contra Christum. Et contra eundem Cogitaverunt et locuti sunt nequiciam, scilicet cum possent bene loqui Christo⁹¹, sponte male loquebantur. Differunt enim malitia et nequitia. Quia malitia est, quando quis loquitur vel agit malum cognitum, nequitia autem, quando etiam bonum avertit, ne loquatur vel agat. [Malicia nocere, nequitia prodesse nolle et prohibere: verba nequam. Vide Augustinum li.] Sic Iudei nequitiam loquebantur, quando verba et opera Christi optima semper avertabant in malum. Malitiam autem, quando suas falsas accusationes contra eum loquebantur.

Omdat zij niet in het werk van mensen zijn, zoals in het evangelie Matth. 27 staat: “zij willen niet zware lasten met hun vinger verroeren”. En zij houden van ereplaatsen⁹² tijdens maaltijden”: en zij hebben zich zelf op hun beurt geprezen. Daarom hield de hoogmoed hen vast, opdat zij niet konden ontvangen de nederigheid van Christus, en zij zijn er langs gegaan hebben naar de affectie van het hart, zeker in hun verlangens. Vervolgens ging hun ongerechtigheid voort alsof uit vet, namelijk tegen Christus. Daarentegen hebben zij deze zelfde⁹³ overdacht en hebben slechtheid gesproken, natuurlijk hoewel zij hadden goed kunnen praten over Christus, uit eigen beweging spraken zij slecht. Slechtheid en slechtheid verschillen immers. Omdat het ‘malitia’ slechtheid is, wanneer iemand een erkend kwaad spreekt of handelt, maar ‘nequitia’ slechtheid, wanneer hij zelfs het goede afwendt, opdat hij niet spreekt of handelt. Zo spraken de Joden over de lichtzinnigheid, wanneer zij de zeer goede woorden en de werken van Christus afwendden naar het kwaad. Maar slechtheid, wanneer zij spraken hun valse beschuldigingen tegen hem.

Nr. 30

WA 3, 526-549: Dictata super Psalterium. 1513 –16. PSALMUS LXXVI. [LXXVII.] [1513]

WA 3, 530-549: SCHOLAE: PSALMUS LXXVI. [LXXVII.]

531:33-37

Cum autem frequenter dixerimus Tropologiam esse primarium sensum Scripture, quo habito facile sequitur sua sponte Allegoria et Anagogia et applicationes particulares contingentium: utile est pro clariore intelligentia multorum amplius ista opera dei distinguere.

Maar wanneer wij vaker hebben gezegd, dat tropologie de eerste betekenis van de Schrift is, door het karakter van deze, volgt de allegorie uit eigen beweging en de anagogie en verschillende toepassingen

⁸⁸ Matth. 23:4, 6

⁸⁹ Ps. 67/68:6

⁹⁰ Ps. 67/68:7

⁹¹ Ps. 67/68:8

⁹² Letterlijk: ‘eerste aanligplaatsen’

⁹³ Deze= Christus

van de dingen die deze aanraken: kennis van vele dingen is nuttig voor de helderheid om meer deze werken van God te onderscheiden.

Nr. 31

WA 3, 550-598: Dictata super Psalterium. 1513 –16. PSALMUS LXXVII. [LXXVIII.] [1513]

WA 3, 560-598: SCHOLAE: PSALMUS LXXVII. [LXXVIII.]

Nr. 31.1

580:28-31

Ulterius vide: Ista volatilia cadunt in medio castrorum eorum, Manna autem extra castra versus solitudinem: ad quod colligendum egredi oportuit populum. Hic autem manent et in medium illorum cadunt sua sponte.

Zie het verdere: deze vliegende dingen vallen in het midden van hun kamp, maar het manna buiten het kamp tegen de woestijn: het behoorde dat het volk uitgaat naar dat wat verzameld moet worden. Maar zij blijven daar en temidden van deze vallen zij uit eigen beweging.

Nr. 31.2

582:36-40, 583:1-11

Hoc est ergo extremum vanitatis que secundum Augustinum est tota perversitas⁹⁴, sicut Samaritani simul dominum et idola colentes 4 Reg. ultimo⁹⁵: hoc enim est claudicare in duas partes, simul deo et Mammonne servire et non toto corde⁹⁶: Scire scilicet deum esse adiutorem et largitorem omnium bonorum, nec ad illa posse pertingere nisi adiutorio eius, nec effugere malum nisi redemptione eius: et tamen adhuc illa preferre ei et plus diligere dona quam datorem, plus timere malum illatum quam auferentem. Quid facit hoc? Scilicet Cupiditas: quia non gratis et sponte deo noverunt servire, sed propter retributionem temporalem. Non enim habent amorem spiritualium, ut propter illa deum colerent: que sunt deus ipse. Quare qui sic deum colit, necessario mentitur ei: et cor eius non est rectum cum eo, sed curvum ad seipsum. Hebr. sic: 'firmum cum eo, nec permanserunt in pacto suo'. Hoc tunc et nunc agebant. Licet enim hodie Iudei etiam moriantur pro lege sua, ita ut videantur toto corde deum diligere: tamen finaliter est propter bonum carnale et gloriam suam, quam sperant in Messia suo futuram sibi.

Dit is dus het uiterste van de leegheid (dit is volgens Augustinus is de totale perversiteit, zoals de Samaritanen vereren de Heer en de afgoden tegelijk, het vers in Kon. 4: dit is immer hinken op twee benen⁹⁷, gelijk God en de Mammon te dienen en niet met heel het hart. Te weten natuurlijk, dat God helper en schenker van alle goede dingen is, en niet naar deze dingen kan reiken behalve door de helper van hem, noch kan het kwade ontvluchten, behalve door de redding van hem: en toch nogsteeds deze dingen te verkiezen deze dingen verkiezen boven hem en de geschenken meer lief hebben dan de gever, meer het gebrachte kwaad vrezen dan diegene die het wegneemt. Wat zorgt hiervoor? Natuurlijk, het verlangen: zij kenden niet uit genade en uit eigen beweging God te dienen, maar vanwege tijdelijke terugbetaling. Want zij hebben geen liefde voor spirituele dingen, opdat zij vanwege deze dingen God

⁹⁴ 2 Kon. 17:28

⁹⁵ 1 kon. 18: 21

⁹⁶ Matth. 6: 24

⁹⁷ Letterlijk: 'hinken op twee delen'

vereren, deze dingen zijn God zelf. Daarom die God zo vereert, hij liegt tegen hem noodzakelijkerwijs: en zijn hart is niet recht met hem, maar gebogen naar zichzelf.

Nr. 32

WA 3, 625-638: Dictata super Psalterium. 1513 –16. PSALMUS LXXXII. [LXXXIII.] [1513]

WA 3, 627-638: SCHOLAE: PSALMUS LXXXII. [LXXXIII.]

630:17-20

Etenim Assur venit cum illis⁹⁸, id est Romanus, qui alteram Assyriam habet in mundo. Quia Romanum Imperium maxime Christo et suis adversatum est. Et venit sua sponte in idem malum cum Iudeis contra Christum.

Immers kwam Assur kwam met hen, dit is de Romein, die het andere Assyrie in de wereld in bezit heeft. Omdat, het romeins rijk het meest gekeerd is tegen Christus en de zijnen. Hij kwam uit eigen beweging in hetzelfde kwaad met de Joden tegen Christus.

Nr. 33

WA 3, 639-652: Dictata super Psalterium. 1513 –16. PSALMUS LXXXIII. [LXXXIV.] [1513]

WA 3, 642-652: SCHOLAE: PSALMUS LXXXIII. [LXXXIV.]

646:18-39

Crux autem eius fuit altare eius, in quo ipse fuit oblatus pro nobis, offerens nos in seipso. Alterum est Crux Christi mystica, in qua omnes oportet offerri. Quia 'qui non accipit crucem suam et sequitur me, non est me dignus'⁹⁹: sicut enim ipse in cruce oblatus est: ita et nos similiter in cruce offerri oportet. Et ita iam redit quod dictum est, scilicet nidum esse altaria Christi, et crucem et passiones Christi, que sunt ista vilia et abiecta in mundo¹⁰⁰, humilitas, opprobrium, peripsima, aporia &c. que Apostolus 2 Cor. 6. prolixè numerat: 'In multa patientia, in ieiuniis, vigilia &c.' Ex illis enim nidus fit, et super et in illis offerimur Deo: sicut Christus in cruce, ita et nos in illis: que sunt cruces nostre et passiones nostre et altaria nostra, super quibus exhibemus corpora nostra hostiam viventem. Si enim sacerdos est Christus, ergo altaria, ergo mactat victimam. Altaria sunt cruces, verbum dei sunt cultri, quibus mactat. [...] mirum est in hiis nidum et domum invenire.¹⁰¹ Sed 'In patientia vestra possidebitis animas vestras': gaudere et gloriari in passionibus est in nido esse. Sic stulta facta est sapientia mundi, ut in passione sit quies et in pace sit turbatio. Sed hec non invenit nisi turtur, et qui querit, id est gemit. Et hinc iam ratio redditur tituli, que tam in profundo abscondita hic latuit, scilicet 'pro torcularibus'. Crux, torcular, nidus, altare, omnia idem sunt. Nisi quod nidus exprimit electionem et voluntariam assumptionem crucis¹⁰²: sicut et requiritur, quia dicit 'Qui non accipit, scilicet elective et sponte, crucem suam &c.'

Het kruis van hem was zijn altaar, waarin hij zichzelf is geofferd voor ons, die ons aanbiedt in zichzelf. Het andere is het mystieke kruis van Christus, waarin het noodzakelijk is (behoort) dat allen geofferd worden. Omdat "wie zijn kruis niet accepteert en mij volgt, is mij niet waard": zoals hij immers zelf in het kruis geofferd is: zo is het behoort het dat wij op dezelfde wijze in het kruis geofferd worden. En zo komt hij terug op wat is gezegd: namelijk dat de beker het altaar van Christus is, en het kruis en het lijden van Christus, die zijn deze waardeloze en weggeworpen dingen in de wereld, nederigheid, ongenade, afwijzing, schaamte (de dingen die de apostel in 2 Kor. 6 uitgebreid opsomt: "in veel geduld,

⁹⁸ Ps. 82/83:9

⁹⁹ Matth. 10: 38

¹⁰⁰ 2 kor. 6:4

¹⁰¹ Lk. 21:19

¹⁰² Matth. 10, 38

in vasten, in waakzaamheid etc.”). Uit deze dingen immers ontstaat de beker, en boven en in deze dingen worden wij aan God aangeboden: zo Christus in het kruis is, zo zijn ook wij in deze dingen: deze dingen zijn onze kruizen en onze lijdenswegen en onze altaren, boven deze dingen geven wij onze lichamen als levend offer. (als immers de priester Christus is, dus het altaar, dus offert hij het slachtoffer. Altaren zijn kruizen, het woord van God zijn messen, waarmee hij offert..... buitengewoon is in deze de beker en het huis te vinden. Maar “in het jullie geduld zullen jullie jullie zielen bezitten”: verheugen en prijzen in de lijdenswegen betekent in de beker zijn. Zo is de wijsheid van de wereld dwaas gemaakt, opdat in het lijden rust is en vrede in onrust. Maar deze vindt hij niet behalve een duif, en hij die zoekt, betekent: hij zucht. En de reden van de titel wordt hier teruggeven (verklaard), dat zo in het verborgene verborgen zijnde, verborgen is, namelijk ‘ voor de wijnpersen’. Het kruis, de wijnpers, een beker, een altaar, alle zijn hetzelfde. Behalve dat de beker een keuze beschrijft en vrijwillige opname van het kruis, maar zoals ook vereeist wordt, omdat hij zegt: Wie niet zijn kruis op zich neemt, namelijk gekozen en uit eigen beweging.

Nummers 34 t/m 44 Band IV: Psalmenvorlesung 1513/15 (Ps. 85–150), Randbemerkingen zu Faber Stapulensis; Richtervorlesung 1516/17; Sermone 1514/20

Nr. 34

WA 4, 1-462: Dictata super Psalterium. Ps. LXXXIV [LXXXV]-CL

WA 4, 166-191: Dictata super Psalterium. 1513 –16. PSALMUS CIII. [CIV.] [1513]

WA 4, SCHOLAE. PSALMUS CIII. [CIV.]

184:1-5

Primo itaque ‘producens’ inquit, id est sponte et prompte foras, non exacta porrigat, sed etiam non rogata, non laborata prebeat, sicut terra sine agricultura fert fenum sua sponte. Et hoc utique facit etiam populus, ut patet, si modo iumenta se prebeant sacerdotes et operentur arando, agricolando triturando. Sed nunc extorquentur omnia violenter.

Eerst zegt hij ‘terwijl hij voortbrengt’, dat is uit eigen beweging en zichtbaar buitenshuis, laat hij aanbieden (uitstrekken) de dingen die nog niet zijn uitgezonden (uitgekomen/nog niet klaar zijn), laat hij de dingen die nog niet bewerkt zijn aanbieden, zoals de aarde zonder landbouw uit eigen beweging koren voortbrengt.

Nr. 35

WA 4, 192-197: Dictata super Psalterium. 1513 –16. GLOSSA: PSALMUS CIV. [CV.] [1513]

Nr. 35.1

Glossa: 195: 21-23

Non enim cor rectum pervertit, sed sponte perversum ad odium populi

Augustinus heeft het zeer mooi uiteengezet: Want hij onderdrukt het rechte hart niet, maar hij bekeert uit eigen beweging het onderdrukte tot haat van het volk, waar hij dit slechte goed gebruikt.

Nr. 35.2

35.1) [...] *Aaron fratrem Mosi, quem elegit ipsum* Hebr. ‘sibi’, quia non sponte se ingessit¹⁰³.

Aaron is de broer van Mozes, hij koos hem zelf voor zich, omdat hij niet zich zelf heeft aangedragen. die hij zelf heeft uitgekozen.

Nr. 36

WA 4, 217-225: Dictata super Psalterium. 1513 –16. PSALMUS CVIII. [CIX.] 1513

WA 4, 217-227: GLOSSA: PSALMUS CVIII.

217:8-9, 217:22-23, 218:1-2

Imprecatur Christus vindictam in proditorem suum Iudam et Iudæos, [Apgsch. 1, 16.] quorum dux fuit in captivitate, ut act. 1. b. Petrus testatur. [...]

¹⁰³ Ps. 54/55:7

Et posuerunt sponte et non coacti aut provocati ex mera voluntate adversum me mala pro bonis spiritualibus: et odium pro dilectione mea, qua eos dilexi spiritualiter et odivi¹⁰⁴: utrunque enim habet Scriptura.

Christus roept de bescherming tot zijn verrader, Judas en de Joden, van wie de leider was in de gevangenschap, zoals in handelingen 1 Petr. getuigt.[...]

En zij plaatsen slechte voor goede spirituele dingen uit eigen beweging en niet gedwongen of opgeroepen uit pure wil tegen mij : en de haat in plaats van mijn liefde, met welke ik hen heb liefgehad, op geestelijke wijze (ps. 119:113) en ik gehaat heb: want beide dingen heeft de Schrift.

Nr. 37

WA 4, 265-273: Dictata super Psalterium. 1513 –16. PSALMUS CXV. [CXVI v. 10 –19.] 1513

WA 4, 265-266: GLOSSA: PSALMUS CXV. [CXVI v. 10 –19.]

266:4-7

Calicem passionem salutaris Christi, qui est salutare, vel salutis accipiam sponte: et in passione nomen domini invocabo, non fugam aut impatientiam exercebo, sed in patientia sperabo in Domino.¹⁰⁵

Heilzaam is de beker als het lijden van Christus, die is om heil toe te wensen, of van het heil zal ik uit eigen beweging ontvangen: in het lijden van zal ik de naam van de Heer roepen, ik zal de vlucht of het ongeduld niet beoefenen, maar in geduld zal ik hopen op God.

Nr. 38

WA 4, 274-392: Dictata super Psalterium. 1513 –16. GLOSSA: PSALMUS CXVIII. [CXIX.] [1513]

Nr. 38.1 / 38.2 (Gimel)

316:8-24

Increpasti superbos: maledicti qui declinant a mandatis tuis. Ipsi sunt literales iusti et sancti, in quibus est solummodo et non in aliis spiritualis superbia, a quibus et abscondita sunt mandata: unde et non concupiscunt voluntatem, ut sint iusti, qui iam iusti sibi sunt. Hos ergo increpat, quia tota Scriptura pene contra eos tonat et nihil adeo arguitur in Scriptura, sicut hoc maledictum monstrum, quod tamen deus nunquam reliquit non increpatum. Nam et primo in persona propria dominus eos increpavit, ut patet multipliciter in Euangeliis [etiam prius per prophetas]. Deinde in Apostolis contestans eos esse iniustos¹⁰⁶, et misso spiritu mundum arguit de peccato, de iudicio, de iustitia. Deinde hereticos per doctores, et nostro tempore hipocritas per zelosos predicatores et religiosos. Sed quia solum increpat, non autem convertit, quia sunt indociles et incorrigibiles et sponte declinant a mandatis eius, ideo sunt maledicti. Non enim avocantur, sed sponte ipsi declinant, sequentes suum sensum, suam iustitiam, suam voluntatem, quantumlibet increpentur.

Jij hebt geprotesteerd tegen de hoogmoedigen¹⁰⁷: de vervloekten¹⁰⁸ die terzijde keren van jouw geboden. Zij zelf zijn gerechtvaardigd en heilig naar de letter, en wie alleen en niet in andere¹⁰⁹ spirituele

¹⁰⁴ Ps. 119:113

¹⁰⁵ Ps. 115/116:14

¹⁰⁶ Joh. 16:8

¹⁰⁷ Letterlijk: 'die lawaai maken'

¹⁰⁸ Letterlijk: 'over wie kwaad gesproken zijn'

¹⁰⁹ Andere dingen?

hoogmoed is, door wie ook de geboden verborgen zijn: maar daarom verlangen zij niet naar de wil, opdat zij rechtvaardig zijn, die al door zichzelf gerechtvaardigd zijn. Dus beschuldigt hij hen, omdat de hele Schrift bijna buldert tegen hen en niets zo zeer in de Schrift wordt zoveel beschuldigd als een slecht voorteken, omdat God niet heeft verlaten de niet beschuldigde. Want ook in de eerste plaats heeft de Heer in eigen persoon hen beschuldigd, zoals het veelvuldig duidelijk wordt in het evangelieën (ook eerder door de profeten). Vervolgens in de apostolische schriften, terwijl hij getuigt dat zij onrechtvaardig zijn en overtuigt de wereld nadat de geest gezonden is, over zonde, over oordeel en over rechtvaardigheid. Vervolgens de ketters door de leraren en in onze tijd de hypocrieten door jaloerse en religieuze predikanten. Maar wat alleen herrie maakt, maar niet bekeert, dat zijn zij die niet leerbaar en corrigeerbaar zijn en zich spontaan afkeren van zijn geboden, zozeer zij kwaadsprekers zijn. Niet immers worden zij weggeroepen, maar uit eigen beweging keren zij zich af, terwijl hun eigen perceptie volgen, hun rechtvaardigheid, en hun eigen wil, zo veel als zij zich laten horen.¹¹⁰

Nr. 38:3 (He)

325:15-20

Deduc me domine in semitam mandatorum tuorum¹¹¹: quia ipsam volui, id est voluntarius fui ad illam, non servili timore et formidine poene coactus, ut olim. Gratia enim facit velle et spontaneum esse. Petit autem deduci, quia proficientis est, qui iam voluntarius, ut deducatur. Impii enim et incipientis est reduci vel adduci et induci: semper enim indigemus magis ac magis gratia dei.

Heer, leid mij op de weg van uw geboden: dat zelf wat ik wilde, namelijk vrijwillig tot haar geweest ben, niet met slaafse angst en vrezen, door straf gedwongen, zoals eerder. Want de genade maakt het willen en spontaan zijn. Zij vraagt geleid te worden, wat een voordeel is, voor hem die al vrij is, opdat hij geleid wordt. Immers, van de ongelovige en de beginneling om te worden teruggeleid, of naar toe geleid, of ingeleid: Want wij hebben altijd meer en meer de genade van God nodig.

Nr. 38:4 (Kaph)

349:19-21

Ita in futuram vitam perfecti suspirant. Ita in fine mundi contra Antichristum clamabit. Que sic patent sua sponte, quia per singulas virtutes et vitiorum mala inducere prolixum est.

Zo zuchten de doden¹¹² in het toekomstige leven. Zo zal hij in de einde van de wereld tegen de antichrist roepen. Zo openen zij zich uit eigen beweging, omdat het verkieselijk is door enkele deugden en ondeugden naar de slechte dingen te leiden.

Nr. 38:5 (Nun)

357:21-40, 358:1-16

Voluntaria [id est benefica] oris mei beneplacita fac domine¹¹³: et iudicia tua doce me. Et iste versus multus est in sensu: primo est oratio pro incredulis, qui humiliaverunt Ecclesiam nimis propter verbum crucis, dicentis: fac domine, ut que ore publice doceo, beneplacita illis et non ea spernant, sed per ipsa salventur. Video enim, quod frustra ego planto et rigo, nisi tu des incrementum et doceas iudicia

¹¹⁰ Letterlijk: herrie/ lawaai maken.

¹¹¹ Ps. 118/119:35

¹¹² Letterlijk: 'die geëindigd zijn', 'diegene die volmaakt zijn'

¹¹³ Ps. 118/119:108

tua me et illos in me et me in illis. Non enim pro me tantum oro, ut vivifices me, dum humilior ab illis, et non sinas occidi ab illorum perfidia, sed vivifices, id est conserves me in ista vita. spiritus, qua vivo ex verbo tuo: sed etiam pro illis, ut placeat eis, precipue cum voluntaria sint oris mei, id est libere, spontanee et benefice illis exhibita, q. d. Ego quidem benefice illis et voluntarie predico, sed, ipsi potius malefice a me fieri putant, iniuriam accipientes quod est meum in eos beneficium. Vide quantus ardor charitatis, que non solum benefacit, sed etiam orat, ut ingratis placeat beneficium: quia nesciunt illi, quid faciunt, dum respuunt. Et hic notandum, quod 'voluntaria' hoc loco in hebr. sonat Nadaboth, id est voluntaria, benefica ac principalis munificentia quedam exhibita,¹ qualis est Euangelii predicatio. Et hec quidem gratis debent et sponte impendi, non animo lucri cupiditate capto aut coacto, sed voluntario. Sed ideo etiam spernuntur, quia gratis donantur: quia quod precio constat, placet. Sic olim Synagoga quoque dedit mercedes amatoribus suis, ut audiret que placerent, nolens audire que dei erant gratis. Et modo plures invenias, qui precium dent, ut audiant humanas doctrinas, qui verbum dei, voluntarium beneficium, contemnunt.¹¹⁴

Maak Heer de genoegens van mijn mond¹¹⁵ vrijwillig en leer mij uw oordelen. En dit vers is veel in betekenis: als eerste is de oratie voor de ongelovige, die de kerk al te zeer vernederd hebben vanwege het woord van het kruis, dat zegt: 'maak Heer, de dingen die ik publiekelijk onderwijs door mijn mond, hen bevallen en zij deze niet verwerpen, maar door deze dingen gered worden'. Ik zie immers dat ik tevergeefs planten watergeef, als U geen groei geeft¹¹⁶ en U uw oordelen onderwijst en deze in mij en ik in hen. Want niet immers bid ik slechts voor mij, opdat u mij doet herleven, terwijl ik vernederd wordt door hen, en u niet toestaat dat ik niet ten gronde ga¹¹⁷ door het verraad van hen, maar doet herleven, dat betekent dat mij bewaart in dit leven. De geest, waardoor ik leef uit uw woord: maar ook voor hen bid ik, opdat het aan hen bevalt, voornamelijk wanneer zij (de dingen die hij verkondigt)vrijwillig zijn van mijn mond, dit is vrij, spontaan en goedgunstig die aan hen getoond zijn, q.d. Ik preek zeker goedgunstig en vrijwillig voor hen, maar zij zelf menen dat zij eerder slecht worden door mij, terwijl zij het onrecht accepteren dat is mijn goedgunst naar hen toe. Zie hoeveel vuur van liefde, die niet alleen goedgunstig is, maar ook bidt, dat de goedgunst aan ondankbaren bevalt: omdat zij niet weten, wat zij doen, terwijl zij verwerpen. En dit moet gemarkeerd¹¹⁸worden, dat "vrijwillig" op deze plek in het Hebreeuws klinkt als Nadaboth, dit betekent een zekere "vrijwillige", goedgunstige en eerste overvloed getoond is, zodanig is de prediking van het evangelie. En zij moeten inderdaad gratis en uit eigen beweging worden toegepast, niet met de geest van profijt, gegrepen of gedwongen door verlangen, maar vrijwillige geest. Want zo worden zij veracht, die gratis gegeven worden, dat hem behaagt wat aan waarde vast blijft staan.

Nr. 38:6 (Sin)

Amor enim facit omnia facilia et iucunda, etiam que sunt difficilia et tristia. Unde non solum heretici et Iudei odiunt legem Christi, sed et ii, qui coacti et non sponte in ipsa sunt.

De liefde maakt alle dingen makkelijk en aangenaam, zelfs die moeilijk en triest zijn. Daarom haten niet alleen ketters en Joden de wet van Christus, maar ook zij, die gedwongen en niet uit eigen beweging in haarzelf zijn.

¹¹⁴ Ez. 16:33

¹¹⁵ Letterlijk: 'wat u behaagt uit mijn mond genereus'

¹¹⁶ Letterlijk: 'als u niet groei geeft'

¹¹⁷ Letterlijk: 'neergeslagen word'

¹¹⁸ (geobserveerd)

Nr. 39

WA 4, 463-466: Adnotationes Quincuplici Fabri Stapulensis Psalterio manu adscriptae. [1513]

Nr. 39.1

472:22

*Ego, scilicet potestate mea, dormivi et soporatus sum, id est volens mortuus et sponte posui animam.*¹¹⁹

Ik, natuurlijk met mijn macht, heb geslapen en ben in slaap gebracht, d.w.z. omdat ik dood wil, en spontaan gaf ik de geest.

Nr. 39.2

נָרַב "significat idem quod voluntarie, liberaliter et spontanee obtulit ... unde munifici et liberales hoc nomine dicuntur principes".

נָרַב "betekent hetzelfde, dat hij vrijwillig, vrij en spontaan offerde...vandaar dat de gullen en vrije met deze naam leiders genoemd worden.

Nr. 40

WA 4, 527-586: Praelectio in librum Iudicum. [1516]

WA 4, 553-556: CAPUT V.

553:10-15

Consyderandum diligenter est canticum, ubi ait: Qui sponte obtulistis de Israel animas vestras propter periculum, q. d. qui non propter argentum et aurum, non propter divitias et favorem hominum (ut iam moris est), sed libera voluntate, quod maximum erat tam parvo in numero tantum aggredi exercitum etc.

Wat op voorzichtige wijze overdacht en gezongen is, waar wordt gezegd: jullie hebben over Israël jullie zielen uit eigen beweging vanwege het oordeel aangeboden, dat betekent: dat niet vanwege het zilver en goud, niet vanwege de rijkdom en de gunst van de mensen (zoals het gewoonte¹²⁰ is), maar met vrije wil, wat het meest was in zo'n klein aantal, slechts om een oefening te beginnen.¹²¹

Nr. 41

WA 4, 587-717, Sermone aus den Jahren ca. 1514 –1520.

WA 4, 605-614: Luthero quaedam collecta sparsim tum in contionibus tumprelectionibus Vuittenbergae. [1514]

610: 5-8

Hic enim sacerdos non legibus salvat¹²², quia 'iustis lex non est posita', sed populum habet spontaneum. Sicut David de regno Christi vaticinatus est: 'Tecum principium', id est populi tui spontanei. Ista Mosis, Davidis et Pauli sententia est.

¹¹⁹ Ps. 3:6

¹²⁰ Letterlijk: zoals het van de gewoonte is.

¹²¹ Letterlijk: 'te ondernemen', 'te benaderen'

¹²² 1 Tim. 1:9

Deze priester, immers, redt niet door middel van wetten, omdat ‘voor de rechtvaardigen is de wet niet ingesteld’, maar hij heeft een spontaan volk. Zoals David over koningschap van Christus heeft geprofeteerd¹²³: “met jou is het begin”, dat betekent, van jouw spontane volk.

Nr. 42

WA 4, 619-622: Sermone aus den Jahren ca. 1514 –1520. In prima adventus dominica e contione Martiniana Luth:excepta a quodam studioso Vuittenbergae. [29-11-1517?]

619:8-19

Christi regnum in terris hoc euangelio describitur. Ipse quippe rex noster asino insidet, id quod non insolens nobis videatur. Moris enim fuit eius terrae incolis et adhuc est asinis insidere, qui equis non utuntur nisi in armis. Ceterum asina cum pullo suo communes erant. Qui eis uteretur, praestabat diurnum pabulum. Apostoli regis huius inclityi satellites stipatoresque erant, quos mittebat ad afferendam asinam pullumque, quem nemo antehac insederat. Asina vetus homo est, caro nostra, multis equitatur agiturque legibus, ut sub iugum facile mansuescit. Sobolem autem, qui est animus noster corque, nemo potest nisi Christus conscendere, etiamsi corpus subiugale est. Animum tamen cordisque affectum nemo facit spontaneum nisi solus Deus.² Porro istud euangelium hodie legitur quod est valde importunum in magnates, cum tamen historia in die palmarum gesta sit.

Het koninkrijk van Christus op aarde wordt beschreven in dit evangelie. Zeker onze koning zelf zit op een ezel, dat deze niet ongewoon schijnt te zijn aan ons. Want het was gewoon¹²⁴ voor de inwoners van het land van hem en het is tot nu toe de gewoonte te zitten op ezels, die geen paard gebruiken behalve in het leger. Overigens waren de ezelin met haar veulen veel voorkomend¹²⁵. Hij die hen gebruikte, zorgde voor¹²⁶ het dagelijks voedsel. De apostelen waren bekende volgelingen en bediendes van deze koning, die hij zond voor het brengen van de ezel en het veulen waarop niemand voorheen had gezeten. De oude ezel is de mens, ons lichaam¹²⁷, door vele wetten gereden en gedreven, hoe hij gemakkelijk onder het juk tam wordt. Maar het veulen echter, die is onze geest en hart, kan niemand behalve Christus bestijgen, zelfs als het lichaam gewend is aan het juk. Echter maakt niemand de geest en de affectie van het hart spontaan, behalve God. Verder wordt dit evangelie vandaag gelezen, dat is zeer ongebruikelijk naar belangrijke personen toe, wanneer toch de geschiedenis op de dag van palmparum gedragen is.

Nr. 43

WA 4, 629-633: Sermone aus den Jahren ca. 1514 –1520. De Sancto Ioanne Baptista [24-6-1518?]

630:32-39

Offitium ergo Ioannis erat suavibus Dei promissis degeneres filios demulcere atque ita patrum corda filii restituere, ut filii eadem fide cum patribus sentirent. Rursus patres increduli filiorum in Christum creditorum per verbum euangelicum ad fidele cor convertentur. Ita Ioannes, id est vox clamantis, et euangelium convertit corda patrum in filios et corda filiorum in patres in eandem fidem inducendo. Qui filii ne quidem agnosci poterant esse tantorum patrum stemmate progeniti propter morum

¹²³ Ps. 110:3

¹²⁴ Letterlijk: ‘het was van gewoonte’

¹²⁵ Letterlijk: ‘algemeen’

¹²⁶ ‘Zorgen voor’ in de zin van ‘verschaffen’

¹²⁷ Letterlijk: ‘het vlees’

difformitatem.¹²⁸ Et praeparabit Domino populum perfectum et spontaneum, absolutae pietatis, quod lex non potuit etc.

Het was de taak¹²⁹ van Johannes te verzachten de ontaarde zonen met aangename beloften van God en op die manier de harten van de zoon van de vaderen te herstellen, opdat de zonen zouden ervaren met hetzelfde geloof met de vaderen. Weer op hun beurt zullen de ongelovige vaderen van de in Christus gelovige zonen door het woord van het evangelie bekeerd worden tot een gelovig hart. Aldus Johannes, dat betekent een stem van de roepende en het evangelie bekeert de harten van de vaderen in de naar de zonen toe en de harten van de zonen door ze naar hetzelfde geloof te leiden. En deze zonen konden zelfs niet herkend worden te zijn van zovele vaderen dat zij nakomelingen¹³⁰ waren in de stamboom van zovelen vaderen vanwege de ongelijkvormigheid van gewoontes. En hij zal het complete¹³¹ en spontane volk voor God voorbereiden, met absolute vroomheid, omdat de wet dat niet kon.

Nr. 44

WA 4, 675-683: Sermone aus den Jahren ca. 1514 –1520. SERMO contra vitium detractiois. M.L.

[1-5? 1515]

679:17-28

Sed nunc eorum excusationes videamus. Prima: Detrahentes dicere solent: 'hoc non dico, ut ei detrahere velim, Ich will es ihm nit zcu nah gesagtt haben'. Hi sunt Rhetores belli, qui colore rhetorico id negant dicere se, quod tamen maxime dicunt, [et negant se eo modo dicere, quo tamen dicunt]. Non eos hoc excusabit, quia 'disponet iustus sermones suos in iudicio', videt quo motivo, qua necessitate, cui, quomodo et quis dicat. Si enim solum ex otio aut abundantia cordis hoc agit, caveat sibi, ne iuxta proverbium Cacodaemonem super postes suos pingat.

Sua sponte se exhibebit [ei], qui extenuat suum peccatum et excusat se in peccatis et pingit sibi Daemonium meridianum et angelum lucis sibi ipsi facit, cum, etiam si omnem diligentiam adhiberet et ubique crucem pingeret et semper in timore Domini diceret et ageret, vix angelum Satanae translatum effugeret.

Laten wij nu de beschuldigingen van hen bekijken. Ten eerste: zij die wegtrekken zijn gewoon te zeggen: ik zeg dit niet, opdat ik van hem wil onttrekken. Ik wil het hem niet te direct gezegd hebben. Zij zijn de charmante retoren, die met retorische kleur ontkennen dat zij dit zeggen, wat zij toch het meest zeggen (en zij ontekkten dat zij op deze manier spreken, waarop zij toch spreken). Hij zal dat niet verontschuldigen bij hen, omdat "de rechtvaardige hun preken ordent in het oordeel", hij ziet met welk motief, met welke noodzaak, aan wie, hoe en wie er spreekt. Als hij immers alleen uit vrije tijd of rijkdom van het hart dit doet, laat hij dan oppassen, dat niet naast een gezegd over een slechte demoon boven zijn deurposten schildert. Hij zal zich uit zichzelf openbaren aan hem, die zijn zonde verzwakt, en hij zal zich verontschuldigen in zijn zonde en hij schildert af voor zich een middagdemon, en hij maakt voor zich zelf een engel van licht, hoewel, zelfs als hij elke zorgvuldigheid zou aanwenden en waar hij ook maar het kruis zou schilderen, en altijd in de angst voor de Heer zou spreken en handelen, zou hij nauwelijks een engel, die is overgebracht door de Satan, ontvluchten.

¹²⁸ Lk. 1:17

¹²⁹ de verdienste

¹³⁰ Letterlijk: 'de voortgebrachte mensen'

¹³¹ Letterlijk: 'perfect gemaakte'

Nummers 45 t/m 56 Band V: 2. Psalmenvorlesung 1519/21 (Ps. 1–22)

Nr. 45

WA 5, 26-673: OPERATIONES F. MARTINI L. IN PSALMOS, VITTENBERGENSIBVS THEOLOGIAE STVDIOSIS PRONVNCIATAE. [1519]

WA 5, 26-47: PSALMVS PRIMVS.

Nr. 45.1

37:5-15, 37:22-28

Ego credo arborem palmae hic periphrasticos describi. Nam et alius psalmus dicit¹³² ‘lustus sicut palma florebit, sicut cedrus libani multiplicabitur’, ut quod ibi breuius, hic copiosius sit explicatum. Palma enim rivos aquarum amat et ut Plinius ait toto anno bibere, perpetuo viret et dulcissimos fructus parit. Forte ex palmis, quae apud Hiericho ad Iordanem celebres sunt, hanc similitudinem assumpsit, nam inde Hiericho urbs palmarum quoque dici putatur. Multis enim et aliis locis scripturae Iordanis in mysteria servit, unde illud est¹³³, ‘puteus aquarum viventium, quae fluunt impetu de libano’. Canonem hic tibi tradidit propheta ad allegorias arborum et fluminum in scripturis occurrentium intelligendas, arbor hominem, bona bonum, mala malum significat, sic Christus quoque docet.¹³⁴ [...]

Plantatum est’, inquit, in quo distinguit hanc palmam ab iis, quae sponte nascuntur, ut quae cura et cultu alieno non sua natura talis sit, scilicet ex ea, quae sponte et natura crevit, excisa et arte sicut surculus alio plantata. Hoc est, quod dixi, Voluntatem in lege domini nulli a natura inesse, sed agricolante et plantante patre celesti et nos ex Adam in Christum transferente’, nobis e coelo conferri.

Ik geloof dat de palmboom wordt beschreven¹³⁵ omschrijvend: Want ook een andere psalm zegt: “de rechtvaardige zal bloeien als een palm, zoals een Libanese ceder zal worden vermenigvuldigd.”, opdat dat wat daar korter is uiteengezet, hier overvloedig is uiteengezet. De palm heeft de stromen van water lief en zoals Plinius zei en heel het jaar te drinken. Hij is voortdurend groen en hij brengt de meest zoete vruchten. Toevallig uit de palmen, die bij Jericho tot aan de Jordaan¹³⁶ talrijk zijn, hij heeft deze overeenkomst overgenomen, want men meent dat Jericho ook wel een stad van palmen wordt genoemd. De Jordaan bewaart in veel en andere plekken van de Schrift, vanwaar dit is “een bron van levende wateren, die stromen door een Libanese vallei¹³⁷.”

De profeet heeft de canon hier voor jou overgeleverd voor het begrijpen van allegorieën van bomen en stromen in de voorkomende dingen in de Schriften, dat een boom een mens betekent, goede bomen een goed mens, slechte bomen een slecht mens, zo onderwijst ook Christus.

“Het is gepland”, zei hij, daarin onderscheidt hij deze palm van hen, die uit zichzelf groeien, opdat die zodanig is door zorg en andermans cultivering en door zijn eigen natuur, namelijk uit die, die uit eigen beweging en door de natuur is gegroeid, afgesneden en geplant met kunst¹³⁸ zoals een loot door een ander. Dit is, wat ik al gezegd heb, dat de wil in geen enkele wet van de Heer is van nature, maar terwijl de hemelse vader bebouwt en plant, ons uit Adam in Christus verandert’, met ons wordt verbonden uit de hemel.

¹³² Ps. 92: 13

¹³³ Hoogl. 4: 15

¹³⁴ Mat. 7:17

¹³⁵ Describi= inf. Passief. Aborem= acc. Ev.

¹³⁶ Letterlijk: ‘naar de Jordaan’

¹³⁷ Letterlijk: ‘observeert’

¹³⁸ techniek

Nr. 45.2

38:18-25

Solus affectus animi impius est. Hic enim non solum sua nemini dat, nemini servit, nemini benevult, sed omnium omnia sibi rapit, in omnibus, in deo ipso quaerens, quae sua sunt, ut recte dicere possis, hanc esse arborem spinam aut rhamum sponte natam, nullius cultu fotam neque rivis aquarum gaudentem, nihil preter spinas afferentem, quibus omnium, quae circumstant, arborum fructus, ipsas quoque pungat, laceret, suffocet, tum omnium, quae pretereunt, vestes, vellera, cutem, carnem et omnia rapiat, vellicet, vulneret.

Alleen het affect van de ziel is zondig.¹³⁹ immers geeft hij het niet alleen aan niemand, en hij dient niemand, doet niemand goed, maar hij rooft voor zichzelf alles van allen, in alle dingen, in God zelf zoekend, die de zijne zijn, opdat jij met recht kan zeggen, dat deze doornenboom of rhamum uit zichzelf ontstaan is, door de zorg van niemand (congrueert nergens mee) gekoesterd is en zich niet verheugt in waterstromen, draagt niets aan naast doornen, met welke hij prikt ook henzelf, van allen die er om heen staan de vruchten van de bomen, hij schendt, verstikt ze, terwijl hij van allen die er aan voorbijgaan, hun kleren, hun huiden, hun huid, hun vlees en alles rooft, plukt en verwondt.

Nr. 46

WA 5, 97-125: Operationes in Psalmos. 1519 —1521.PSALMVS QVARTVS. [1519]

104: 1-20

Ita et 1 Kon. 4 'Translata est gloria dei ab Israel'¹⁴⁰. Et Ro. 1. 'Mutaverunt gloriam incorruptibilis dei in similitudinem imaginis hominis'. Quid est enim gloriam dei mutari nisi cultum dei mutari? Nam cultus dei brevissimo compendio aliud nihil est quam gloria dei. Gloria dei aliud nihil est quam ei credere, in eum sperare, eum diligere. Quia qui ei credit, veracem eum ducit ac per hoc veritatem ei tribuit. Qui sperat in eum, potentem et sapientem et bonum arbitratur, ut a quo possit iuari et salvari, ac per hoc ei potentiam, qua possit, sapientiam, qua novit, bonitatem, qua velit iuvare, tribuit; hoc autem est vere deum esse, vere deum habere. Tunc mox amor sequitur in eum sua sponte, sibi placens in tali deo ac preciosissimam opinionem de eo concipiens. Qui autem non credit, mendacem facit; qui non sperat, vel impotentem vel nescientem vel nolentem facit, quae sunt horrenda, tum sequi necesse est contemptum dei. Ex quo deinde translatus ad creaturam (cum necesse sit humanum cor credere, sperare, diligere aliquid) fidit vel in divitias, vel favorem, vel vires suas, vel alia quaecunque, vel in stultam opinionem, sive de vero sive falso deo predicatam. Ubi si aliquando (permittente deo) senserit solatium, toto corde et amore huc fertur. Et sic potentia, bonitas et omnia, quae ad gloriam dei pertinent, ad ignominiam versa sunt et tributa ei, cui non debent.

Zo ook 1 Kon. 4: de glorie van God is overgeleverd vanaf Israël'. Ook Rom. 1: 'zij veranderden de glorie van de onvergankelijke God naar de gelijkheid van het beeld van mens'. Wat betekent het dat de glorie van God wordt veranderd als niet de verering van God wordt veranderd? Want de verering van God zeer korte weg niets anders dan de glorie van God. Want de glorie van God is niets anders dan hem geloven, op hem hopen, en hem lief te hebben. Omdat wie in hem gelooft, leidt de ware hem en door dit en schenkt hij hem waarheid. Wie op hem hoopt, beschouwt hem als zijnde machtig, als wijs en

¹³⁹ Letterlijk: 'alleen wat beïnvloed is van de ziel is zondig' of 'de enige beïnvloeding van de ziel is de zondige'

¹⁴⁰ Rom. 1:23

goed, opdat hij door hem geholpen kan worden en gered kan worden, en hij schenkt door dit aan hem macht, waardoor hij dat kan, wijsheid waardoor hij kent, en goedheid, waardoor hij wil helpen. Dit betekent echter dat God waarlijk is, dat God waarlijk bezit. Toen de liefde weldra¹⁴¹ volgde naar hem uit eigen beweging, terwijl hij voor zichzelf behagen vindt in een zodanige God en die ontvangt de meest waardevolle mening over hem. Maar wie niet gelooft, doet leugenachtig. Wie niet hoopt, onkundig doet, of onwetend of onwillig doet, die moeten gevreesd worden, dan is noodzakelijk het verachte van God te volgen. Maar wie niet gelooft, maakt een leugenaar, die niet hoopt, of maakt hem onmachtig of onwetend of onwillig, dingen die gevreesd moeten worden, dan is het noodzakelijk dat de verachting voor God volgt.

Nr. 47

WA 5, 125-199: Operationes in Psalmos. 1519 —1521. PSALMVS QVINTVS. [1519]

Nr. 47.1

129:10-11

Christus homo habitus Christum deum sponte sua adducet.

Christus, van nature mens, leidt uit eigen beweging naar de goddelijke Christus.

Nr. 47.2

172:27-31

Neque enim aliud deus requirit, quam voluntatem suam nobis esse assidua sollicitudine commendatam. Quod ubi fecerimus, praedestinatio sua sponte implebitur sine nostra cura. Ille vero perversor primo vult, te de te sollicitum esse et postremo de dei praeceptis, ut sic te praeferas deo tuo nec super omnia eum diligas, immo nec deum habeas.

Want niet anders vraagt God, dan dat zijn wil onophoudelijk geprezen is door ons met zorgvuldigheid. Zodra wij dat zullen hebben gedaan, dan zal de predestinatie worden vervuld uit eigen beweging, zonder onze zorg.

Nr. 47.3

173:7-16

Debes enim velle nescire eius secreta, quae voluit te nescire, atque gaudere in hac eius voluntate, quam praecepit tibi observare in omnibus. Amata autem hac occulti eius consilii voluntate iam praedestinatus es. Ita semper ex praeceptis servatis sua sponte sequuntur sine omni cura nostra, quae perverso studio ante praecepta tam anxie et frustra quaerimus et tamen non invenimus unquam, quia praeceptum dei via est ad deum, qua amissa aliam dum quaerimus, tentante diabolo per curam nostrae salutis et praedestinationis, necessario erramus et utrunque amittimus, tam viam dei quam nostram, ac per hoc et praedestinationem et salutem.

¹⁴¹ Letterlijk: snel

Want je moet immers willen de geheimen van hem niet te kennen¹⁴², die hij niet wilde dat jij ze kende en dat jij je verheugde in deze wil van hem, die hij aan jou opdroeg te observeren in alle dingen. Jij bent al voorbestemd door de geliefde wil van het verborgen plan van hem. Zo volgen zij altijd uit eigen beweging uit de bewaarde voorschriften¹⁴³ zonder onze gehele zorg, die wij zoeken met verwrongen toewijding voorafgaand aan de voorschriften zo angstig en gefrustreerd, en toch ontdekken wij het nooit, voorschrift van God is de weg naar God, nadat die verloren is dan zoeken wij een andere, terwijl de duivel op de proef stelt, door de zorg van ons heil en voorbestemming, vergissen wij ons noodzakelijkerwijs, en wij verliezen wij beide, zowel de weg van God als de onze, en door dit ook de voorbestemming en het heil.

Want je moet immers willen de geheimen van hem niet te kennen, die hij niet wilde dat jij ze kende en dat jij je verheugde in deze wil van hem, die hij aan jou opdroeg te observeren in alle dingen. Jij bent al voorbestemd door de geliefde wil van het verborgen plan van hem. Zo volgen zij altijd uit eigen beweging uit de bewaarde voorschriften zonder onze gehele zorg, die wij zoeken met verwrongen toewijding voorafgaand aan de voorschriften zo angstig en gefrustreerd, en toch ontdekken wij het nooit, voorschrift van God is de weg naar God, nadat die verloren is dan zoeken wij een andere, terwijl de duivel op de proef stelt, door de zorg van ons heil en voorbestemming, vergissen wij ons noodzakelijkerwijs, en verliezen wij beide, zowel de weg van God als de onze, en door dit ook de voorbestemming en het heil.

Nr. 48

WA 5, 199-219: Operationes in Psalmos. 1519 —1521. PSALMVS SEXTVS [1519]

215:17-29

Ipsa enim verba satis arguunt animi eius habitum et affectum, quod videlicet magno nisu ob oculos sibi ponit divinam misericordiam, quam opponat peccati, mortis et inferni turbulentis figuris. Cum enim in spe et spiritu eum loqui certum sit, necdum coram deo, praesente visione positum, certum simul est spe salvum factum, spe dei gratiam consecutum, spe se consolatum haec universa sonare, quo abigat malorum illorum molestissimam turbam. Atque hoc est, quod repetitionibus tot sibi inculcat dei clementiam, velut magnis et fortibus ictibus adversantia persequens et potentibus sermonibus suam infirmitatem ad spem exhortans.

Ita enim hoc magistro agendum est in tristitia aut peccato vexante conscientiam, non stertendum, non cedendum, sed nec hoc expectandum, donec sua sponte recedat tribulatio, aut donec res ipsa consolationis praesenter appareat, haec omnia perditionis sunt negotia:

Immers de woorden zelf maken voldoende duidelijk de gewoonte en de affectie van de geest van hem, dat hij duidelijk met grote inspanning voor zijn ogen de goddelijke barmhartigheid plaatst, die hij plaatst tegenover de hinderlijke vormen van de zonde, de dood en de hel. Wanneer immers in hoop en geest zeker is dat hij spreekt, zelfs niet voor God, nadat deze is geplaatst, terwijl een visioen aanwezig is, zeker gelijk is door de hoop de redding gemaakt, door hoop is de genade van God verkregen, door de hoop is troost geboden dat hij deze universele dingen spreekt, waardoor hij verdrijft de meest afschuwelijke verstoring van die slechte dingen. En dit betekent, dat door zo vele herhalingen voor zich, hij de clementie van God forceert voor zich, alsof hij nastreeft door de grote en sterke slagen dingen die weerstandbieden en door krachtige preken zijn zwakheid tot hoop aanspoort. Want zo (door deze leraar) moet gedaan worden in droefheid of terwijl de zonde het bewustzijn kwelt. Er moet niet geslapen

¹⁴² Letterlijk: 'willen niet te weten'

¹⁴³ Letterlijk: behouden leringen

worden, niet gezwicht worden, maar dit moet ook niet verwacht worden, totdat uit eigen beweging het probleem (moeilijkheid) wegtrekt, of totdat de zaak zelf van de vertroosting duidelijk verschijnt, al deze dingen van destructie zijn moeilijkheden:

Nr. 49

Wa 5, 219-248 Operationes in Psalmos. 1519 —1521. PSALMVS SEPTIMVS. [1519]
220:11-12

Porro 'ignorantia' his acceptis sua iam sponte se aperit, quaenam sit.

Verder, 'negeren' nadat deze dingen aangenomen zijn, openbaart zich uit eigen beweging door zich, wat zij ook is.

Nr. 50

WA 5, 249-284: Operationes in Psalmos. 1519 —1521. PSALMVS OCTAVVS. [1519]

Nr. 50.1

260:28-30

Quod cum vix ferant qui per vim attrahuntur inviti, frustra speratur laturus, qui sua sponte ambit aut non singulari gratia intus movetur, ut ambiat.

Als zij met moeite verdragen, wat zij door de kracht onwillig worden aangetrokken, vergeefs wordt gehoopt om het te zullen dragen, die uit eigen beweging rondgaat of niet wordt bewogen wordt van binnen door de afzonderlijke genade, opdat hij streeft.

Nr. 50.2

282:10-13

Et ad hanc sententiam iuvandam valet, si per Epitasin eleves illud adiectivum 'universas', quasi dicat: Nihil est rerum, etiam rebellium impiorum, non tantum sponte subiectorum quod non sit ei subiectum.¹⁴⁴

Niets is van de zaken, zelfs de rebellie van de goddelozen, niet alleen van diegene uit eigen beweging zijn onderworpen, dat wat niet onderworpen is aan hem.

Nr. 51

WA 5, 368-384: Operationes in Psalmos. 1519 -1521. PSALMVS DECIMVS (11, 1) HEBRAEIS VNDECIMVS. AD VICTORIAM DAVIDI. [1519]
362:28-29

Nemo enim sponte amat malum ut malum.

Want niemand houdt uit eigen beweging van het slechte, zoals het slechte.

¹⁴⁴ Hebr. 2:8

Nr. 52

WA 5, 429-443: Operationes in Psalmos. 1519 —1521. PSALMVS TERCIVS DECIMVS,HEBRAEIS QVARTVS DECIMVS. [1519]

401:5-6

Ex his omnibus sua sponte notescit, quid de cerimoniais sentiendum, et quatenus eis utendum sit.

Uit al deze zaken wordt uit eigen beweging bekend, wat door de ceremonies ervaren moet worden en voor zo ver deze dingen gebruikt zou moeten worden.

Nr. 53

WA 5, 443-466 Operationes in Psalmos. 1519 —1521. PSALMVS QVINTVS DECIMVS,HEBRAEIS SEXTVS DECIMVS. MIGHTAM DAVID. [1519]

454:39-40, 455:1-6

Mirum itaque, moriturus gloriatur, se habere haereditatem eam, quae sit ipse dominus, iterum indicans, sese suscitandum a mortuis, quo accipiat haereditatem hanc promissam. Quid autem non habet, qui ipsum omnium dominum habet? Quis autem habet dominum omnium? Qui nihil aliorum habet et non quaerit nisi ea, quae dei sunt, etiam per mortem et omnia mala. Ita fit, ut dum omnia amittit, omnia inveniatur, dum nihil haereditatis elegit, omnia sua sponte veniant. Ideo secure dicit 'Tu es qui restitues haereditatem meam'.

Het is wonderbaarlijk, hij vindt er eer in¹⁴⁵ om te zullen sterven, dat hij heeft deze erfenis, die de Heer zelf is, weer aantoonend, dat hij moet worden opgewekt uit de doden, waardoor hij ontvangt deze beloofde erfenis. Maar wat heeft hij niet, hij die de Heer zelf over alles is¹⁴⁶? Maar wie heeft de Heer van alles? Wie niets van andere dingen heeft en niets zoekt behalve deze dingen, die van God zijn, zelfs door de dood heen en alle slechte dingen. Zo gebeurt het dat, terwijl hij alle dingen verliest, hij alle dingen vindt, terwijl hij niets van de erfenis uitkiest, komen alle dingen uit eigen beweging.

Nr. 54

WA 5, 466-490. Operationes in Psalmos. 1519 —1521. PSALMVS DECIMVS SEXTVS.HEBRAEIS XVII. ORATIO DAVID. [1519]

488:6-8

Nec enim homo scire potest, unde veniat, nec si quaereret, invenire posset, nisi sponte deus omnia mirabiliter donaret.¹⁴⁷

Want geen mens kan weten, vanwaar hij komt, noch als hij zou zoeken, zou hij in staat zijn te ontdekken, als niet God uit eigen beweging op wonderlijke wijze zou geven.

¹⁴⁵ Letterlijk: verheerlijkt

¹⁴⁶ Letterlijk 'van alles heeft'

¹⁴⁷ Ps. 135:7

Nr. 55

WA 5, 490-540: Operationes in Psalmos. 1519 —1521. PSALMVS DECIMVS SEPTIMVS, HEBRAEIS DECIMVS OCTAVVS. [1519]

518:29-37

Beatus ergo vir, qui meditatur in lege domini die ac nocte.¹⁴⁸ Hic enim ante conspectum suum habet omnia iudicia dei, nec repellit a se iustitias eius (hebraice iustificationes eius), hic est, qui custodit vias domini, quae in iuditiis et iustitiis eius praecipuntur. 'Haberet autem in conspectu iudicia dei' indicat ea diligere. 'Ubi enim est thesaurus tuus, ibi et cor tuum erit,' Matt. 6. Opus autem habemus assidue legem dei ante oculos nostros versare¹⁴⁹, quia multis turbamur et distrahimur rebus et casibus. Hoc tamen sua sponte faciet voluntas in lege domini, quae nisi assit, cito proiciemus retrorsum sermones domini, ad quod mox sequitur neglectus viarum domini et impietas in deum &c.

Gelukkig is de man, die mediteert over de wet van de Heer dag en nacht. Hij heeft immers voor alle oordelen van God voor ogen, en niet verwerpt¹⁵⁰ de rechtvaardigheden van hem (in het Hebreeuws zijn rechtvaardigingen van hem), dat betekent, hij bewaakt de wegen van de Heer, die worden onderwezen in zijn oordelen en rechtvaardigingen. Echter dat de oordelen van God voor worden gehouden, betekent dat zij worden liefgehad. "Waar immers je schat is, daar zal je hart zijn". Wij hebben echter de taak om voortdurend de wet van de Heer voor de ogen te houden, omdat wij door vele dingen worden verward en worden weggetrokken door redenen en oorzaken. Dit zal de wil in de wet van de heer uit haar eigen beweging doen, die, als zij niet aanwezig zou zijn, wij snel de preken van de Heer zouden weggooiden, waarop snel een verwaarlozing van de wegen van de Heer volgt en de goddeloosheid in God.

Nr. 56

WA 5, 568-583: Operationes in Psalmos. 1519 —1521. PSALMVS XX, HEBRAEIS XXI. Ad Victoriam Psalmus David. [1519]

595:14-31

Ex quo patet, quod virtus dei hoc loco ea est, qua in sanctis suis per spiritum potens est, per quam omnia possunt sancti, quaecunque possunt, cum sit eorum haec velut naturalis et verbo dei ingenita virtus sicut calor igni et lapidi gravitas et similia.¹⁵¹ Sic 2. Cor. ulti. de Christo 'Qui non infirmatur in vobis¹⁵², sed potens est in vobis'. Ephe. 3. 'Ei qui potens est facere omnia superabundanter, quam petimus aut intelligimus', hoc est ei, qui vim et virtutem habet, seu cuius proprium est facere plusquam petimus aut intelligimus. Non enim arbitrii, sed naturae modum in deo commendat, quando dicit 'Ei qui potens est', unde nec verbum 'posse' respondet apud latinos huic vocabulo, cum ad contingentiam seu arbitrium, ut graecis 'exusia sua' sepius referatur. Multo minus recte versum est, ubi pro 'fortitudine' vertitur¹⁵³, ut ps. 23. 'Dominus fortis, dominus potens in prelio'. Fortitudo enim aliquid impetus et concitatoris animi ultra virtutem illam naturalem importat. At haec virtus quietam illam et genuinam rerum vim, qua velut sponte sua omnia possunt et faciunt, quae suae naturae conveniunt, significat, ut sic virtus dei significet totum, quod nos sumus et possumus, illius dono nos posse¹⁵⁴. Sic B. virgo 'Fecit mihi magna, qui potens est', idest cuius sunt omnes omnium vires.

¹⁴⁸ Ps. 1:2

¹⁴⁹ Matth. 6: 21

¹⁵⁰ Letterlijk: 'van zich af werpt'.

¹⁵¹ 2 Kor. 13:3

¹⁵² Ef. 3:20

¹⁵³ Ps. 24:8

¹⁵⁴ Lk. 1: 49

Uit dit blijkt, dat deugd van God op deze plaats dit is, waardoor hij machtig is in zijn heiligen door de geest, door welke de heiligen alle dingen kunnen, wat¹⁵⁵ zij ook maar kunnen, wanneer deze van hen is zoals van nature en de aangeboren deugd in het woord van God is, zoals gloed in het vuur is en de zwaarte in een steen¹⁵⁶ is en gelijke dingen, eigenlijk zoals zo zegt in 2 Kor. uiteindelijk over Christus: ‘Hij die niet verzwakt in jullie, maar machtig is in jullie. Ef. 3. “aan hem die machtig is om alle dingen overvloediger te doen, dan wij vragen of begrijpen”¹⁵⁷, dit betekent aan hem, die kracht en deugd¹⁵⁸ heeft, of van wie het eigen meer dan wij vragen of denken. Niet immers uit keuze, maar van nature vertrouwt hij zijn manier toe aan God, wanneer hij zegt: aan die machtig is, en daarom antwoordt noch het woord ‘kunnen’ bij de Romeinen aan deze benaming, wanneer naar de samenhang of keuze, opdat bij de Grieken vaker wordt terug gegaan naar “zijn kracht”. Veel minder juist is het vers, waar het in plaats van¹⁵⁹ kracht wordt veranderd, zoals psalm 23. De Heer is sterk, de Heer is machtig in de strijd. De kracht introduceert (geeft aanleiding) tot een aanval en uiteindelijk deze natuurlijke kracht van snellere geest. Maar deze deugd laat deze rust en natuurlijke kracht van dingen zien, waardoor zij¹⁶⁰ als ware alle dingen uit eigen beweging kunnen en doen, die van zijn naturen samenkomen, opdat zo de hele deugd van God laat zien dat, dat wat wij zijn en kunnen, dat wij dat kunnen door zijn geschenk.

¹⁵⁵ Letterlijk: ‘welke dingen’

¹⁵⁶ Letterlijk: ‘aan’

¹⁵⁷ Letterlijk: ‘denken’

¹⁵⁸ Heeft een een connotatie van ‘kracht en macht’

¹⁵⁹ Letterlijk: ‘voor’

¹⁶⁰ Zij= de heiligen

Nummers 57-59 Band LVI: Römervorlesung (Hs.) 1515/16

Nr. 57

WA 56, 3-154: Diui Pauli apostoli ad Roma- NOS EPISTOLA. Die Glossen. [1515-1516]

80:3-7, 80:8, 81:1-4

Vanitati id est vano vsui impiorum enim creatura subiecta est id est seruit non volens¹⁶¹: non sponte sua, Sed nec necessitate, quia sed propter eum Deum qui subiecit eam id est facit eam seruire indignis in spe¹⁶²: quia et ipsa creatura Matt. 24: 'cælum et terra transibunt' liberabitur a seruitute corruptionis qua ipsa seruit corruptibiliter, in seruitutem incorruptibilem, immo in libertatem in libertatem glorię id est ad gloriam filiorum dei. quia seruitus illa erit potius libertas eius, Sicut et iusti de seruitute peccati in seruitutem iustitię, potius in libertatem iustitię, potius in libertatem iustitię translati dicendi. Quia seruire Deo regnare est.

Aan de zinloosheid, dat betekent: aan een zinloos gebruik van zondige dingen is een schepsel immers onderworpen. Dat betekent is: hij dient onwillig: niet uit haar eigen beweging, maar ook niet uit noodzaak, maar namelijk vanwege hem, God, die haar onderwierp, dat betekent: hij maakt haar om onwaardigen te dienen: want ook het schepsel zelf zal bevrijd worden (Matt 24: 'de hemel en de aarde zullen voorbijgaan') van slavernij van corruptie, door welke zij zelf op corrupte wijze diende, in oncorrupte dienstbaarheid. Jazelfs, in vrijheid, in vrijheid van glorie, dat betekent tot eer van de zonen van God.

Nr. 58

WA 56, Diui Pauli apostoli ad Roma- NOS EPISTOLA. Die scholien. [1515-1516]

Nr. 58.1

333:19-24

Hic Dominus ad hipocritas: 'Hipocrita, munda prius, quod intus, vt mundetur et quod deforis est,' q. d. Si intus mundus fueris, facile et velut sua sponte corpus et omnia foris munda erunt¹⁶³. Si ergo seruiatur iustitię, iam talis seruitus secum affert sanctificationem, Jes. 11.: 'Et erit iustitia cingulum lumborum eius et fides cinctorium renum eius', q. d. Qui credit et iustus est in spiritu, eo ipso iam luxuriam facile vincit et captiuat.

Hier spreekt de Heer tot de hypocriet: "Hypocriet, maak eerst schoon, wat binnen is, opdat wordt schoongemaakt, ook wat buiten is. Dat betekent: Als jij van binnen schoon zal zijn geworden, zullen makkelijk en als het ware uit eigen beweging het lichaam en alle dingen buiten schoon zijn.

Als de rechtvaardigheid wordt gediend, zodanige slavernij brengt heiliging met zich mee. Jes. 11: En de gerechtigheid zal zijn als zijn lendengordel en trouw is als een gordel om zijn heupen". Dat betekent. Hij die gelooft en rechtvaardig is in de geest, door hem zelf overwint hij gemakkelijk de luxe en neemt haar gevangen.

¹⁶¹ Rom.8:20

¹⁶² Rom. 8:21

¹⁶³ Rom. 6:9

Nr. 59.2

366:14-19

‘Spiritu Dei agi’ Est Libere, prompte, Hilariter carnem id est veterem hominem mortificare id est omnia contemnere et abnegare, que Deus non est, etiam seipsos, ac sic ‘nec mortem nec amica mortis genera penarum seua pauescere’, Similiter ‘Vana terre gaudia lutulentaque predia polluta sorde deputare’, Sed sponte relinquere bona et obuiam amplecti mala. Quod est non nature, Sed spiritus Dei opus in nobis¹⁶⁴.

‘Door de geest van God gedreven worden’ is vrij, bereid, vrolijk, dat betekent dat het vlees, de oud mens doden, dat betekent, alle dingen verachten en afzweren, alle dingen die God niet is, zelfs henzelf, en zo ‘noch de dood, noch een vriendin van de dood, namelijk wrede soorten van straffen vrezende’, op dezelfde wijze ‘lege vreugdes van de aarde en de vervuilde landgoederen te zien als vervuild vuil’, maar uit eigen beweging de goede dingen achter te laten en de slechte dingen die dichtbij zijn te omarmen. Dat is niet het werk van de natuur, maar van de geest van God in ons.

Nr. 59.3

419:11-18

Sicut Iuriste dicunt: ‘Qui cedit omnibus bonis, satisfecit’; Ita qui cedit Deo creaturis, etiam seipso et libens ac volens in nihilum et mortem ac damnationem sponte confitens Nec dignum sese arbitrans aliquid horum sese participare, hic sane Deo satisfecit et iustus est. Quia nihil retinuit sibi, omnia cessit Deo et creaturis. Hoc fit per fidem, Qua homo sensum suum captiuat in verbum crucis et abnegat se et a se omnia, mortuus sibi et omnibus. Et sic soli Deo viuunt, ‘cui omnia viuunt’, etiam mortua.

Zoals de juristen zeggen: ‘wie alle goede dingen verkiest, is tevreden’. Daarom, die God verkiest boven de schepsels, zelfs boven zichzelf en vrijzinnig en dit willende gaat naar het niets en de dood en de veroordeling uit eigen beweging bekennd, en niet zichzelf (sese) waardig achtend, in iets van deze dingen deel te nemen, deze voldoet zeker voor God en is gerechtvaardigd.

¹⁶⁴ Rom. 8:14

Nummers 60 & 61 Band LVII. Römervorlesung (Nss.) 1515/16; 1. Galatervorlesung 1516; Hebräervorlesung 1517/18

Nr. 60

WA 57, 3-232 Diui Pauli apostoli ad Romanos EPISTOLA [.....]

WA 57, 3-127: Die Glossen

Nr. 60.1

74:8-13, 75:1-4

Vanitati id est vano usui impiorum et corrupcioni sui enim creatura quam creavit Deus subiecta est / id est servit non uolens¹⁶⁵: non sponte, sed nec necessitate, quia sequitur sed propter eum Deum, creatorem suum qui subiecit eam facit eam servire dignis et indignis [8, 21] in spe¹⁶⁶: quia non semper sic erit quia et ipsa creatura liberabitur ut Math. 24.: 'Celum et terra transibunt'² a seruitute corruptionis qua servit corruptibiliter in libertatem [...]

Aan de zinloosheid, dat betekent: aan een zinloos gebruik van zondige dingen is een schepsel immers onderworpen. Dat betekent is: hij dient onwillig: niet uit haar eigen beweging, maar ook niet uit noodzaak, maar namelijk vanwege hem, God, die haar onderwierp, dat betekent: hij maakt haar om onwaardigen te dienen: want ook het schepsel zelf zal bevrijd worden (Matt 24: 'de hemel en de aarde zullen voorbijgaan') van slavernij van corruptie, door welke zij zelf op corrupte wijze diende, in oncorrupte dienstbaarheid.

Nr. 60.2

114:8-10

105.2) Bonum meritorium, quia charitatis est non manducare carnem et non bibere vinum¹⁶⁷: quantumcunque simpliciter, quia charitas licita sibi propter necessitatem proximi sponte facit sibi illicita [...]

Een goede verdienste, want van de liefde, is niet het vlees te eten noch de wijn te drinken: hoe veel ook op simpele wijze, omdat voor zichzelf toegestane liefde maakt vanwege noodzaak van de naaste uit eigen beweging voor zichzelf niet toegestaan.

Nr. 61

WA 57, Divi Pauli apostoli ad Hebreos epistola. [...]

WA 57, 97-238: Scholien

Nr. 61.1

114:1-11

'Hoc est opus Dei, ut credatis in eum, quem misit ille.' Tota itaque substantia nove legis et iusticia eius est unica illa fides Christi, non tamen sic una et sterilis sicut humane opiniones, quia Christus vivit, et

¹⁶⁵ Rom. 8:21

¹⁶⁶ Rom. 8:21

¹⁶⁷ Rom. 14:21

non solum vivit, sed operatur, nec solum operatur, sed etiam regnat. Ideo non potest fieri, ut fides in illum sit ociosa, sed vivit et ipsa, operatur atque triumphat, et ita sua sponte fluunt opera foras ex fide. Sic enim nostra paciencia ex paciencia Christi, nostra humilitas ex illius et cetera bona simili modo, si modo firmiter credimus, quod pro nobis ista omnia fecerit, et non solum pro nobis, sed etiam coram nobis, id est (ut b. Augustinus solet dicere) non tantum ad sacramentum, sed etiam ad exemplum.

“Dit is het werk van God, dat jullie geloven in hem, die (ille) hij heeft gezonden”. En zo de gehele essentie van de nieuwe wet en zijn rechtvaardigheid van hem is dit unieke (ene)geloof in Christus, toch niet zo een en leeg (nutteloos), zoals de menselijke meningen, omdat Christus leeft, en niet alleen leeft, maar werkt, en niet alleen werkt, maar ook regeert. Zo kan het niet gebeuren, dat geloof in hem leeg is, maar leeft ook zelf, werkt en triomfeert, en zo uit eigen beweging vloeien de werken naar buiten uit het geloof. Zo immers is onze geduld uit het geduld van Christus, onze nederigheid uit die van Hem en overige goede dingen op gelijke wijze, als wij geloven op sterke wijze, dat hij voor ons al deze dingen heeft gedaan en niet alleen voor ons, maar ook openlijk voor ons, dit betekent, zoals Augustinus gewoon is te zeggen), niet slechts als sacrament, maar ook als voorbeeld.

Nr. 61.2

D Bl. 27b *Corollarie. 131:5-12

Qui timet mortem aut non vult mori, non satis est Christianus, quia adhuc in fide resurrectionis deficient, dum plus diligunt hanc vitam quam futuram, et proprie sunt illi, de quibus ps. 77 dicit: ‘Et pro nihilo habuerunt terram desiderabilem.’ Qui non sponte moriatur, non est Christianus appellandus Unde Crisostomus hoc loco reprehendens eos, qui lugent mortuos: ‘Illi sunt vere digni luctu, qui mortem timent adhuc et horrescunt, qui resurrectionem adhuc non credunt.’

Hij die de dood vreest of niet wil sterven, is niet voldoende Christen, omdat zij tot nu toe verzaken in het geloof van de opstanding, terwijl zij meer liefhebben dit leven dan het toekomstige leven, en zij zijn in persoon waarover Ps. 77 zegt: en: ‘en voor niets hebben zij een begeerlijke aarde gehad’. Hij die niet uit beweging sterft, moet geen Christen worden genoemd. Vandaar zegt Chrystostomus, terwijl hij hen terecht wijst, die de doden beklagen: “Zij zijn de waarlijk het verdriet waardig, zij die bang zijn voor de dood tot nu toe en trillen van angst, die tot nu toe niet in de opstanding geloven.